

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

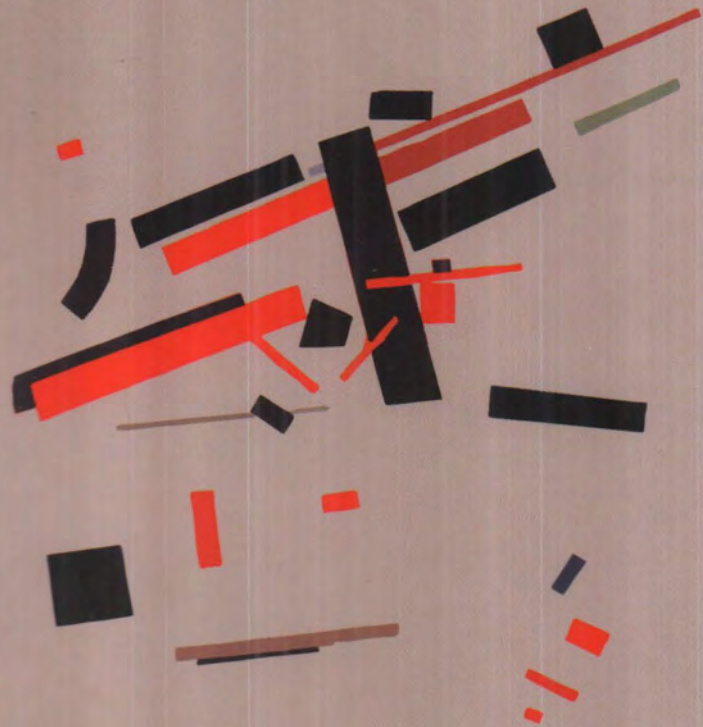
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MASİS
KÜRKÇÜGİL

BİR BAŞKA TARİH MÜMKÜN MÜYDÜ?

(Ermeni meselesi üzerine yazılar)

EDEBİ ŞEYLER

Bir Başka Tarih Mümkün Müydü?

Masıs Kürkçügil

Edebi Şeyler 051 & Siyasi Şeyler 03

Bir Başka Tarih Mümkün Müydü? (Ermeni meselesi üzerine yazılar) / Masis Kürkçügil

Yayın Yönetmeni: Ali Özgür Özkarcı **Birinci Baskı:** Mayıs 2018 **Editör:**

Zafer Zorlu **Kapak Tasarımı:** Koray Işıldak **Sayfa Tasarımı:** Selin Kalkan

ISBN: 978-605-2325-26-1 **Baskı:** Çınar Matbaacılık Maltepe Mah.

Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Çarşısı C Blok No: 274-275 Topkapı/İstanbul

Matbaa Sertifika No: 36305 **©Edebi Şeyler 2018 Sertifika No:** 22775

©Masis Kürkçügil Edebi Şeyler Ajans ve Yayıncılık: Arap Cami Mah. Yemenciler

Sok. No: 50 Ömer Han K: 4 D: 4-5 Karaköy / İstanbul **Tel:** (0212) 238 62 02

E-posta: edebiseyler@gmail.com / siyasiseyler@gmail.com **Web:** edebiseyler.com

Masis Kürkçügil

BİR BAŞKA TARİH MÜMKÜN MÜYDÜ?

(Ermeni meselesi üzerine yazılar)

SİYASİ ŞEYLER

Masis Kürkçügil, '47'li. Feriköy Ermeni Ortaokulu ve Taksim Atatürk Erkek Lisesi'nde ortaöğrenimini tamamladı. '68'li. İ.Ü. İktisat Fakültesi mezunu. *Köz Yayınları*'nı kurdu, *Sürekli Devrim* dergisini çıkardı. Edirne DMMA'da İstatistik ve Ekonomi dersleri verdi. Yurt Ansiklopedisi'nde Tarih Koordinatörlüğü yaptı.

Birleşik Sosyalist Parti başkanlık kurulu üyeliğinde (1994-1996) bulundu. Özgürlük ve Dayanışma Partisi kurucularından ve *Yeni Yol Dergisi*'ni çıkaranlardan.

Kitaplarından bazıları: *60'lardan Bugüne Sosyalist Hareketin Birlik Sorunu* (Yazın, 1994), *Hava Kurşun Gibi Ağır* (Yazın, 1996), *Tehlikeli Alakalar* (Yazın, 2000), *Hugo Chavez ve Devrimde Devrim* (Agora, 2005), *Devrimden Devrime Bolivya* (Yazın, 2007), *Tarih ve Siyaset Sarıcaında* (Yazın, 2010), *Bir Başka Tarih Mümkün Müydü?* (Ermeni meselesi üzerine yazılar) (Edebi Şeyler, 2018). Yazar ayrıca *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları* (İthaki, 2004) adlı kitabın derleyicisidir.

İçindekiler

I. Bir Başka Tarih Mümkün Müydü?	7
II. Ekler (Siz Hangi Tarihi Mirasa Sahip Çıkıyorsunuz?)	63
III. Söyleşiler	105

Bir Başka Tarih Mümkün Müydü?

Bir Başka Tarih Mümkün Müydü? ya da “Ermeni Meselesi”, “Modernite” ve “Soykırım”

Pandoranın kutusu

Adı konamayan “Ermeni Meselesi”nin 90. yılında Cumhuriyet tarihinde rastlanmadık yoğunlukta bir tartışma medyadan sol dergilere ve Millet Meclisi’nden Avrupa Parlamentosu Yeşiller grubuna, Arjantin, Polonya meclislerine kadar uzandı. Bütün bu çeşitlilik içinde oldukça anlamlı etkinliklerden biri tereciye tere satan Justin McCharty’nin mecliste yaptığı konuşmaydı. Tıpkı Bernard Lewis gibi (hazretin soykırım inkârcılığından Fransa’da başına geleni unutmadan)¹ McCharty’nin de Türk devleti politikasına, maaşlı memurları aratmayacak (!), yatkınlığı bilinmekteydi. Ancak Millet Meclisi’ni irşad eylemesi zaten durumun vehametini göstermesi açısından tek başına anlamlıydı. Ahali de ders kitaplarında okumadığı birtakım olayların cereyan etmiş olabileceğine dair derin kuşkulara sürüklenmiş oldu. Öyle ya koskoca milletvekillerinin bile açıklamaktan, anlamaktan aciz oldukları meseleler için ta Amerikalardan buralara

^{*} *Yeniyol Dergisi*, Haziran 2005.

¹ Edward Said’in “son oryantalist” diye nitelediği Lewis’in neo-con’ların akıl hocalığını yaptığı gözlenirse bizim İttihatçı artıklarının hayranlıklarının ne kadar tehlikeli bir mecraya uzanacağı düşünülebilir. 13 Mayıs 2005 *Radikal Kitap*’ta Haluk Hepkon’un “Lewis’ten ‘akıllı-fikirler’” tanıtım yazısı belki kimilerinin aklını başına getirir.

gelen, "Türkten fazla Türkün" dostu olan birinden hızlandırılmış kurs almaları gerektiğine göre, ahalinin durumu pek parlak değildi. Hele televizyon bombardımanı arasında, düne kadar Ziya Gökalp'in "mukatele" olduğu tezinin arkasına saklananların zat-ı muhteremin böyle bir beyanı olmadığını öğrenerek şaşkınlıkları karşısında ahali daha da şaşkına dönüyordu. Veya "mukatele" ne demek, esas olarak Ermenilerin Türkleri katlettiği iddiaları öne çıkacak gibi olurken, aslında her şeyin Almanların denetimi altında olduğu belirtiliyordu.² Meğer efsunlu izahlar da uydurmaymış.

90. yılın öne çıkardığı kişiler arasında özel bir yer tutan ve İsviçre'de işgüzar bir savcının reklamını yaptığı Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun³ tam da 24 Nisan'daki beyanatının gazetedeki son satırı, gerçekten tarihsel olarak ne kadar kritik bir meseleyle karşı karşıya bulunduğumuza kesinlik kazandı: "Savaşı kimin çıkardığına bakmalı." (*Radikal*, 25 Nisan 2005). Ayrıca meseleyi enternasyonalize etmesi açısından değme indirgemeci solcuları aratmayacak bir öneride de bulunuyor: "Ben Ermenilerin yerinde olsam Rusları, İngilizleri, Fransızları dünyaya şikayet eder onların tazminat ödemesini isterdim." Neden Almanya yok aralarında belli değil. Yine de Ermenileri birilerinin peşine sürüklemeye çalıştığına göre ortada izi sürülecek bir tarihsel mesele var. Ya da en azından savaşı Ermenilerin çıkarmadığı kesin!

Oysa gazete haberlerine göre (Almanya ve 'Ermeni Soykırımı', Semih İdiz, *Milliyet*) Almanya kendi sorumluluğunu "kısmen de olsa kabul ettiği için gelebilecek tazminat taleplerinin önünü kesmeye çalışıyor"muş. Tabii Almanya'nın Cihan Harbi'nde

² Nurşen Mazıcı, *Ermeni Sorunu'nun Kökeni*, Pozitif, 2005, s. 116.

(Alev Alatlı nezaretindeki TV programında kitaptaki görüşleri dile getirince biraz şaşkınlıkla karşılanıyordu. Yani milletçe vesayet altında bulunma ihtimali!)

³ Hans-Lukas Kieser, *Türk Ulusal Tarihçiliğinin Gölgesinde*, 'Ermeni Tehciri'nde Halaçoğlu'nun *Ermeni Tehciri ve Gerçekler* kitabını değerlendirir (*Tarih ve Toplum*, Bahar 2005, s. 241-258). Bu değerlendime hem resmi iddiaların dayanaksızlığını ve hem de ortada bir muhakeme sorunu olduğunu serimler.

Osmanlı'nın en birinci müttefiki olup askeri idareyi de elinde tuttuğu hatırlanırsa sonuç hiç de Halaçoğlu'nun sandığı gibi olmayabilir. Bu arada diğer ülkelerde, özellikle Amerika ve Fransa'da bu mesele üzerinde tartışmalar, lobilere ve oy avcılığına bağlanırken, Almanya'da birkaç bin kişilik Ermeni seçmenin karşısında yüzbinlerce Türk seçmenin bulunduğu atlanmakta. Polonya'da ise ne lobi ne oy avcılığını gerektirecek bir durum var. Arjantin'in neredeyse Ermenistan olduğu iddia edilebilir! Böylece geleneksel paranoya devam ediyor. NATO'nun ikinci asker besleyen ülkesi ve ABD'nin yürürlüğe sokulmuşsa (!) Büyük Ortadoğu Projesinin (BOP) vazgeçilmez unsuru Türkiye karşısında, ne hikmetse bilumum emperyalistler herhangi bir yeraltı zenginliğine sahip olmayan, taş-toprak yığınının ibaret olup nüfusu da ortalama bir kenti geçmeyen Ermenistan'ı destekler durumdaymışlar! Emperyalizmi hâlâ gavurluktan öte bir şey görmeyenlerin milliyetçiliği de buraya kadar.

Tarih nasıl okunur?

Tarih nasıl yazılır-okunur dendiğinde bunun tek bir yolunun olduğunu söylemek abestir. Fransız İhtilal'i'ni bir kralcının, bir Cumhuriyetçinin ve bir sosyalistin ya da örneğin bir kadının, bir sömürge insanının, bir kölenin okuması farklı farklıdır. Bu farklı okumalardan yaşadığımız dünya ve gelecek açısından zenginleştirilmiş sonuçlar çıkartmak için aşağıdan, bileşik bir tarih anlayışı geliştirmek durumundayız. Böylesi bir tarih anlayışı için yapılagelen tartışmaların hayli sınırlı olduğu söylenebilir. Ama giderek insanlık tarihinin kuru kuruya "sınıf mücadelesi" olduğu fazla anlamlı gelmiyor. Çünkü sınıf mücadelesi bir avuç insanın kendi arasında cereyan etmiyor. Araya modern, belirleyici denilen sınıfların yanı sıra kadim denebilecek, tasnif dışı kalan, yeni beliren, farklı ezilen, dışlanmış kesimlerin meseleleri de katılıyor. ABD tarihini yalnızca bir avuç zengin ve işçi sınıfı ile açıklamaya çalıştığımız zaman aslında bizzat işçi sınıfının en bilinçli kesimlerinin neden göçmen, renkli olduğunu da anlama imkânımız kalmıyor. Bugün

Latin Amerika'da beliren yerli-köylü hareketi ve bizzat Latin Amerika'nın kimliğine dair tartışmalar da bu çokyönlülüğü -eksensiz olmamak kaydıyla- göstermekte.

Ancak Osmanlı-Türk tarihi had safhada bir saray tarihine indirgenmiş durumda. Kimilerine göre "sivil toplumun" gelişmemişliğine dayanan bu durum aslında araştırmacıların zihniyetinden kaynaklanmakta. Örneğin koskoca imparatorluğun devasa zanaatkâr ve köylü kitlesinin yaşamı üzerine çalışmalar Enver Paşa'nın köpeği, Kara Kemal'in nargilesi ve belki de Talat Paşa'nın terlikleri kadar incelenmeye değer bulunmamakta.

"Ermeni Meselesi" açısından bu çalışmaların önemi, büyük kentlerle sınırlı kalmayarak yaşadıkları yerlerde aynı zamanda zanaatkâr olarak temayüz etmelerinden ötürü toplumsal doku içindeki yerlerinin daha açıklıkla anlaşılabilir olmasında. Bu da bize "milli" olmanın ötesinde "sosyal" olarak çok daha net perspektifler üretme imkânı verecektir. İster hain olsunlar, ister muhbir, ister kurye bu kadar geniş emekçi ve zanaatkâr kitlesinin yaşadıkları toplumla ilişkileri irdelenmeye değer. Gerçekten o toplumun içinde tipik bir "sınıf kinini" ayaklandıracak kadar onları ezen ve sömüren bir kesim miydiler, yoksa bir avuç "yukardakilerin" dışında varlıklarını sürdürme güvencesinden yoksun; her an kıyım, talana ve yağmaya açık bir kesim mi? Meselenin bu yanı bölgede yaşayan Kürtlerin toplumsal örgütlenme biçimlerine ve tabii ki Kürt ağa ve beylerinin kendi toplumlarında egemenliklerini sürdürme açısından ne tür bir politik tutuma sahip olduklarına da bağlıdır. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun buralarda nasıl bir yönetim sürdürdüğü ve ne tür bir vergi politikası izlediği de mutlaka hesaba katılmalıdır. Muhacirlerin, Çerkezlerin yerleştirilmesi veya mülki ve askeri memurların konumu da herhalde atlanmamalıdır. Eğer bir sınıf analizi yapılacaksa -E.P. Thompson'un izinden giderek- mümkün emekçi kitlesinin yalnızca varolduğu söylenen gelişkin/modern fabrika veya işletmelerde değil aynı zamanda oldukça türdeş olmayan, tarımdan zanaata farklı kesimlerde de aranması gerekecektir. Böylesi

bir emek dünyası hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki aşağıdan hareketleri izleme imkânını hem de sanıldığı kadar yoksul olmayan bu sınıflaşma sayesinde mümkün siyasal alternatiflerin zeminini sunabilir. O zaman Osmanlı'da işçi sınıfının 200 bin mi, 2 milyon mu olduğu tartışmasını (Krikor Zohrab mecliste sendikalar üzerine bir tartışmada sendikalı olabilecek çalışan sayısını 600 bin olarak gösterir) onların gündelik mücadeleleri açısından irdelemek mümkün olabilir. Örneğin Şam vesilesi ile böylesi bir çalışma elde bulunmakta.⁴ Dolayısıyla farklı açılardan, örneğin emek tarihi açısından, Kürtler açısından yeni değerlendirmeler mümkün olabilir. Abdülhamid dönemi de dahil olmak üzere Kürt aşiret reisleri kendi egemenliklerini sürdürmenin yolu olarak Ermenileri ezmek ve payitaht karşısında böylece özel bir konum elde etme peşinde olmuşlardır. "Aşiretten ulusa geçiş" sürecinde, yoksul Kürt köylülerinin kendilerini idame ettirmeleri için gereken değişimlerin önündeki temel engellerden biri olan bu kesim hem ulusal-kültürel gelişimini engellemiş hem de Ermeni halkının yaşamını köreltmıştır.

Ermeni köylüsünün devletin yanı sıra, Kürt bey ve ağalarından çektiklerini ortaya koymadan sözü edilen isyanlar (özsavunma eylemlerinin) ve buradan hareketle merkeze olan güvensizliğin pekişmesi sonucu, dışardan bir çözüm arayışına sürüklenilmesi anlaşılamaz. Gariban Kürt açısından Ermeni tefecisinin, tüccarının da pek kardeşçe duygular uyandırmadığını da ekleyelim. Zaten sarmalın neresinden tutulsa Osmanlı'ya yarayan bir yanı vardı. Büyük güçler arasında sıkışmış "mazlum Osmanlı" soyutlama ve güzellemesinden hareket etmek her tür aşağıdan okumayı köreltir. Aşağıdan, geniş kitlelerin gündelik hayatlarından bir okuma onların deneyimlerini öne çıkarır ve bu deneyim içinde ne tür akımların, örgütlerin yer aldığını irdeler.

⁴ Sherry Vatter, "Şam'ın Militan Tekstil İşçileri: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler*, İletişim Yay., 1998, s. 55.

Bir başka tarih mümkün müdür?

Ermeni meselesinin anlaşılması aslında pek mümkün gözüküyor. Hükümet erbabı ve resmi ideoloji üreticileri tam bir bilimcilik saplantısıyla "belge"ye iman etmekte. ⁵ Ancak bu tartışmayı herkes bir diğeri gibi yapmak zorunda değil. Nihayetinde yapılacak tartışma herkesin ortak geçmişinde değil inşa etmek istediği gelecekte temellenecektir. Tarihsel gerçeklik böylece kimsenin kiralık katili olmayacak, tasarlanan dünyanın geçmişi olarak geleceğe hizmet edecektir. Bu açıdan birinci dereceden geniş kitlelerin konumundan hareket etmek gerekecektir. Yoksa Enver Paşa'nın karısına veya köpeğine olan sevgisinden veya Ermeni edebiyatında köylü sosyalistliğini hicveden bir şaheser olup başlı başına bir tip olan *Yoldaş Pançuni* ⁶ gibilerin hayallerinden hareket edilirse rahatlıkla başka tarihler yazılabilir. Ancak bu tarih geleceğe ihtiyacı olmayanları yani kurulu düzen simsarlarını tatmin etmekten başka bir işe yaramaz.

Gerçekten Ermeni meselesi 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Osmanlı İmparatorluğu'nda -ve bununla sınırlı kalmayarak Rusya ve İran'da da- siyaseten nelerin mümkün olduğunun yeniden tartışılmasını gerektirmektedir. Tarihin doğrusal gidişine meraklı olanlar, ulus devletlerin inşa çağında veya dünya kapitalist ekonomisinin yeni bir evresinde olup bi-

⁵ Hans-Lukas Kieser'in yazısında görüldüğü üzere resmi ideoloji sözcülerinin belge kullandığı oldukça şüpheli. Hatta sonunda Mavi Kitap hakkında İngiliz parlamentosuna gönderilen metnin "intihal" olduğu (*Radikal* 16 Mayıs 2005) bile iddia edildi. Onların tercihi ya korku salmak ya da "ihanet"le itham etmek. Oysa Vahakn N.Dadrian'ın çeşitli kitaplarının yanı sıra Türkçede yayımlanan son çalışması *Ermeni Soykırımı'nda Kurumsal Roller*'de (Belge Yay., 2004) da görüldüğü üzere Osmanlıca-Türkçe malzeme bile resmi ideoloji sözcülerinden fazla kullanılmakta. Önümüzdeki dönemde R.Kevorkian'ın da yayınlanacağı ilan edilen kitabında ise tanıklıklar da dahil olmak üzere zaten "arşiv" malzemesi kullanılıyor.

⁶ Yervant Odyan, *Yoldaş Pançuni*, Aras Yayınları, 2000.

(Pançuni, gerçeklikle ilgisi kopuk, yalan yanlış öğrendiklerini her ne pahasına olursa olsun tatbik etmeye çalışan bir tip.)

tenleri en azından makul karşılayabilirler. Yani bir miktar dış tahrik ve destek ilave edilerek Yunanistan bağımsızlık mücadelesinden başlayarak en son milliyetçilik kervanına katılan Arapların Osmanlı egemenliğinden çıkmaları da dahil, neredeyse tam bir asırlık süreçte olup bitenler tarihsel kaçınılmazlıklardır!

Ancak başka bir tarih mümkün müdür diye soracak olanlar, o gün için cılız da olsa Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halklar için savaşırsız, barışçıl, demokratik ve daha sosyal bir çözümün de gündemde olduğunu rahatlıkla söyleyebilirler. Mesele bir siyasi irade meselesidir. Bu iradenin ete kemiğe bürünmesi için gerekli toplumsal dayanakları ve tabii onların deneyimleri, bilinçleri bu durumda önem kazanmaktadır. Nesnel gerçekliğin elverişsizliğini dillerine dolayacak olanlar ve buradan olup bitene bir meşruiyet kazandırmaya yeltenenlerin, "Paylaşım Savaşı" sürecinin aslında kendine karşı bir dinamiği de harekete geçirdiğini ve dünyadan tecrit edilmiş bir biçimde ele alınmaması gereken bu topraklarda dünyanın halleriyle birlikte bir dönüşümün, en azından nesnel olarak mümkün olduğunu görmeleri gerekecektir. Burada rehber henüz 19. yüzyılın ortasında Avrupa devrimleri sırasında Marx'ın İspanya'da devrim için söylediklerinde aranmalıdır. O eli kulağında olan bir Avrupa Devrimi'nin parçası olarak İspanya'da Devrimi'nin mümkünlüğü; nesnel elverişsizliklerin mücadele ile giderilebileceğini, yani mücadelenin de bu nesnelliğe katılması gereken bir faktör olmasıyla birlikte ele alınması gerektiğini belirtmekteydi.

20. yüzyıl başı Osmanlı İmparatorluğu için yapılacak sınıfsal analizler de maalesef fazlasıyla azımsanmaktadır. Daha önemlisi 1908 Devrimi'nin cereyan ettiği günlerdeki tarih sahnesine bakıldığında: Üç yıl sonra dünyanın bir ucunda Çin'de Sun Yat-Sen önderliğinde birinci Çin Devrimi gerçekleşecektir; aynı yıl dünyanın bir başka ucunda Meksika'da daha sonra Adolfo Gilly'nin Lenin'in kesintisiz devrimine göndermede bulunduğu tabirle "Kesintili Devrim", Zapata'nın önderliğinde

de⁷ (insanlara verdiği umut, özgürlük ufku bugün de geçerli olduğundan Zapatistalar böylesi bir mirasa sahip çıkmışlardır) bir devrim gerçekleşecektir. Aralık 1905'te Tahran'da, Temmuz 1908'de Tebriz'de ihtilal patlak verdikten sonra hemen yanı başımızda İran'da Anayasa Devrimi olacak ve tabii bunların ardında bütün bu ayaklanmaları esinlendiren, Japon-Rus savaşının yenilgisinin de etkilediği, mutlakiyetçiliğin alaşağı edilebileceğini dosta düşmana gösteren daha birkaç yıl önce kimsenin beklemediği 1905 Rus Devrimi.

Balkanlar'da Jön Türklerin çete dedikleri gerillalar Narodnikler'dir, yani siyaseten etraf sosyalist kaynamakta. Buna karşılık Jön Türkler benzer ülkelerdeki yeni siyasal hareketler içinde siyaseten en geri ve dolayısıyla da dünya egemenliğine karşı, yani emperyalizme karşı öyle ciddiye alınabilir bir karşı tutuma sahip olmayan herhalde ender hareketlerden biridir.

Daha sonra Türkiye sosyalist hareketi –Türk denmesi daha uygun mu?– kendine bir mazi aradığında Mustafa Suphi'nin Jaurès'i dinlediği falan söylenecektir, ama Jaurès'e sorulsa o sosyalist diye bir dizi Ermeninin adını verebilir. Ne de olsa kendisi *Pro-Armenia* dergisinin yazı kurulunda! Ama gerçekten toplumsal tabanıyla kaynaşmış olan Selanik'teki Sosyalist İşçi Federasyonu, onu fazla "Yahudi" bulursanız İstanbul'daki Rum sosyalist çevreler, çeşitli Ermeni sosyalist örgütler, onu da uygun görmezseniz Osmanlı Sosyalist Fırkası vd. neden kale alınmasın?

Açıkkçası cılız denilen kimi alternatifler hiç değilse fikir düzeyindeki arayışlarla şu veya bu oranda hareket düzeyine yükselecek kadar topraktan fışkırmış durumdaydı.

⁷ Adolfo Gilly, Lenin'in kesintisiz devrim formülasyonuna gönderme yaparak, kurulu düzenin yıkıldığı ancak yerine halkçı bir düzenin kurulamadığı bu devrim için Kesintili Devrim tabirini kullanmıştır. Adolfo Gilly, 1910-1926, *Meksika Devrimi: Kesintili bir devrim, toprak ve iktidarı için bir köylü savaşı*, Fransızcası, 1995, Editions Sylleps.

Anasır-Hürriyet-İmparatorluk

Çokuluslu bir imparatorlukta egemen bir ulusun olmadığı bir yurttaşlığın yerleştirilmesi 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında oldukça yaygın bir tartışmaydı. Ancak ne yazık ki bu zengin tartışmalar pratik sonuçlarıyla birlikte derinlemesine bir değerlendirmeye tabi tutulmuyor. Bu sorunun çözülmemiş olması Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu ve Kafkasya'da facialara yol açmıştır. Osmanlı somutunda Tanzimat'tan itibaren sürekli olarak dış mihrakların etkisi altında ayrılıkçı milliyetçiliğin tohumlarının ekildiği ve örneğin 93 Harbi'nden itibaren de bu tohumların iyice filizlendiği iddia edilir. Burada geleneksel devlet bakışlı bir zihniyet söz konusu. Haklar açısından azınlıkların konumu meşrulaştırılmaktadır. Yani ayrılıkçılığın zemini dışarda aranmakta, devletin baskısı veya azınlık yurttaşın güven duymasını engelleyen hususlarda aranmamaktadır.

Prens Sabahattin'in, *Terakki Dergisi*'nin Nisan 1906 sayısında yayınlanan "Rus İhtilalinin Mana-yı İçtimaiyesi" adlı makalesinde, Rus hürriyetperverânın vatandaşları bulunan diğer anasıra karşı nasıl hareket ettiğini anlattıktan sonra konuyu Osmanlı'ya getirerek, "anasırın selamet-i milliyesini müterakki ve hürriyetşinas bir Devlet-i Osmaniye'nin mevcudiyetinde" aramanın zorluklarından söz edip şöyle devam eder.

Artık separatist olmalarında taaccübe şayan bir şey kalır mı? Biz de derhatır etmeliyiz ki asırlarca müddet Hıristiyan vatandaşlarımıza bir mahluk-i âdi nazarıyla baka gelmişiz. Verdiğimiz imtiyazatı hak değil ihsan makamında telakki etmişiz... Memleketlerini işgale biz yürüdüğümüz için kalplerini teshire yürümek de bizim vazifemiz ve bizim menfaatimiz icabından idi.⁸

⁸ Mehmet Ö. Alkan, "Prens Sabahattin ve Terakki'si" (1906-1908), *Müteferrika, Kitabiyat Dergisi*, Güz 2004, s. 49-50.

Prens Sabahattin bugün kimilerinin sandığından daha fazla o günlerde Jön Türk hareketinin ideolojik olarak çerçevesini şekillendiriyordu. Ne de olsa ötekilerin düşünce ile fazla ilgisi yoktu. Onun fikriyatına bir başka düşünce ile değil şerhlerle, amalarla yaklaşıyordu İttihatçılar ve oldukça baştan “dış düşmanlar” meselesi onların kalkanı oluyordu. Cemal Paşa “/.../ dış düşmanlar olmasaydı, İttihat ve Terakki cemiyeti de Prens Sabahattin Bey’in hararetli bir müdafii olduğu bu prensibi kabul etmekte bir dakika tereddüt etmezdi.”⁹ derken kendi adına konuşuyor olabilir.

Geçmişle gelecek açısından bir bağlantı kurma çalışması tabii ki alışılmadık bir şey değil. Geçmişte mümkün bir başka seçenek üzerinde en cesur tahayüllerden birini Çağlar Keyder yapmış bulunmakta. Açıkçası Keyder 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşan bir orta sınıfın harb-i umumi yıllarında kırılması ve sürgün edilmesiyle ortadan kalkmasının sonucunda bugün Avrupa Birliği sayesinde sağlanacak olan demokratikleşmenin o günlerde kaçırıldığı fikrindedir. 1908’de çözüm için söyledikleri aslında yer yer (ilerde değineceğimiz) Rakovski’nin söyledikleriyle örtüşmektedir: “Bütün uyrukların eşit vatandaşlık haklarının bulunduğu, etnik ve bölgesel otonominin tanındığı anayasal bir düzen imparatorlukları yok olmaktan kurtarabilirdi.”¹⁰ Böylece ulus devlet oluşumunun Balkanlar’dan Kafkasya’ya yarattığı felaketlerden sakınılabilirdi. 19. yüzyılın sonu itibarı ile “büyüyen şehirlerde, kulüp dernek ve basınıyla kentsel bir kamusal alan yaratmaya çalışan varlıklı, eğitilmiş, faal bir Rum ve Ermeni orta sınıf ortaya çıktı. Bu sınıf, imparatorluğun ve vilayetlerin yönetimine katılma konusunda artan bir isteklilik sergiliyordu.”¹¹ Burada ulus devletin kaçınılmaz bir durak olması gerekmediği ve felaketli durağın dışında kapsayıcı bir yurttaşlık temelinde imparatorluk ölçeğinde bir çözüm tartışması var. Ama bu tartışma-

⁹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Çağdaş Yay., 1977, s. 416.

¹⁰ Çağlar Keyder, *Memâlik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*, İletişim Yay., 2003, s. 22.

¹¹ *Age.*, s. 31.

nın öznesi belli ki "orta sınıf". Böyle olunca şu andaki AB hedefi de büyük kayıplara mal olmuş geç kalmış bir yolculuğun rayına oturmasından ibaret gibi gözükabilir. Nitekim, sivil toplumun inşasındaki arızalar ve buradan kaynaklanan meseleler hakkında hüküm yürütenlerden Feroz Ahmad ve Jacob M. Landau yazdıkları sonuç bölümünde, "...tek suçlu, önemli bir gelişme gösterdiği halde doğmakta olan sivil toplumu yönlendirme sorumluluğunu almayan burjuvazidir... Türkiye artık Avrupa Birliği'ne adaydır, asker bürokrat seçkinlerin rolü azalmalı; burjuvazi önderliği ele alıp hem İslâmcılarla hem de Kürt halkıyla ilgili, onları da kapsayan politikalar benimsemelidir."¹² diyerek bu güzergâhı pekiştirmekte.

Feroz Ahmad giriş yazısında tıpkı Çağlar Keyder gibi Karl Renner'in çokuluslu imparatorluktan organik yurttaşlığa geçiş meselesinden söz eder. Burada aslında bu kapsayıcı, organik yurttaşlık tabirinin çeşitli düzeylerde eşitliği de içermesi gerektiğini eklemek gerekir ki bu ayrıca bir tartışmayı gerektirecek; yani "onların" ve "bizim" yurttaşlık kavramını.

Bu da biraz kaba bir ifadeyle Prens Sabahattin'de temayüz eden siyasal çizginin en azından cennete giden yolu değilse de felaketi engelleyen yolu gösterdiği anlamına gelmekte. Tabii bu da özgürleştirici bir tasarıma dayanmayan bir tah-tirevallinin iki ucunda salınmaktan ibaret bir zihniyete varır. "Milli tarih"in bir çeşitlemesine karşı çıkarken "yukardan" tarihin başka bir türüne meşruiyet yaratmak aşağıdan, yoksunların ve yoksulların tarihi belleğini oluşturmaya zerre kadar katkı sunmaz.

Yine de bu tartışma "bir başka tarihin" mümkünlüğünün sorgulanması, yani ortada bir kaderin bulunmadığının irdelenmesi açısından dikkate alınmalıdır.

¹² Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları, haz. Willem van Schendel-Erik J. Zürcher, İletişim Yay, 2004, s. 295-296.

Dolayısıyla 19. yüzyıldaki dünya hallerinin ve imparatorluğun toplumsal formasyonundaki derin değişimlerin yarattığı aşağıdan bir siyasallaşmanın ayrıntılı bir tahlili gerekmektedir. Bu nesnel durumları atlamadan 1908'in ne olup ne olmadığı ve 1908'in etrafında, onun ürünü ne gibi alternatiflerin söz konusu olabileceğini yeniden tartışmak gerekecek. Tarık Zafer'in tabiriyle "II. Meşrutiyet Cumhuriyetin laboratuvarı" olduğuna göre yalnızca gelenekselleşen İttihatçılık ile Kemalizm arasında, II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasında bir kopuş veya sürekliliğin olup olmamasıyla sınırlı olmayan; Cumhuriyet'te nasıl bir işçi hareketi, nasıl bir sol hareket gelişti derken devralınan mirası da buradan değerlendirmeye almak mümkün olabilir.

Türkiye'de araştırmacılar uzun süre haberdar olmasalar veya meraklı olmasalar da 1908 "yabancı" sosyalistlerin, Marksistlerin ilgisini çokça çekmiştir.

1908 Genç Türk Devrimi, Avrupa sosyalist çevrelerinde Osmanlı İmparatorluğu sorunları üzerine büyük bir ilgi uyandırdı... Ancak Jön Türk Devrimi'ne hayranlık giderek yerini düş kırıklığına bırakacaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti otoriter tavrından ve gerçek reformları getirememekten dolayı kınanacaktı..¹³

Varsayımsal olarak elimizdeki ilk metin, Rakovski'nin 1908 Temmuz Devrimi'nin akabinde (bir hafta sonra) 1 Ağustos tarihinde Fransa'da Guesde yanlılarının çıkardığı haftalık *Sosyalizm* dergisindeki yazısı.¹⁴ Rakovski'nin yazısının içeriği kadar önemli yanı kendisinin Balkan Marksizminin önde gelen tem-

¹³ Bkz. Paul Dumont, "20 Yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketleri ve sosyalist akımlar tarihi üzerine yayımlanmamış kaynaklar", *Toplum ve Bilim*, Güz 1977, s. 44.

¹⁴ Türkçe'de ilk kez *Yeniyo! Dergisi*'nin bu sayısında. (Haziran 2005)

silcilerinden biri olmasının (1917 Ekim Devrimi'nden sonra Ukrayna Devlet başkanı olacaktır) yanı sıra bütün Balkan dillerini ve Türkçe'yi de bilmesi. Rakovski yazısında emperyalistlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerinden; bunun yanı sıra o gün için kimilerine ilginç gelecek "yaklaşan savaş"tan söz etmekte. Bu durumda değişik halkların haklarının tanınacağı federal bir çözümün ancak felaketin önünü alacağını eklemekte. Ama bunun için Jön Türkler konusunda pek umutlu değil. Hele onların hızla saraya intisap etmeleriyle hareketin yörüngesinin değişeceğini kahince belirtmekte (sanki Mithat Cemal'in Üç İstanbul'una veya Nahid Sırrı'nın *Sultan Abdülhamid Düşerken*'ine yazılmalarından yıllar önce göndermede bulunmakta).

Rakovski sözü edilen makalede "Otokrat sultanın yerine daha az otokrat olmayan bir oligarşi olacaktır." demektedir. Yıllar sonra Tarık Zafer Tunaya, "'Kültürü zayıf, kını çok' bu kuşak, Abdülhamid rejimini yıkmıştır. Yıkıldığının yerine ne koyacağını bilemeyen bugün'le yarın arasındaki şoktan şaşakalmış insanlar, geleceği yaratma programına sahip değillerdi. Bu bilgisizliğe, devleti ve toplumu dışa bağlayan baskılar da eklenince, değişiklik, bir özlem olmaktan öteye gidememiş ve düzen pek az rötüşle aynı kalmıştır"¹⁵ diyerek Rakovski'nin öngörüsünü doğrular.

Lenin, (1908 Ekiminde, esin kaynakları bilinmemekle birlikte) Türk Devrimi'nin başarısından Avrupa'nın bütün burjuvazilerinin, bu devrimin Balkan halklarının özerklik ve demokrasi yolunda ilerlemesine neden olacağından ve İran Devrimi'nin zafere ulaşmasına katkıda bulunacağından ve de Asya'daki demokratik harekete yeni bir ivme kazandıracağından ötürü karşı olduğunu belirtmekte. II. Enternasyonal'in Ekim 1908 büro toplantısında alınan "Türk imparatorluğundaki halkların

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003, s. 134-135.

böylece kendi kaderlerini tayin etme olanağını bulmalarını ve doğmakta olan proletaryanın sınıf mücadelesinin dünya proletaryasıyla sıkı bir birlik içinde yürütülebileceği özgür bir siyasi rejimin kurulmasını selamlar”¹⁶ kararının Lenin’in notlarında yer aldığı bilinmekte.

1908 Devrimi’nin sözü edilen türden bir özgürlük ve demokrasi yürüyüşüne yol açtığı takdirde olası etkilerinin Rusya’yı da etkilemesinden açıkça söz edenler var. Milyukov anılarındaki bir anektodu şöyle değerlendirmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğunda Hristiyan ve Müslüman eşitliği çarın Ortodoks Hristiyanların üzerindeki korumasının sonu anlamına geldiği noktada, Miljukov gibi bir liberal Rus için bile istenmemekteydi.¹⁷

Mefhumun muhalifinden, Çarlığın halklar hapisanesi olarak Osmanlı halklarının özgürleşmesini istemeyeceği açıktır. İngilizlerin bir raporunda “liberal eğilimler gösteren güçlü bir Türkiye, Rus Müslümanları arasında bir harekete neden olabilir ki bu da çok utanç verici bir durum yaratır”¹⁸ diye özetlenmekte Rus hükümetinin tutumu. Böylece 1908 Devrimi’nin bir Turan hülyası ile değil, aslında özgürlükçü ve demokratik bir yolda yürüyerek “mazlum milletlere” bir katkı sağlayacağı açığa kavuşmaktadır.

Öte yandan Goltz Paşa’nın askeri eğitiminin orduda “milliyetçiliği” güçlendirerek 1908 hareketinde önemli bir rol oynadığı da belirtilmiştir. 1908’den sonra Osmanlı üzerinde İngiltere’nin etkisinin arttığı yolundaki bir rapora Alman Kayzer’i şöyle not düşüyordu.

¹⁶ Lenin, *Türkiye Üzerine*, Aydınlık Yay., 1977, s. 27.

¹⁷ Zikreden Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı, 1996, s. 270.

¹⁸ *Age.*, s. 296.

Bu ihtilal Paris ve Londra'da yaşayan Genç Türklerin işi değildir. Bu münhasıran Alman zabitleri tarafından yetiştirilen Türk subayları tarafından yapıldı ve tam manasıyla askeri bir ihtilaldir. Kuvvet ve kudret bu subayların elindedir. Bunlar Alman olan herşeye mütemayildirler.¹⁹

Dönemin ilginç Sırp siyasetçisi Vladan Georgevitch'in o günlerde hayli popüler olan kitabında şu özetlemesi de hatırd tutulmalı: "Türkiye'de anayasanın tekrar iadesi en azından kısmen, Reval'deki İngiliz-Rus anlaşmasına verilmiş Alman cevabıydı."²⁰. Zaman Kayzer'i haklı çıkardı. Ancak ihtilalin sivil ve askeri diye ayrılabilir kanatlarının yanı sıra o günün halk sınıflarının, çeşitli siyasal akımlarının beklentileri açısından bir değerlendirilmesi yapılabilir. Tek başına "sınıfsal" tahlil yetmeyecek. Yusuf Akçura 1924 yılında, o dönemde aylığıyla geçinen ufak taşra memurları ve memur zabitleri "proleter memurîn-i askeriye ve mülkiye" diye tanımladığına göre 1908'i allah göstermesin bir proleter devrim olarak da görmek mümkün olabilir. 1908'den çıkarı olan mülki ve askeri memurların sınıf konumları yalnızca nasıplendikleri gelir düzeyi ile değil, kendilerini ne tür bir mücadele, ortak çıkar birliği içinde gördükleriyle, nasıl bir gelecek tasarladıklarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu açıdan bazılarının sandığı gibi toplumsal bir merkez-çevre ilişkisi kurmak yerine, aynı kategorinin, bürokrasinin kendi içinde bir kutuplaşmasından söz edilebilir. Köhneyen Osmanlı bürokrasisinin "moderniteden" yana kanadı olarak takdim edilebilecekse de aslında emperyal hedefleri olan güçlü, otokratik bir burjuva devletinden yana olan bu kesimin "ilerici-devrimci" olarak vafiz edilmesi hayli tehlikeli sonuçlar doğurmuştur.

¹⁹ Ernst Jackh, *Yükselen Hilal*, İstanbul, 1946.

(Zikreden İlhan Tekeli-Selim İkin, *Cumhuriyetin Harcı-Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003, s. 50.)

²⁰ Vladan Georgevitch, *Türk Devrimi ve İstikbal*, İletişim Yay., 2005, s. 47.

(Troçki, *Balkan Savaşları*, Arba Yay., 1995, s. 15'de de yazarın çalışmasından söz eder.)

Umuttan hayal kırıklığına: Osmanlıcılıktan Türkçülüğe

Şükrü Hanioglu "Jön Türk ideolojisi bilimci, materyalist, sosyal darwinci, elitist ve ladini, temsili hükümetten yana olmayan"²¹ demektedir.

Tarik Zafer Tunaya'nın da İttihatçıların tek partici saplantılarının altını çizdiği hatırlanırsa, içinde bulunulan hal ve şerait altında İttihatçıların değil Ermenilere isterse Müslüman olsun diğer ulusal akımlara veya Türk olsun kendilerinden farklı siyasal akımlara hayat hakkı tanımaya niyetli olmadıkları bellidir. Örgüt içinde örgüt kurarak partinin çekirdek kadrosunun devletten ve kendi partisinden de gizli işler çevirdiği düşünülürse böylesi bir siyasal akımla "demokratik" bir çözüm arayışı umutsuz bir vâkâdır. Azınlık siyasetler, İttihatçılara sahip olmadıkları bir rol yüklemişlerdir.

İttihat ve Terakki'nin milliyetçiliği ne zaman öne çıktı meselesi ideolojik-politik düzeyden ziyade genellikle "Ermeni Meselesi"nin yürürlüğe konması açısından ele alınmaktadır. Daha tarihsel bir bakışla örneğin Şükrü Hanioglu şöyle demektedir: "...diaspora milliyetçiliğinin bir diğer ciddi etkisi ise II. Abdülhamid döneminin kapsamlı istihbarat ağı nedeniyle 1908 öncesinde örgütlenmesini "Türk diasporasında" gerçekleştiren İttihat ve Terakki'nin bu milliyetçiliği içselleştirmesi ve bunu vatandaşlık temeline dayalı 'Osmanlı vatanseverliği'nin yerine koymasıyla ortaya çıkmıştır."²² Dolayısıyla Türk milliyetçiliğini Balkan yenilgisine bağlamak, önceki hazırlıkları yok saymak anlamına gelir. Düşünsel kökleri açısından Yusuf Akçura gibi yerel olanlara göre –daha çok demagog veya propagandacılar– çok daha gelişkin kişilerce zemini atılan "ırk esasına müstenit" milliyetçilik hazır ve nazır beklemekteydi.

²¹ *The Youngs Turks in Opposition*, s. 32.

(Aktaran Ronald Grigor Suny, "Empire and Nation", *Armenian Forum*, Volume 1 Number 2, Yaz 1998, s. 40.)

²² *Zaman Gazetesi*, 13.04.2005.

Yine de, İttihat ve Terakki yönetimi hatta yönetimi bile değil, doğrudan Enver ve Cemal'den hareketle şöyle derin analizlere girişilebilmiştir: "Uzun ve yıpratıcı bir savaşın altüstlükleri arasında feodaliteden burjuva bir düzene geçişin sancıları içinde tipik sayılabilecek bir hastalık ortaya çıkmıştır: Bonapartizm, yani bir yönüyle feodale (hükümdarlık heves ve ihtiyacı), bir yönüyle burjuva ve ilerici, askeri diktatörlük."²³ Diktatörlük ve kaba bir diktatörlük dışında bütün bu analizler temelsizdir. Bonapartizm burjuvazinin ulusu yönetme becerisini kaybettiği ve ancak proletaryanın bunu henüz kazanamadığı andaki iktidar biçimidir. Sanki bir egemen sınıfın ifadesi olmayan bir rejim. Toplumsal temeli de köylülüğe dayanmaktadır. Marx'a göre başlıca uzlaşmaz sınıflar arasında tarihsel bir denge durumunu temsil eder. Bir tek şey doğrudur "heves". Otokrasiye müthiş hevesliyidiler.

Ama milli körlük İttihat ve Terakki'nin savaş sırasında Alman oyuncağı haline gelmesini fark etmez. "İttihat ve Terakki sola kaydıkça, yani anti-feodal, burjuva-devrimci çizgisi belirginleştikçe, ya da savaş sıkıntıları arttıkça..."²⁴ demek için tarihçiliği herhalde aşmış olmak gerekiyor! İttihat ve Terakki'nin bir küçük subaylar hareketi olarak başlayıp giderek eski rejimin yönetici bileşimine dönüştüğüne bakılırsa bu dinamik neredeyse tersine işlemiştir. Yusuf Akçura'nın sözünü ettiği "proleter memurların" yerini taşra teşkilatının önde gelen kesimleri ve kentlerde hızla yükselen veya sivil hayata, yani ticarete geçip cebren ve hile ile gayrimüslim burjuvazinin yerini almaya yeltenen "devrimciler" almıştır.

Öte yandan 1908 Devrimi ile birlikte aniden ve hızla parlayan iyimserliğin toplumsal ve siyasal temellerinin de irdelenmesi gerekmektedir. İttihat ve Terakki yönetimi kısa zamanda bırakılacak güçlü bir devlet oluşturma yönündeki eğilimini, toplum-

²³ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, 1987, s. 291.

²⁴ Age., s. 287.

sal alanda da çıkardığı kanunlarla sınıfsal tercihini açığa çıkar-
mış, muhalefeti gerektiğinde temizlemiş ve Mahmut Şevket
Paşa suikastında olduğu gibi ilk fırsatını bulduğunda da genel
bir sindirmeye girişmiştir. Milliyetçiliğinden zerre kadar kuşku
duyulmayacak Mustafa Suphi bu sindirme sonucunda Sinop
cezaevine düşmüştür.

Türkiye sosyalist hareketinin çeşitli eğilimleri açısından ilginç
olan bir başka durum ise, İttihatçılarla işbirliği içinde olan Taş-
nakları milliyetçi olarak tarihe gömüp gerisiyle ilgilenilmeme-
sidir. Hürriyetler açısından bakıldığında kimilerine garip gelse
de aslında Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin programının yalnızca bir
kısım Ermeni siyasal gruplara değil Araplara da yakın görün-
mesidir. Burada zikredilmesi gereken iki husus var: Sosyal
Demokrat Hınçakların ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın, Selanik
Sosyalist Federasyonu'nun 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf'ı
desteklemesi. Ayrıca Arap çevrelerinin de aynı türden bir tu-
tum geliştirdikleri düşünülürse yalnızca Ermeni milliyetçiliğinin
veya ayrılıkçılığının gelişimi açısından değil Arap milliyetçiliğinin
gelişimi açısından da meseleyi irdelemek gerekecektir. İmpa-
ratorluk içinde en son milliyetçilik kervanına katılan Arapların
bu yola nasıl girdiklerini anlama bile tek başına anlamlı olabilir:
"Türk unsurunun üstünlüğünü vurgulamaya yönelik her girişim
Türkler ile Araplar arasındaki dengeyi bozuyordu. Arap ulus-
çuluğu tepki yoluyla adım adım ortaya çıktı."²⁵ Hourani'nin bir
diğer kitabında, "Yeni Türk milliyetçiliğine karşı tepki olarak,
Ermeni milliyetçiliği güçlendi, Arap, Arnavut ve Kürt milliyetçi-
likleri politik bir olgu olarak ortaya çıktı."²⁶ denilmekte.

Siyasal analizlerde nedense bir yerlerden kurulan senaryolar
makbul addedilir de siyasal alternatifler veya ihtimallerden bir
diğerinin üzerinde durulmaz. Örneğin, Hürriyet ve İtilaf'ın cema-
atlere dayanan bir vatandaşlıkla birlikte parlamentoda farklı mil-

²⁵ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İletişim Yay., 1997, s. 364.

²⁶ Albert Hourani, *Arabic Thought*, s. 282 (Zikreden Çağlar Keyder, Age., s. 45).

letlerin oransal temsilini talep etmesinden ötürü daha kapsayıcı olduğu söylenebilir. O takdirde diğer unsurlar için siyasal eşitlik açısından daha tatminkâr bir durum söz konusu olmaz mıydı? Bu iki parti arasındaki ayrım tartışmalı olmakla birlikte özellikle sol açısından bir toplumsal taban, program tasnifine gidilmesi gerekir. İttihat ve Terakki bir diğerine göre daha cisimleşmiş bir partiydi ve toplumsal bakımdan artık esas olarak devlet katına kapaklanan ve bununla birlikte devletle muhabbetini daim kılmaya çalışan bir ticaret erbabına dayanmaktaydı. Burada halk sınıflarından herhangi bir iz yoktur. Hürriyet ve İtilaf'ın ademi merkezîyetçiliğinin yanı sıra özel girişim taraflısı olduğu bilinmektedir. Ama bu sınırlama kimseyi tek başına sağıcı yapmıyor. Hatta devletlûları feodalizmin temsilcisi, ademi merkezîyetçileri de burjuvazi diye gördüğümüzde ufaktan bir demokratik devrim tartışması bile çıkarabiliriz. Her halükârda İttihat ve Terakki'nin halk sınıfları içinde bir destek aramaya niyeti olmadığını, şimdinin muhafazakâr demokrat tabirine nazire muhafazakâr ve tabii otoriter modernleşmeci olduğu söylenebilir. Eski rejimin dayanaklarını sürdürüp buradan nasiplenerek yeni bir rejim inşa etmek mümkün değildi. İttihat ve Terakki'nin de böylesi bir yenileşmeye ve hele hele Osmanlı halklarına "reform" sunmaya niyetli olduğunu gösterir zerre kadar emare gösterilemez. Tarık Zafer'in tabiriyle "İttihatçılar, Tanrının bu memleketin kaderini kendilerine emanet ettiğine inanan kişilerdi."²⁷

Balkan Savaşı ile mutlaka alevlenen bir hassasiyet vardır. Ama bunun öncesinde azımsanmayacak bir mayalanma söz konusudur. Cemil Bilsel "Umumi harbin patladığı gün, kalbinde Balkan felaketinin acılarıyla intikam ateşi yanan her Türk, lekelenen namusunu temizlemek için fırsat gününün geldiğini sezdi."²⁸ diyerek aslında ideoloji diye bu intikamcı, yeniden Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıplarını telafi ederek bilmediği ülkelere uzanmaya yönelen milliyetçiliğin çapını belirtmektedir.

²⁷ Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü, İİTİA, 1973, s. 81.

²⁸ Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul 1933, (Sosyal Yayınları-tıpkı basım tarihsiz) s. 126.

“...ruh düşkünlüğümüzü tedavi eden Turanizm... Ama Turan nedir kendi de bilmiyor. Ama Turan hakkında bir kitap yazmak lazım gelince bir yahudi bulup yazdırıyorlar, adı da Levi Kohen. Ama kitaba Tekinalp diye yazıyorlar.”²⁹ diyor, Turan uğruna yollara düşen Şevket Süreyya. Yani bu İttihatçı milliyetçiliğe derin düşünsel ve hatta tarihi temeller yakıştırmak, bulup araştırmak da zorlama bir çaba olacaktır.

“Ağustos 1910’da Manastır’daki İngiliz konsolos vekili, Talât Bey’in İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selanik “gizli meclisi”nde yaptığı iddia edilen bir konuşmayı şu deyimlerle bildiriyordu: Meşrutiyet’in şartlarıyla Müslüman ve gâvurun eşitliğinin teyit edildiğiden haberdarsınız; fakat siz ve herkes bunun gerçekleştirilemez olduğunu biliyor ve hissediyorsunuz. Şeriat, bütün geçmiş tarihimiz, yüzbinlerce Müslümanın duyguları ve hattâ kendilerini Osmanlılaştırmak için yapılan bütün teşebbüslere inatla direnmiş olan bizzat gâvurların duyguları, gerçek eşitliğin kurulmasına aşılmaz bir engel teşkil etmektedir...”

Birkaç gün sonra İngiliz büyükelçisi Edward Grey’e şunu iletliyordu: “Şimdiki Osmanlılaştırma politikaları Türk olmayan unsurların bir Türk havanında dögölmesinden ibarettir...”³⁰

Ermeni hayranı olduğu iddia edilemeyecek olan Bernard Lewis, “Genç Türklerin merkezi ve bastırıcı politikası hiç de sadece imparatorluğun Hristiyan tebasına karşı değildi” diye devam etmekte. Onun dediğine bakılırsa bu Türkleştirmede Müslüman kanı dökmekten sakınan Abdülhamid’teki tereddüt Genç Türklerde söz konusu değildi.

²⁹ Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü, İİTİA, 1973, s. 76.

³⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 216. Vahakn Dadrian da *Jenosid* adlı kitabında Bernard Lewis ile aynı belgeleri kullanarak “Türkiye’nin zorla homojenleştirilmesinin planladığını” belirtmektedir. Belge Yayınları, 1995, s. 39.

Bu durumda Ermeni Devrimci Federasyonu ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkilerin geçirdiği evrimi irdelerken, Taşnakların günah ve sevabı dışında bir dinamiğin baskın olduğunu görmek gerek. Tarık Zafer Tunaya, 1911 yılında Selanik'te yapılan gizli kongreden sonra beraberliklerin "savaşa dönüştüğünü" belirtmektedir. Burada dönüşünün yalnızca Ermeniler veya gayrimüslimler arasında değil Türk olmayanlar açısından da belirleyici olduğu kesin.

Bu tarihin altının özenle çizilmesi gerekmekte. Çünkü İttihat Terakki'nin olayların zorlamasıyla siyasal pozisyon aldığını savunurcasına özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra geçirilen travmayla, imparatorluk veya vatan elden gidiyor kaygısıyla Türkçülük politikasının tercih edildiği belirtilmekte. Böylece Turancılığa harika bir mazlumluk zemini sunulmaktadır.

Oysa bu tarih Balkan savaşı'ndan da Babiâli baskınından da önce-dir. Hatta (seçilen 270 mebusan altısının muhalif olduğu) "sopalı seçim" diye anılan 1912 seçimlerinden de önce. "İttihat ve Terakki, hukuk ve demokrasi ilkelerini zorladı ve hatta zaman zaman çiğnedi"³¹ değerlendirmesi bile hafif kalabilir. Tarık Zafer, Osmanlıcılığın bir maskeden ibaret olduğunu belirtmekte. Balkan Harbi'nin nedeninin bu tatminsizlik olduğu tabii ki söylenemez. Ancak sureti haktan görünerek kapsayıcı bir yurttaşlık geliştirilmişken millet-i mahkumenin de hır çıkardığı hiç söylenemez.

Açıkça Osmanlıcılıktan vazgeçmek Ermeni meselesinde fazla bir sorun çıkarmayacak olsa bile diğer anasırı ve hele hele Arapları düşünmek durumundaydılar. Kürtler nasıl olsa müslim ortak başlığı altında Türk sayılıyorlardı. Örneğin Ermeni meselesinde sözü edilen altı vilayette Ermenilerin azınlıkta olduğu sık sık söylenmekte (kimisi Van hariç diye eklemekte). Ama çoğunluğun ne olduğu atlanmakta. Eğer anasıra göre sayım yapılıyorsa, Kürtlerin ve tabii bu arada Süryanilerin vb. de hesaba

³¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, 1987, s. 198.

katılması gerekmektedir. O takdirde ilginç bir tarihsel paradoksla karşı karşıya kalırız: Ermeniler çoğunluk değildir nakaratının arkasında gizlenen hakiki çoğunluk gürültüye gider. Bir başkası da aynı teraziyle önce Türkleri ve sonra Kürtleri tartabilir. Hiçbiri çoğunluk değildir. Zira izafi çoğunluk, yani azınlıklar içinde çoğunluk Ermenilerdir. Aslında bu durum siyasal olarak çözümün neden “ulusal” arındırma değil de yurttaşlık-eşit haklar temelinde öne çıkmasının gerekçesi iken Ermeni temizliğinin gerekçesi haline getirilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1910 yılı itibarı ile nüfusunun 30 milyon ve bunun içinde Türk unsurunun altı milyon olduğunu belirtenler var (bu arada 19. yüzyılın başında Balkanlarda on milyonluk Osmanlı nüfusunun sekiz milyonunun Hristiyan olduğu hatırlanabilir). Bu durumda ezici bir azınlığın bir başka azınlığa değil bir dizi azınlığa egemen olmasının tek yolu olarak devlet terörünün, arındırma, asimilasyon ve temizlenmenin tek çözüm olarak kutsandığının demografik zeminini vermekte. Tabi bu durumda bir de devlet gücü ile sokaktaki insanın gücünü eşitlemeyecek kadar tarihten nasiplenmiş ve de insanlıktan uzaklaşmamış olmak gerekiyor.

Öte yandan ayrılıkçı eğilimleri palazlanan azınlık burjuvazisine bağlamak ise işin tabiatına aykırıdır. Hele hele gelişkin bir orta sınıfın, bir tür komprador burjuvazisinin İstanbul’dan ve diğer liman kentlerinden hareketle tarihi Ermenistan denilen kırsal ve yoksul kesimlerde inşa edilecek bir vatana yatırım yapması, hele hele bu vatanın “çeteler”, fedailer, komitacılar tarafından yürütülen Taşnaklar veya Hınçaklar aracılığıyla gerçekleştirilmesinin kabul edilmesini iddia etmek akıllara seza bir durumdur.

Marksizm, Sosyalizm ve Ermeniler

Türkçe yazında üzerinde durulmamakla birlikte “Ermeni Me-selesi” ulusal sorun babında Marksist yazının ilginç paragraf-

larından birini oluşturmakta. Klasiklerde gericiliğin kalesi olan Çarlık Rusyası'nın lehine işleyebilecek bir dava olarak Ermeni Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dirlik ve düzenliği babında makbul addedilmemişken Rosa Luxemburg bu geleneksel tutumu kırar ve tersine bir çözümleme ile bu imparatorlukta halkların kendi geleceğini belirleme hakkını savunur. Devir değişmiştir: Çarlık Rusyası'nda devrimci hareketler artık birtakım çevrelerle sınırlı kalmayıp hamle yapmaktadırlar ve nitekim 1905 devrimi Çarlık Rusyası'nın ancak dışardan bir askeri müdahale ile çökertilebilebileceği ve bu yolda ona karşı olanların desteklenmesi gibisine reel politik tutumları geçersiz kılmıştır [Rosa Luxemburg'un "Türkiye'de ulusal mücadele ve sosyal demokrasi" adlı yazısı].

Ermeniler arasında sol akımların gelişmesi ulusal sorunla derinden etkileşim içindeydi. 1887'de kendilerini Marksist adeden ve Plehanov'la ilişkili altı kişinin Cenevre'de kurduğu Hınçak (sosyal demokrat) ve 1890'da Marksistinden milliyetçisine, liberalinden halkçısına bir geniş yelpazeyi temsil eden Taşnaklar aslında toplumsal formasyonları itibarı ile büyük bir farklılık göstermiyorlardı.³²

Ermeni devrimci hareketinin iç bölünmeleri ve tartışmaları oldukça zengin bir kaynak teşkil edebilir. Örneğin "milliyetçi-yurtsever" çevrelerin keşfettiği Sultan Galiyev'in ağzından Türkiye'ye yansımış olan proleter milletler tabiri tam da Taşnak ve sosyal demokrat Ermeniler arasındaki 1901 yılında yapılan bir tartışmada ilk kez kullanılmıştır. Mikaelyan, "proleter halk" kavramıyla Ermenilerin işçi ve halk olarak iki kat ezildiklerini belirtir.

³² Dönemin Ermeni sosyalist hareketi için bkz. Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm* (1887-1912), İletişim Yay., 1992. Ve yine aynı yazarın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Sosyalizm* kitabının içinde "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü" makalesi, İletişim Yay., 1995, s. 163-239.

Kafkas Ermenileri arasında siyasallaşmanın aldığı boyut Osmanlı'dakinden çok daha zengindi. Bu bölgede Hınçaklar, Taşnaklar, Bolşevikler, Menşevikler, Özgüllükçüler ve S-R'ler bulunmaktaydı. Bolşevik partisi içinde Suren Spendaryan ve Stepan Şahumyan³³ gibi önemli görevler üstlenmiş kişiler bulunmaktadır.

Taşnakların hem Rus ve hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda siyaset yaptıkları düşünülürse, Türkiye sosyalist hareketinin bir başka pencereden, örneğin Rus Marksistlerinin penceresinden de Taşnaklara bakması gerekmez miydi? Bolşevizm Taşnakları, Bund, Polonya Sosyalist Partisi, Gürcü Menşevikleri arasında sayar. Onlar gibi ulusal boyunduruktan kurtuluş ve istibdada karşı mücadeleyi "ayrıca" örgütleyen "küçük burjuvazinin devrimci" partileri olarak görür.³⁴ Ama çarlığın destekçileri olarak görmez!

İran Anayasal Devrimi açısından meseleye eğilmek bile biraz ağır gelir.³⁵ 1910 yılında Sosyalist Enternasyonal'in Kopenhag kongresine sunulan Taşnaksutyun raporunda "Türkiye, Kafkasya, İran" ülke örgütleri olarak takdim edilen Taşnaksutyun'un, "Şarkta, İran'da, Türkiye'de ve hatta Kafkaslarda bütün anayasal mücadelelerin içinde olduğu" belirtilmekte ve İran'da partinin

³³ Lenin'in sağlığındaki bütün eserlerine konan bir biyografik nottan: "1900'de Politeknik Enstitüsünden öğrenci isyanlarına karıştığı için atılmış, Berlin'e gitmiş, felsefe ve Marksizm üzerine çalışmış, Kautsky, Martov, Lenin ve Plehanov ile yakınlık kurmuş... 1904'te Tiflis'e dönmüş ve oradaki Sosyal Demokrat örgütün başında bulunmuştur. 1906 ve 1907'de Stockholm ve Londra kongrelerine delegeler olarak katılmıştır. O yıllardan itibaren Bakü'deki bütün parti işlerini yönetmiş... Şubat Devrimi'nde işçiler tarafından Bakü İşçi Sovyeti Başkanlığı'na seçilmiştir. Altıncı Kongre (1917 yazı) Merkez Komitesine seçilmiştir. Ekim Devrimi'nden sonra Kafkasya Olağanüstü Komiseri; ve 1918'de Bakü Halk Komiserleri Konseyi Başkanı... 20 Eylül 1918'de İngilizlerin kurşuna dizdiği 26 Halk Komiserlerinden birisi de Şahumyan olmuştur." (Bernard Wolf, *Devrimi Yapan Üç Adam*, Kuzey Yay., 1985, Cilt 2, s. 301.)

³⁴ Bkz. Troçki, *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal*, Fransızca baskı, s. 302.

³⁵ *La Deuxieme International et l'Orient*, 1967, Paris, s. 72-73

anayasal mücadelenin ön saflarında yer aldığı ve "birkaç aydır yoldaşımız Efrem devrimci ordunun başındadır" denilmektedir. Taşnaklar gerçekten de Rus emperyalizmine ve Kaçar şahlığına karşı İran'daki mücadeleye etkin bir biçimde katılmışlardır.

Her şeyden önce bu sosyalist hareket enternasyonalist bağlara sahip. 1907'den itibaren (1914'e kadar) II. Enternasyonal'in toplantılarına üye olarak katılıyorlar. Hırvatların iki oyu, İsveçlilerin on iki oyu varken, Taşnakların dört oyu vardır. Mutlakiyete karşı mücadelede devrin Jön Türkler dahil uluslararası muhaliflerinin saygı ile karşıladığı bir hareket konumundaydılar. Her ne kadar popüler tarih, II. Enternasyonal'e Taşnak komitacılarının nasıl silahlandığını bildiren "önemli evraklara" ulaşmışsa da o zamanlar bunlar Jön Türkler tarafından bilinmeyen değil imrenerek izlenen olaylardı. Zaten 1908 sonrası seçimlerinde örneğin Erzurum'da ortak listelerle seçimlere girildiyse, istibdada ve ağır vergilere karşı Türkler ile Ermenilerin ortak halk hareketinin anıları henüz çok taze olmasının bunda önemli bir payı vardı.

1914 öncesinde II. Enternasyonal üyeliğinin Avrupa'nın önde gelen, saygın siyaset adamlarıyla yakın ilişki kurmak için önemli bir mevzi olduğu söylenebilir. Taşnakların her ne kadar "devrimci" ibaresi bulunsa da ne kadar sosyalist ne kadar milliyetçi olduğu tartışılabilir. Daha doğrusu belli bir amaca yönelik olarak "federatif" bir yapı arzettikleri söylenebilir. Bu federatiflik iç ilişkiyle sınırlı olmayıp fikri düzeydedir. Örgüt hayatında kongre kararlarından da öne çıkan liderlerin konumuna bakıldığında bu çeşitlilik rahatlıkla gözlenebilir. Diğer bir yandan, Abdülhamid istibdatına karşı mücadeleler kutsanırken Şark'ta Ermeni fedailerinin yürüttükleri mücadele tasnif dışı tutulmaktadır. Bu komitacıların siyasal temsilcileri Avrupa'da Jön Türklerle (örneğin 1902 ve 1907'de) ortak toplantılara katıldıklarında bu faaliyetler bilinmez şeyler değildi. Yani Jön Türkler de bunları kınamıyorlardı, mahkum etmiyorlardı. Komitacıların kendileri ise, verdikleri mücadelenin bir özgürlük mücadelesi olduğunu söylüyorlardı. Üstelik bu dönemde Çarlık Rusyası'nın bir mani-

pülasyonu olarak durumu değerlendirmek de mümkün değil (Çarlığın pozisyon değiştirmesi 1912 dolayında olacaktır.).

Büyük Ermenistan hülyasıyla eleştirilen Ermeni devrimci örgütlerinin hem Osmanlı hem Rus İmparatorluğu'nu dize getirip iki parçayı birleştirme diye bir kararlarının bulunmadığı bilinmekte. Ermeni Taşnak örgütünün 1907 yılında diğer iki Jön Türk kanadıyla birlikte yaptıkları kongrede alınan kararlara bir kez daha bakmak gerekebilir.³⁶ Ama ne tarihçilerimiz ne maalesef bu işi anlamaya çalışanlar konu üzerine eğilmişlerdir. Oysa bir dönemin tasviri ve tahlili için de örneğin Muş dolaylarında bu harekete katılmış olan Rupen Paşa'nın hatıratı, siyaseten karşı çıksanız bile toplumsal ve tarihsel olarak zengin malzemeler sunar: Kürtleri, Türkleri ve Ermenileri kırsal kesimdeki sınıflaşmaya ve devletle ilişkiye oradan kültürel denebilecek özelliklere kadar kendi içinde farklılaştırılarak ("dağlardaki Ermenilerde üç toplumsal sınıf bulunuyordu"³⁷ gibisine) temmuz-ağustos 1906'da dağlarda yaptıkları bir siyasal toplantının kararları aşağıdaki gibi sıralanmakta.

1. Partinin yeniden örgütlenmesi; 2. Silahlı gruplar ve fedailer;
3. Partikaynakları; 4. Kürt Meselesi; 5. Türk kabileler ve göçmenler;
6. Hükümetten isteklerimiz; 7. Mültezimler; 8. Tarım meselesi;
9. Eğitim; 10. Adalet; 11. Silahlanma...

Örneğin bu kararlarda, hükümetten talep ettikleri arasında, "bizim biricik siyasal amacımız eşitlik ve özgürlüğün gerçekleşmesidir. Buna Türk nüfusu ve orduyu ikna etmek ve onlarla birlikte hükümet değişimini arzu etmek gerekir" denilmekte. "Kürt Meselesi"ne dair de Ermeni ve Kürt reayanın durumunun özdeş

³⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yay., s. 108-109.

(Aykut Kansu, Türkçe kaynakların yanı sıra *Pro Armenia* dergisinin taranmasıyla çok açık bir biçimde isyan dahil olmak üzere devrimci mücadele biçimleri kullanılarak Abdülhamid'in istifaya zorlanarak "meclis üstünlüğüne dayanan liberal demokratik bir yönetim kurma"yı hedeflediklerini göstermektedir.)

³⁷ Rouben, *Mémoires d'un partisan arménien*, éditions de l'aube, 1990, s. 67.

olduğundan hareketle bir birlikten söz edilmektedir. Kitabın en önemli kısmı ise (artık "politika" yapmaya ihtiyacı olmadığı bir dönemde), Ermeni Devrimci Federasyonu'nun adında Ermeni nitelemesinin kaldırılarak Osmanlı Devrimci Federasyonu haline getirilmemesini önemli bir eksiklik olarak göstermekte. Bunu yapabilseydik İttihat üzerine etkili bir durumumuz olabilirdi diye eklemekle beraber, "Sınıf taleplerine, özellikle köylülüğün taleplerine dayanarak devrimin kapsamını genişletme amacını önüne koymalıydı"³⁸ denilmektedir.

Aykut Kansu, Manastır ve Selanik dışında, örneğin Doğu Anadolu'da neler olup bittiğini irdelerken "1908 yılının ilk aylarına gelindiğinde... Yalnızca Anadolu ve Makedonya'da değil, İmparatorluğun en ücra köşelerinde bile, her şehir ve kasabada çeşitli sivil itaatsizlik olayları meydana gelmekteydi"³⁹ diyordu. Doğu Anadolu'nun belli başlı kentlerinde gelişkin bir siyasallaşmanın bulunduğu; Kafkasya ve Azerbaycan'dan gelen dergi ve gazetelerle "dış dünya" ile yakın ilişkilerin kurulduğu görülmekte. Daha önemlisi, 1908 öncesindeki vergi ayaklanmaları ve bu ayaklanmalar sırasında olup bitenler bize toplumsal çatışmaların düzeyini de göstermekte. Vergi toplamının yoksul halk üzerindeki etkisi, halkla ağalar ve jandarma -askeri birliklerin- yağma ve talanından dolayı gerilimler (Erzurum, Muş, Van, Bitlis), çatışmalar üzerine zengin malzemeler sunuyor. "Van ve Bitlis'in Müslüman ve Ermeni halkları, zalim mutlakiyetçi rejimi devirme faaliyetlerinde birlikte hareket etmekteydiler."⁴⁰

Bu kitaptan anlaşıldığı kadarıyla, Doğu Anadolu'da Ermeni Devrimci Federasyonu eylemleriyle aslında büyük miktarda Müslüman halka yabancı olmadığı gibi öyle eşkiya, ajan falan olarak görülmeyip aksine mutlakiyetçiliğe karşı mücadele eden "devrimciler" olarak kabul edilmekteydi. Tevfik Fikret'in Abdülha-

³⁸ Age, s. 239.

³⁹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 93.

⁴⁰ Age., s. 77.

mid'e bomba eylemi yapana yazdığı "Avcı" şiirindekinden farklı olarak, burada "romantik" bir söylemden ziyade toplumsal bir buluşmanın zemini söz konusu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin siyasallaşmasının görece olarak gelişkin olduğu bilinmekte. Ancak bu siyasallaşma düzeyi irdelenmediğinden; hemen hemen hepsini -sanki karşısında proleter enternasyonalist bir tutum varmış kaçamağının ardına da saklanmadan- "azınlık" oldukları için milliyetçilikle eleştirenler, nasıl bir sosyalist hareketin o dönem için mümkün ve muhtemel olduğunu da belirtmeliler. Ancak genel olarak Ermeni halkı için yapılacak sınıflandırmanın makul bir biçimde -bütün ulusların farklı sınıflardan oluştuğundan hareketle, çıkarlar temelinde- siyasallaşmalarına bakmak gerekecektir. Kilise ve Ermeni burjuvazisinin hiçbir şekilde radikal bir tutum geliştirmesi beklenemez. Bu eşyanın tabiatına aykırı olurdu. İki arada bir derede bulunan tüccar, geniş ruhban kesimi, eşraf, memurlar vb. liberal denebilecek kesimlerin de fedai hareketiyle hiçbir ilişkisi yoktur. O günkü iletişim imkânları da düşünülürse, köylülüğün aslında radikal akımlarla falan değil dünyayla bile bir ilgisi yoktur. "Çok az yandaşı olan, büyük aktiviteye sahip küçük bir devrimci parti"⁴¹ diye özetlenmekte 1894 olayları öncesinde manzara-i umumiyedir Ermeniler için.

Ermeni Ulusal Meclisi esas olarak İstanbul Ermenilerinin ve hali vakti yerinde olanların bir organıdır. Taşnakların konumunun kuvvetlenmesi muhafazakârları ve toprak sahiplerini tabii ki pek sevindirmemiştir. Çünkü onlar sermayeye karşı kabul ediliyorlardı.

Ermeni örgütlerinin ne kadarsa o kadar gelişmesinde bir başka değerlendirme ise herkesin kabul ettiği (burası biraz daha kolay (!) çünkü yağmayı ve haracı genellikle Kürt aşiret reisleri götürüyor; 1895-96'daki temizliği de Hamidiye alayları yapıyor)

⁴¹ Yves Ternon, *Ermeni Tabusu*, Belge Yay., İstanbul, 1993, s. 104.

savunmasız kalan ve topraklarının gaspedilmesi karşısında bir özsavunma önlemi olarak.

Cemal Paşa 1894-1896 olaylarını açıkça Türk ve Kürtler ile Ermeniler arasında bir boğazlaşma olarak takdim eder ve Ermeniler ekalliyet oldukları için sonucun öyle olduğunu, "Eğer Ermeni unsuru sayı itibarıyla üstün olsaydı, Kürt ve Türkler ne kadar Ermeni öldürmüşlerse, Ermeniler ondan fazla Kürt ve Türk öldürmekten geri durmazlardı."⁴² demektedir. Mümkündür, ama buna bir de ezen-ezilen demesek de devlet-yurttaş ilişkisi en azından eklenmeli. Meseleye sayı meselesinin ötesinde, bir de Hamidiye Alayları, siyaset ve devlet açısından bakmak gerekiyor. Cemal Paşa'nın "haklar" açısından değil, "sayılar" ama örtük bir şekilde egemenlik kimin elinde ise onun açısından bir tahlil. Yine de bütün iyi niyetiyle devam ediyordu. "Genç Türk[ler] bu 1894-1896 Ermeni vakalarının II. Abdülhamid'in bir siyasi hatası ve kendi istibdadını devam ettirmek için başvurduğu zalim bir tedbir telakki ettiler." Ama Cemal Paşa bu mesele hakkında biraz çizgi dışı kabul edilebilir. Yine de bugün İttihatçı artıklarının söyledikleriyle aşağıdaki kelimeleri karşılaştırmak ilginç olacaktır: "Biz Ermenileri ve hususiyle (özellikle) onların ihtilalcilerini Rumlardan ve Bulgarlardan daha fazla severiz. Çünkü onlar diğer iki unsurdan daha fazla mert ve kahramandırlar. İkiyüzlülük bilmezler. Dostluklarına sadık, düşmanlıklarına kavidirler. Hususiyle bizim imânımız vardır ki, Ermeni unsuruyla Türk unsuru arasındaki düşmanlığın başlıca sebebi Rusya siyasetidir."⁴³

Seçim sonuçları da dahil olmak üzere Ermeni sosyalist hareketinin gücüne bakıldığında bu topraklarda en azından altmışlı yıllara kadar benzer bir etkinlik olmamıştır. Bu hareketin ezilen bir ulusun içindeki bir sol hareket olarak ve kelimenin gerçek anlamıyla bölgesel-imparatorluk düzeyinde bir çözüm oluşturma konusundaki yetersizlikleri ne olursa olsun, tarihi irde-

⁴² Cemal Paşa, *Hatıralar*, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 412.

⁴³ Age, s. 404.

lerken karşı karşıya bulundukları sorunların iyice kavranması gerekmektedir.

Alabildiğine geniş bir alanda ticaret yapan Ermeni burjuvazisinin kilise ile birlikte, sürdürülen devrimci mücadeleden hiçbir çıkarı olmadığı gibi devrimci mücadele terör yoluyla da olsa burjuvaziden kaynak aktarımında bulunduğu için aralarında tam bir uzlaşmazlık söz konusuydu. Rosa Luxemburg buradan hareketle Ermeni devrimci hareketinin burjuvazinin değil, başkısı altındaki yoksul kitlelerin çıkarlarını dile getirdiğini belirtir.⁴⁴

1908'den itibaren Meclis-i Mebusan'da yer alan milletvekillerinin ele aldıkları konuların dikkatli bir değerlendirmesi, tipik bir sınıf mücadelesi çizgisi izlenmese de yine de 1908 sonunda çıkartılan Tatil-i Eşgal Kanunu ve sonrasında mecliste önemli tartışmalar yapıldığını göstermektedir. Mevzunun ne kadar canlı olduğunun anlaşılması için 1908 yılı grevlerine bir göz atmak gerekir.⁴⁵ Tarık Zafer işçi sorunları ve sendikalar üzerine Mayıs 1909 tartışmalarından söz ederken şöyle der:

Ermeni meb'uslardan Hınçakların daha ılımlı ve sosyal demokrat, Taşnakların daha katı ve Marksist doktrinleri benimsemiş olmaları bu alandaki sorunlara daha büyük ilgi göstermelerinin nedeni olmuştur.⁴⁶

Sözü edilen mebusların meclis konuşmalarının dökümü çıkarıldığında "toplumsal" mevzularda İttihatçılarla kıyaslanmayacak bir tutum sergiledikleri rahatlıkla görülebilir.

⁴⁴ Minasyan, *Ermeniler ve İttihat Terakki*, Aras Yayınları, 2005, s. 39.

⁴⁵ Üç aylık bir dönem için bkz. Hakkı Onur, "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya Dergisi*, Mart 1977, s. 277-296.

⁴⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yay., Cilt I, s. 249.

(Dipnotta "Bu meb'uslar arasında Van Meb'usu Vahan Papazyan, Hamparsum Boyacıyan, Karekin Pastırmacıyan, Dagavaryan Efendilerin bulunduğu *Genç Türk* ve Paris'teki *Beşeriyet* gazeteleri belirtmekte")

İttihatçılık ve Kemalizm hakkında ittihatçı yayınevlerinde de fazlaca kitabı yayımlanmış olan Feroz Ahmad şöyle demektedir.

1908-1912 Meclisi'nin sosyal bileşimine bakılınca, Jön Türklerin daha yüksek eğitilmiş, toplumsal açıdan da daha ilerici olan azınlık cemaatleri milletvekillerinin ideolojik tutsakları oldukları anlaşılır.⁴⁷

Bu sosyalist grubu da fazla abartmamak gerek. Dört Taşnak (Erzurum'dan Garo-Armen Pastırmacıyan ve Vartkes (Hovannes) Serengülyan, Muş'dan Keğam Garabedian, Van'dan Vahan Papazyan); iki Hınçak, Sivas'tan bağımsız Dr. Nazaret Dagavarayan ve Kilikya Kozan'dan Hınçak Murat Boyacıyan. Bu iki kesimin dışında Krikor Zohrab ve B. Hallaçyan İstanbul'dan, Ispartal ve Hagop Babigyan İzmir'den seçilirler. Babigyan ve Hallaçyan'ın İTC'den (İttihat ve Terakki) olduğunu eklemek gerek.

1908 meclisinin bileşimi oldukça ilginçtir. Üçte biri din adamı, üçte biri büyük toprak sahibi, beşte biri memur, onda biri de serbest meslek erbabıdır. Yani 288 sandalyenin 147'si Türk (bir miktar Kürt?), 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Slav ve 4'ü Yahudidir. Sınıfsal bileşimi itibarı ile 1908 Devrimi'ne yakıştırılan "burjuva" içeriğine hiç de uygun değildir.

Ermeni Devrimci Federasyonu 1908 sonrasında görüşlerini daha belirgin bir hale getirmeye yönelir. Örneğin, Aralık 1909'da Taşnakların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yayın organı *Haraç'ta* yazı işleri müdürü Yeğişe Topçuyan'ın⁴⁸ "Sosyalizm ve Türkiye" başlıklı bir makalesi yayınlanır. *Azadamard* adlı günlük gazetelerinde ise toplumsal tabanlarının işçi sınıfı olduğunu, burjuvazinin partiye katılımının programla çelişeceğini belirtirler. Hatta 1910 sonundaki bir makalede açıkça "sınıflararası bir cephe"

⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik, der. Mete Tunçay - Jan Zürcher, İletişim Yay., s. 21.

⁴⁸ Bkz. Minasyan, Age., dipnot 87.

olmadıklarının da altı çizilir. Aralarında reformcu-devrimci bölünmesinin yanı sıra sosyalizmle ilişkileri olmayan liberaller de vardır.

1910-11 yıllarında EDF, işçi sınıfına resmen destek sağlar ve onunla dayanışmasını tüm toplumsal çatışmalarda gösterir. Sosyalist Enternasyonal çerçevesindeki yükümlülüklerine bağlı kalarak, sistematik şekilde grevcilerin yanını tutar, onların taleplerini destekler. Bir Toplumsal sorun, EDF ve İTC arasındaki diğer sürekli anlaşmazlık konusu olan gerçek bir Osmanlı toplumsal siyasetiyle bir milliyetçi Türk siyaseti arasındaki sürüp giden karşıtlıkları ortaya çıkartır. EDF, VI. Kongresini "Emekçi Kongresi" olarak nitelendirirken, İTC'nin asıl amacı Avrupa'nın büyük sermayesiyle rekabet edebilecek bir ulusal burjuvanın ortaya çıkmasıdır. 1911 Ağustos-Eylül ayındaki EDF kongresi İTC ile ilişkilerinin yanı sıra toplumsal meselelere ayrılmıştır. Minasyan devamla *Troşag Dergisi*'ne gönderme yaparak, "İşçi sorunu konusunda EDF, emek siyasetini kapitalizme ve burjuvaziye karşı bir öncelik olarak ortaya koyar. Ayrıca Ermeni işçiler, Türk ve Kürt toplumsal hareketleriyle ilişkiye geçme konusunda teşvik edilirler" diye belirtir.⁴⁹

Bu arada İtalya'nın Trablus'a asker çıkarması sosyalist ve "azınlık ve ayrılıkçı milliyetçi" kesimlerde önemli bir tepkiye neden olur. Sosyalist Enternasyonal Bürosu aracılığıyla İtalyan sosyalistleri sıkıştırılırken, Taşnakların bir sözcüsü Cenevre'deki Sosyalist Enternasyonal toplantısına katılarak açıkça saldırganlığı kınar. 1911 yılındaki bu durum hem emperyalist savaşın takbihi hem de "imparatorluğun bütünlüğünün" savunulduğunun bir göstergesi.

1912 Şubat'ında İttihat ve Terakki tarafından meclis feshedilince EDF yine İttihatçılarla anlaştı. Ermeniler yine 14 milletvekilliği kazanırken Armen Garo, Vartkes ve Keğam ortak lis-

⁴⁹ Bkz. Minasyan, Age., dipnot 88.

teden girdiler. 1912 seçimleri ise, muhalefeti birleştirdi. İttihat ve Terakkî'nin baskılarına karşı Selanik İşçi Federasyonu, Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Hınçakyan, Hürriyet ve İtilafı desteklemek durumunda kaldılar. Seçim sonuçları -tartışmalı olmakla birlikte- İttihatçıların galibiyetiyle sonuçlanınca işçi ve sosyalist harekete yönelik baskılar arttı. Ağustos ayında Hürriyet ve İtilaf'ın hükümete geçmesiyle kısmi bir yumuşama oldu. 5 Ağustos'ta meclis yine feshedildi.

Ardından patlayan Balkan Savaşı ise yine sosyalistlerin tarihsel bir tutum takınmalarına yol açtı. Savaşa karşı çıkan SİF, Balkan federasyonundan yana bir tutum sergiliyor, Türkiye'nin komşularının "barbarlığının" altını çiziyor ve Kasım 1912'de Yunan zulmünü protesto ediyordu. Rum sol çevresi olarak adlandırılabilir olan İstanbul'daki toplumsal araştırmalar grubu da Balkanlar'daki değişikliklere karşı çıkarak benzer bir tutum geliştiriyordu.

Savaştan hemen önce 1912 Eylül başlarında yayımlanan, Anadolu ve Balkan işçilerine seslenen Türkiye ve Balkan Sosyalistlerinin Bildirisi, o sıralar İstanbul'da olan Romen sosyalist lider Rakovski tarafından kaleme alınmıştı. Ermeni sosyalist örgütleriyle ve Federasyonla ortak bir açıklama yapmak üzere anlaşılmıştı.⁵⁰ Metin savaşa karşıydı ama bütün milletlerin özerk yaşam hakkını savunmakta, siyasal ve toplumsal eşitlikten de söz etmekteydi.

Ağustos 1914'te EDF'nin Erzurum'daki VIII. Kongresi Ermenilerin, Osmanlıların ve Rusların yanında yer almadan yaşadıkları ülkenin yurttaşlık görevini yerine getirmelerini karar altına alır. İttihat ve Terakki temsilcileri Taşnaklara Doğu'da yani Rusya'da isyan çıkartmalarını teklif etti. Buna karşılık da Türk vesayeti altında bir özerklik önerilmekteydi. Onca yıldan sonra ve özellikle neyin karşılığında önerildiği düşünülürse böyle bir önerinin inandırıcılığının sıfır olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kongre'de

⁵⁰ Bkz. Minasyan, Age., dipnot 89.

Taşnaklar "Rus ordusuyla savaşmak üzere taburlar oluşturulmasını" öneren Ruben Ter Minasian'ın azınlık olduğu üç eğilim bulunur. Rus yanlıları da karar aldıramaz.

Türkiye siyasi tarihinin gelmiş geçmiş en ilginç örgütlenmelerinden biri olan Taşnaksutyun'u incelemek yerine onu bir tür Rus Teşkilat-ı Mahsusası gibi takdim etmeyi marifet sayanlar böylece koskoca Devlet-i Ali Osmaniye'yi aslında küçük bir çete karşısında aciz göstermektedirler. Burada Şükrü Hanioğlu'nun da altını çizdiği bir hususu belirtmekte yarar var: Ne Jön Türkler ne de Taşnaklar aslında temsil kabiliyeti çok yüksek örgütlerdi. Babîli baskınına halkın geniş katılımı (!) veya bu saray darbesinin ne kadar ürkek ve korkakça yapıldığı hatırlanırsa, 1913 Ocağı itibarı ile, yani İttihat ve Terakki mutlak egemenliği ele geçirdiğinde, bu partilerin (oluşumların) toplumsal dayanak açısından en zayıf konumda olduğu iyice anlaşılabilir. Öte yandan Taşnakların gücünü anlamak için isyanları öne çıkaranlar iki temel yanılığıya düşmekteler: İsyancılar, Taşnak kışkırtmasından ötürü değil (bu tür durumlar olmadığı için değil belirleyici olmadığı için), çaresiz kalan Ermeni köylülerinin özsavunma eylemi olarak ortaya çıkmakta ve Taşnak militanlar da böylece "bütün halkı" temsil eder gözükmektedir. Bir başka ifade ile "Osmanlılığı içselleştiren tüccar, sarraf ve benzeri meslek temsilcilerinden meydana gelen Ermeni amira sınıfı ve kilisesi toplumları üzerindeki kontrollerini sosyalist-milliyetçi ihtilalci örgütlere bırakmak zorunda kalınca, bu azınlık da sanki tüm Ermeni toplumunun tek temsilcisi olarak konuşmaya başladı."⁵¹ Doğru olmasına doğru, ama iki soruya daha cevap vermek gerekecek: Bu tek temsilcilik özsavunmayı üstlenenlere kalıyor da peki, Osmanlılığı içselleştirenlerin akıbeti ne olmuştu? Anahide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912* kitabında yaptığı bir çözümlemede şöyle diyordu.

⁵¹Bkz. Paul Dumont, *Toplum ve Bilim*, Sayı 3 / 1977'deki yazı veya aynı yazının *Sosyalizm ve Milliyetçilik* kitabında genişletilmiş haline, s. 107.

Geciken, ama Doğu halkları arasında başlayacak uyanış açısından da fazla erken gelen Ermeni Devrimi, içine ne denli sosyalizm sokuşturulmaya çalışıldıysa da bir millî hareket olarak gelişti, Müslüman kitlelerinin anlayışsızlığı ve husumetiyle karşılaştı ve Ermeni devrimcilerini tehlikeli bir yalıtılmışlığa hapsetti. Müslümanlardan (özellikle Kürtlerden ve Jön Türklerden) kendilerine yandaş bulma yolundaki ilk girişimleri, dinsel ve etnik farklar, ekonomik ve kültürel eşitsizlikler nedeniyle hiç yürümedi ve aslında tam bir zilletle (alçalmayla) sonuçlandı.⁵²

Savaş bir mazeret mi? Savaşa girmek bir mecburiyet mi?

1. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu için “kaçınılmaz” bir kaderdi. Kimileri savaşa girmemizi, Enver Paşa’nın bir kaprisi ya da “emperyal duygularıyla” açıklar, ama bana kalırsa, Osmanlı İmparatorluğu için savaşa girmekten ve savaşa Almanya’nın safında girmekten başka çare yoktu.⁵³

Başlığın “24 Nisan’ın düşündürdükleri” olması alıntıyı gerekli kıldı. Savaşa girmenin gerçekten bir kaçınılmazlık olup olmaması çeşitli açılardan önemli, ama tek başına Ermeni meselesini, yani tehciri-katliamı meşrulaştırıcı bir yanı olamaz. Böyle bir mecburiyet kimler için geçerlidir? Bilmem kaç yıllık askerliğe mahkum olup köyünden, yurdundan uzakta telef olan yüzbinlerin bundan ne çıkarı olmuştur? Gerçekten geniş halk kitlelerinin varoluşları tehlike altındaydı da İttihat ve Terakki onları savunmak için mi böyle bir savaşa girmişti?

Her şeyden önce dünya ahvalini anlama yeteneğinden yoksun birkaç kişinin karar merciinde bulunduğunu hatırlamak gerekir. Nice deneyimli devlet adamlarının bile ne yapacaklarını kestiremedikleri bir ortamda Enver ve Talat Paşaların basiret sahibi olmalarını

⁵² *Ermeni Devrimci Hareketi’nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, İletişim Yay., 1992, s. 36.

⁵³ Toktamış Ateş, *Cumhuriyet*, 28.04.2005.

beklemek onlara da haksızlık olur.⁵⁴ Ziya Gökalp, Tekin Alp veya Yusuf Akçura⁵⁵ gibi düşünürlerimizin dünya siyaseti konusunda ne kadar bilgili olabileceklerini anlamak için yazılarına bakmak yetercektir. Birinci emperyalist savaş kapıyı çalmışken Yusuf Akçura'nın hedefi milli burjuvazi yaratmaktır. Millet de devlet de buna dayanacaktır (Bu büyük buluşunu Kazan'da iken Rus tacirlere karşı Kazan işadamlarının çıkarlarının nasıl korunabileceğini gözlemlerken öğrenmiştir!). Sömürge savaşlarına koskoca emperyalist devletler boğazlamasına girerken aradan Mısır'ın yeniden ele geçirilmesi, İran'a dalma, Bakü petrollerini alma, Orta Asya'yı kaplama hayalleri, herhalde Ermeni çetecileri dağa çıkınca birdenbire şimşek gibi belirmedi. Ama bu planların çok derin fikirlerin ürünü olduğunu da kimse iddia etmiyor.

Bu savaşa girmek kendi halkını katletmekti. Eğer siyasal irade ol- saydı hiçbir mecburiyet yoktu. Bulgaristan henüz tarafsızdır. Os- manlı, Almanya ile ittifak yapmayınca Rusya'nın saldıracağını bek-lemek de akıl kârı değildir. Veya Rusya'nın saldırısına kadar bir saldırı savaşı yerine bir savunma savaşı hazırlamak da mümkündür.

Falih Rıfkı aslında pek de millici olmayan bir başka hikâye anlatır: Cemal Paşa'ya Yakup Kadri neden harbe girildiğini sorar o da şöyle cevap verir. "Aylık vermek için... Hazine tam takırdı. Para bulmak için ya bir tarafa boyun eğmeli, ya öbür tarafla birleşmeli idik."⁵⁶ Sonra da Mustafa Kemal'in büyük harbe girmenin karşısında ol- duğunu bildirir. Harp Akademisi'nde de ders veren Cemil Bilsel

⁵⁴ İttihatçıların bir tür propaganda makinisti olan Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*'ında (s. 204) şöyle bir Enver portresi çiziyor: "Herhalde görgüsü azdı. Genel bilgisi, siyasa ve devlet işleri üzerindeki anlayışı yüzeysel ve ilkeldi. Batı kültürün- den yoksundu. Zekası için de sınırlı denilebilirdi. Sanırım eski doğu gelenekleri- ne, din kayıtlarına pek fazla bağlıydı."

⁵⁵ "Yusuf Akçura'nın bir düşünür olarak özgün bir yanı yoktur. Toplumsal ve siya- sal teoriyle uğraşmamıştı. XIX. yüzyılın fikri cephaneliğine ellerini hızla daldırması ve kendi tasarısına uygun düşecek silahları çekip almıştı. Milliyetçilik teorileri arasında ırk kavramına ağırlık vereni benimsemiş(ti)." François Georgeon, *Yusuf Akçura*, Yurt Yay., 1986, s. 113-114.

⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, *Zeytinadağı*, Pozitif Yay., 2004, s. 109.

1933'te yayımladığı kitabında meseleyi tartışır: "Gazi o gün iş başında olsaydı biz dünya harbine bitaraf kalırdık"⁵⁷ gibi bir sonuca varır. Daha açık seçik ve basit bir tahlili ise, İsmet İnönü yapar.

Benim kanaatime göre, Birinci Dünya Harbi'ne girmemek de mümkündü. Onlarbizimbugünkü anlayışımızda olsalardı, girmezdik... Yalnız askerlik açısından bakınca, Birinci Dünya Harbi'ne girişimizin müdafaa edilecek hiçbir tarafı yoktur. Bizim Dünya Harbi'ne... harp müttefikimiz için kaybolduktan sonra girmişizdir...⁵⁸

Uzun yıllar Mustafa Kemal'in yanında bulunan Falih Rıfkı açık açık bu rezaletleri sergiler. Ortada bir saldırı falan yoktur. nasıl olsa pek kısa zamanda Almanlar düşmanlarını yenecekler, biz ufak tefek fedakarlığımızın büyük karşılıklarını toplayacağız, diye düşünmektedir"⁵⁹ diye yazar. Ama iki satırla da durumu özetler: "Türkiye asker değil, bir sivil aydının da kolayca karar vereceği üzere, kendisine saldırılmadıkça eline tüfek almaması gereken bir durumda idi. Enver'in tek dayanağı Alman zaferi idi." Bir sayfa sonra Mustafa Kemal'in "Almanlarla beraber olanlar yenileceklerdir," cümlesini nakleder.

Almanya ile ittifakın aslında iki tür yorumu yapılabilir: İlki, diğer emperyalistlerin parçalama tehdidi karşısında Almanya'nın sömürgesi olmayı kabul etmek. İkincisi, bütün belirsizliğine rağmen bir kurtuluş çaresi olarak beslenen Turan hülyasının gerçekleşmesi için fırsatçılık yapmak. Teknik olarak bakıldığında; Almanya Rusya'ya 1 Ağustos 1914'te savaş açıyor ve 2 Ağustos'ta Osmanlı Almanya ile ittifaka girdiğine göre kiminle savaşacağını biliyordu. Ve hemen, yani kimsenin saldırısı söz

⁵⁷ Cemil Bilsel, *Age.*, s. 192-193.

⁵⁸ İsmet İnönü, *Hatıralarım, Genç Subaylık Yıllarım*, 1969, s. 212-213. (Aktaran İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı 1 Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, s. 101.)

⁵⁹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yay., 2004, s. 87.

konusu olmadan seferberlik ilan edildi. Osmanlı Donanması Amiral Souchon komutasında (!) Rusya limanlarına saldırdığında, Almanlar Fransızlarla karşı Marne savaşını kaybetmiş bulunuyorlardı.⁶⁰ Avusturya-Macaristan ordusunun da durumu pek parlak değildi. Buna bir savunma savaşı, bir mecburiyet gibi bakmak milyonlarca ölünün üzerinden ahkam kesmekten başka bir şey değildir. Ayrıca Almanların Enver'i ketenpereye getirdiğini iddia etmek de mümkün değildir. Enver Paşa saldırı emrini vermişti. Bu saldırı emri ile Rus limanlarını bombalayınca da Ruslar da Osmanlı'ya 29 Ekim'de savaş ilan etmişler, 1 Kasım'da da Doğu Anadolu'da saldırıya geçmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'na nasıl girildiği, Ermeni meselesinin ne kadar herkesin demesek de meclis bir yana hükümetin malumu olduğunu anlamak için İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması'na bakılabilir. Sadrazam Sait Halim Paşa: "...En cüzi şeylerin bile benden saklandığını bilahare anladım."⁶¹ Buna Kafkas cephesi dahil. "Ermeni, Irak ve Suriye meseleleri hakkında Bab-ı Ali ile bir satır muhabere bile olmamıştır."⁶² Yani herkesin malumu olan "Ermenilerin ihaneti" karşısında yapılan tehcir için açık bir politika güdülmemiş, meclis gereken bilgidan mahrum kalmış, Başbakan zaten allaha emanet.

Ermeni kıt'alini müteakip Tahkik Komisyonları tertip edildi. Bunlar vazifelerini ifa ederek avdet ettiler. Lakin, Dahiliye Nezareti netice-i tahkikatı bildirmek istemedi. Her türlü ısrar ve ıbramlarına rağmen hakikati ketm eylemekte teannüd etti. Artık Talat Paşa Dahiliye Nezaretinde bulunduğu müddetçe tahkikattan bir semere hâsıl olamayacağı taayyün etti.⁶³

⁶⁰ Hüseyin Cahit *Siyasal Anılar*'ında, (s. 217) "Savaşın yazgısı neredeyse belirlenmiş sayılabilirdi" dedikten iki satır sonra "Bizde hiç kimsenin haberi yoktu" diye ekler.

⁶¹ Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel Yay., 1998, s. 76.

⁶² *Age.*, s. 84.

⁶³ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Çağdaş Yay., 1977, s. 439.

Sadrazam'ın durumu bu da, Cemal Paşa'nın durumu daha mı farklı?

Doğu Anadolu vilayetlerinde ne gibi haller geçtiği, devletin neden dolayı Ermenilerin umumi olarak tehcirine karar verdiğini bilemiyorum. O sırada İstanbul'da cereyan eden müzakerelere katiyen katılmadığım gibi, bu hususta mütalaamı da sormadılar. Yalnız günün birinde Dahiliye Nezaretinden vilayetlere tebliğ olunan bir muvakkat kanun gereğince Ermenilerin Mezopotamya'ya nakledilerek... Orada oturtulacakların öğrendim.⁶⁴

Ne savaşa, ne Sarıkamış'a ne de tehcire nasıl karar alındığına dair birkaç kişinin dışında kimsenin haberi yok. Oysa bütün bunların gerekçelerinin en azından -ahalden vazgeçtik- ile-ri gelenler tarafından ayan beyan bilinmesi gerekir. Üç-beş kişinin milyonların kaderiyle oynamasını makul görenlerin ne tür bir siyasal rejim meraklısı oldukları bellidir. Gösterilen gerekçeler -ki bunların önemli bir kısmı sonradan uydurmadır- o gün kimsecikler tarafından bilinmemektedir. Savaşın gerekçesi gibi tehcirin gerekçesi de yoktur. Bu kadar hayati bir mesele olsa davul zurnayla duyurulur.

Enver Paşa'nın Sarıkamış saldırısı sırasında hiçbir erzak, lojistik destek olmadan hatta umudunu geri zekâlı Rusların Sarıkamış ve diğer yerleşim yerlerinde kendisine bırakacağı stoklara dayandırması gibi, aslında savaş halinde ortaya çıkacak kıtlık konusunda da hiçbir fikirleri yoktur.⁶⁵ Savaş kısa sürecektir, biraz bir şeyler

⁶⁴ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 273.

("1914 yılının mahsulü mükemmeldi, fakat seferberlik yüzünden birçok yerde hasat yapılamadı, ürünler ziyan oldu." diye Ahmet Emin Yalman'dan aktarmakta.)

⁶⁵ Bir yıl sonra ise bu kez tehcir dolayısıyla hasat yapılamıyordu: "Hükümet, savaş koşulları ve tehcir edilen Ermeni ve Rumlar'ın üreticiliklerinin yokluğundan dolayı büyük bir kıtlıkla karşı karşıya kalmıştı. Özellikle Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları doğu bölgelerindeki tarla, bağ ve bahçe ürünleri toplanamıyordu." (Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yay., 2001, s. 233.)

kapıp masaya oturacaklardır. Savaş uzayınca ortaya çıkan kıtlığın ve bunun ürünü olan kıyımın nedeni herhalde Ermeni çeteleri veya Kızılderililer değildir. Ancak devletlu ve haşmetlu mütekit elçiler milletin gözünü korkutmak için hâlâ gerçek bir Sarıkamış değerlendirmesi yapmaktan acizdirler. Hatta aciz olmak ne kelime, milliyetçiliğin verdiği imkânla Sarıkamış'ı Ermeni Katliamı'nın nedeni haline getirmekte büyük başarı göstermektedirler. Onların insanlık çapları da Enver Paşa'nın askerlik çapını aşmıyor! Ermeni meselesinden gözleri dönmüş, sönen yüz bin ocağın Anadolu insanına nelere mal olduğunu anlamaktan bile acizler. Sarıkamış'a yığılan ordu 120 bin kişidir. Bu ordunun aç ve çıplak olduğu eklenmelidir. Alptekin Müderrisoğlu "Sarıkamış şehitlerinin 101.000-107.000 arasında olduğunu kabul etmek gerekmektedir... donanların sayısının 90.000-96.000 arasında olduğunu belirtmek fazla hatalı olmayacaktır"⁶⁶ derken çeşitli kaynakların yanı sıra esas olarak Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı'nca yayınlanan "Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebeleri"ne dayanmaktadır.

Kendi halkına reva görülen budur. Ayrıca Turan yolunda heder edilecek olanların önemli bir kısmı da etraftan, yani Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu yerlerden toplanmıştır. 120 bin kişilik bir ordunun mahvolmasına Ermenilerin toptan tehciri için karar alılabilecek çete gücü ne kadardır acaba? Keri komutasında 4. Ermeni Birliği'nin Sarıkamış'ta bulunduğu bilinmektedir. Sarıkamış'ta bu tarafta kalan Ermeni askerleri vardır, öbür tarafa kaçanlar da. İnsanları tifüsten kurtarmak için hayatlarından olan 37 azınlık doktorundan 15'i de Ermeni. Öbür tarafa geçenlerin bilgi vermiş olmaları kesindir. Ama Sarıkamış hareketinin bütününde bu tür her savaşta olabilecek olaylara takılmak yerine böylesi rehberlikler olmasa da sonucun zerre kadar değişmeyeceği gerçeğine bakmak gerekir. Yoksa Türk kökenli kaçakları ve hele hele Aşiret Süvari Alayları'nın yaptıklarını saymakla bahane

⁶⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Sarıkamış Dramı*, Kastaş Yayınvevi, 2. Baskı, 2004, s. 469.

tükenmez. Turan'a giderken Sarıkamış faciasında, karşıda, Türkistan Ordusu'nun, Kazak ordularının Çarlık saflarının önünde bulunması gibi gariplikler de unutulmamalıdır. Herhalde Turan'a giderken önce Turanileri halletmek gerekecekti.

Biner kişilik dört Ermeni birliği⁶⁷ bulunmakta. Bir diğer tahmine göre 5-6 bin kişilik "gönüllü" hareketi çarlık ordusunda yer almakta. Ancak bunların büyük kısmı Çarlık tebaası olup ancak birkaç yüz kişi eski Osmanlı tebaasından. Ayrıca Osmanlı III. Ordusu'nda çok daha fazla Ermeni savaşıymaktaydı.⁶⁸ Buna karşılık Osmanlı ordusundaki Kürt atlıları Ruslarla ilk karşılaşmalarında büyük fire veriyorlar ve on üç bin atlının on bini ordudan kaçıyor. Bu arada düzenli ordudaki Kürt ve Ermeni askerleri de köylerini korumak için ordudan kaçıyorlar. Kış dolayısıyla yeni bir hareket yapılamazken asker kaçaklarını cezalandırma adına, "Bitlis yöresindeki Ermenilere karşı cezalandırma hareketleri düzenlendi ve Erciş dolayında 2000 Ermeni dağa çıktı"⁶⁹ denmekte. Van isyanının tarihi 20 Nisan. Acaba daha önceden başlamış olan cezalandırma karşısında bir öz savunma durumu olamaz mı?

Tehcir

İttihat ve Terakkî'nin propaganda bakanı diye de takdim edilebilecek Hüseyin Cahit gibi biri bile şöyle demektedir:

Ülkenin savaş içinde önemli bir Ermeni sorunuyla karşılaştığını, ilk kez Çanakkale'ye gittiğimiz zaman, Enver'in ağzından işitmiştim. Kafkas cephesindeki olaylardan söz ettiği sırada Ermenilerin aldatmaları yüzünden ordunun çektiği zorluğu, uğradığı zararları ve düştüğü tehlikeyi

⁶⁷ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yay., 1995, s. 282. Minasyan (dipnot 131) önce dört sonra yedi tabur diye belirtir. Diğer taburlar 400'er kişilikken Antranik'in komutasındaki tabur 1200 kişiymiş. Kafkasya EDF'sinin Tiflis'te topladığı gönüllüler yalnızca Türkiye'den değil her taraftan toplanmıştı.

⁶⁸ Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller*, Belge Yayınları, s. 104.

⁶⁹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yay., 1995, s. 285.

anlatıyordu... Doğu illerindeki bütün Ermenileri yerlerinden kaldırarak başka yanlara göndermek gereğine inandığını söylüyordu... Çanakka-
le'den İstanbul'a döndükten sonra, Ermeni sorunu ve Ermeni tehlike-
siyle ilgili bir şey işitmemiş olduğum için Enver'in bu sözleri aklımdan
çıkmişti. Bir gün, Duyun-u Umumiye'de bulunduğum sırada ziyaretime
Nâzım [Doktor Nâzım galiba bu zât] geldi. Artık Ermeni sorununun
önemini, genişlik ve kapsamını anlamağa olanak yoktu. Ağızdan ağıza,
şüphesiz abartmalarla, birçok hikayeler dolaşmağa başlamıştı... Al-
man diplomatları, açıktan açığa, "barış masasının başına oturduğumuz
zaman Ermeni sorununda sizi savunamayız" diyorlardı. Ermenileri göç
ettirmeyi kim düşünmüş, kim hazırlamış ve kim bu biçimde uygulamış-
tı? Herhalde bir kişinin eseri olamazdı. Ama ne zaman bu sorun üzerine
Genel Merkez'de konu açılrsa kimin bunu hazırladığı düğümü belirsizce
geçiştiliriliyordu.⁷⁰

Daha hazin bir ifadeyi Cemal Paşa'dan aktarmıştık. Vilayetlere
gönderilen bir geçici kanun sayesinde durumu öğreniyor, kos-
koca Cemal Paşa. Hüseyin Cahit Yalçın tehcirin milli kahramanı
Bahattin Şakir'in portresini şöyle çiziyor.

Tehcir işinde Bahattin Şakir'in rolü nedir? En hususi toplan-
tılarımızda bile bu mesele teşrih edilmemiştir, aydınlanmamıştır.
Açık, katî bir kanaatim yok, fakat başka meseleler konuşulurken
ağızdan çıkmış bir kelimeden, sızmış bir fikirden, zapt edilememiş
jestlerden, hasılı gözle görülmeyen fakat insanda bir şüphe
uyandıran ince ve hafif delillerden bende kuvvetle peyda olan
zanna göre, tehcir işinin en büyük âmili ve haliki odur. Yalnız
başına Şark vilayetlerini dolaşarak zemin hazırladığını, esas
kararlaştırdığını ve şahsi kanaatlerini tatbika çalışırken, haiz
olduğu mevki dolayısıyla, emirlerinin merkez-i umumi ve hükümet
emirleri diye telâkki olunduğunu ve nihayet hükümetteki bazı
nafiz arkadaşlarını da sürüklediğini kuvvetle zannediyorum.⁷¹

⁷⁰ Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 233.

⁷¹ Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, YKY, s. 83.

24 Nisan 1915'te herhangi bir mahkeme kararı ve hatta meclis veya hükümet kararı olmadan Ermeni aydınlarının İstanbul'da tutuklanması tehcirin malum gerekçesinin ne kadar anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Doğu cephesinden alabildiğine uzak olan başkentte örneğin yalnızca Taşnak veya Hınçakların değil de özellikle Ermeni aydınlarının toplanmasının hukuken açıklanabilir bir yanı yoktur. Tehcir emri Mayıs başında, tehcir kanunu 27 Mayıs'ta çıkarılacaktır. Ortada Ermenilerin bir toptan isyanı gözükmediği halde tehcir başlatılmış ve buna gerekçe olarak Şark cephesinde Rus orduları arasında bulunan Ermeniler gösterilmiştir. Yani birkaç bin kişinin karşı safta yer alması Talat Paşa'nın defterine göre 924 bin kişinin tehcirine gerekçe olmakta (öldürülenler hesap dışı). Burada varsa bir suçun şahsiyeti mi yoksa etnik oluşu mu söz konusu? Daha aklıeveller neden dokuz yüzyıl önce olmadı da o zaman oldu diye sormakta. Zaten Almanlar da Yahudileri ilk gördükleri tarihte yakmamışlardı diye ciddi ciddi cevap vermek durumunda kalabilir insan.

Şimdi yeniden taranması gereken hususlardan biri, gerçekten iddia edildiği gibi onca insanı topraktan arındıracak tehlikenin ne olduğunun açığa çıkartılmasıdır. Eğer bir paranoya değilse ortada ciddiye alınabilir bir düzeyde Ermeni çeteleri yoktu. Bunların dökümü rahatlıkla çıkartılabilir. Ama Rus orduları içinde rambolardan, beş kişilik ordulardan mürekkep Ermenilerden söz edilecekse artık bunları tarih diye kaydetmeyi TV kanallarına bırakmalı. İttihatçı bakanların yargılanması vesilesi ile Yozgat Kararında mahkeme çok açık bir biçimde "masum insanların başka yerlerde sabotaj yapan ve isyana kalkışan Ermenilere karşı bir misilleme olarak öldürüldükleri argümanını reddetti." "...Ermeni halkının sadece çok önemsiz bir bölümü bu tür eylemlere kalkışmıştır; çoğunluğu sadakatlerini gösterdiler."⁷²

Ermeni siyasal hareketlerini bütün farklılıkları ile yeniden değerlendirirken aslında belki de İttihat ve Terakki ile en yakın ilişkide

⁷² Vahakn N. Dadrian, *Jenosid*, Belge Yay., s. 97.

olan, bir tür kardeş örgüt gibi olan Taşnakların sanıldığıının aksine "Ermeni davası" için de ne kadar hayırlı oldukları tartışmalıdır. Neredeyse ta baştan arkadan vurmaya hazır bir grup olduğu fikri egemen olan Taşnaklar kendi içlerinde bir dizi kanada ayrılırken, yani türdeş bir yapı arz etmezken "ideolojilerinin" de yürüttükleri politikayla ne kadar örtüştüğü tartışmalıdır. Son dakikaya kadar İstanbul'da İttihatçılarla müzakereleri sürdürdüklerine göre iddia edilenin aksine bir iç savaş veya düşmanla işbirliği hazırlığında değildiler. Açıkçası önceki deneyimler de göze alındığında herhangi bir öz savunma örgütlenmesi içinde de değillerdi.⁷³ Resmi iddialar Taşnakların Ruslar ile Doğu cephesinde işbirliğine girmeleri üzerine "tehcir" kararının çıkarıldığı yönünde. Hem düşmanla işbirliği yapıp, hem de evinde kuzu kuzu (hatta Zohrab'ın Talat'la yakın mesaisi de düşünülürse...) beklemek komitacı mantığına pek uygun düşmüyor. Şark cephesinde çetelere katılan milletvekilleri aslında zaten Rusya Ermenistanı'ndan gelmişlerdi. Bunlar fedai hareketinde yer almışlar, İstanbul Türkçesiyle değil, Azeri Türkçesi konuşan ve bir dizi Ermeni tarihçinin de Osmanlı gerçeğini bilmeyen diye niteledikleri kişilerdi.

Gerçekte Taşnaklar daima İttihat ve Terakki ile anlaşma ve uzlaşmayla siyaset yapma eğiliminde olmuşlardır. 1909 Adana olayları bile bu durumu değiştirmemiştir. Buna karşılık daha solda olan Hınçaklar, İttihat ve Terakki'nin baskıcı yapısına karşı siyaseten daha sağ gözüken ancak liberal olarak da tanımlanabilecek kesimlerle işbirliği yapmışlardır. Adana olaylarına denk gelen 31 Mart olayları vesilesi ile Meclis Zabıtları'ndan Ermeni mebuslarının tutumunu izlemek mümkün. Ancak daha dramatik olan Halil Mentеше'nin [Meclis Başkanlığı da yapan ünlü İttihatçı] Krikor Zohrab'a sığınmış olmasıydı. Zohrab'ın öldürülürken yakın mesai arkadaşıyla bu ortak anısını hatırlamış olması mümkün değildir.

⁷³ Tutuklamalar başladıktan sonra bile Krikor Zohrab "Alman askeri düşüncesinin rehini alma sistemi bu. Ermeni kırımını hangi güne saklanıyor?" diye endişelerini hatıra defterine kaydediyor ama son ana kadar da Talat'la ilişkisini sürdürüyor.

Ortada sanki semantik bir anlaşmazlık bulunmakta. Katliamdan yaşayakalanlar, soykırımdan (tserasbanutyun) ziyade katliam (çart) sözcüğünü kullanırlar (Ermenistan'da da "Büyük Felaket" anlamında "Medz Yeğerni"). Katliam kelimesinin kullanımı bazılarında sanki olup bitenin hafifletilmesi gibi gelir. Ayrıca katliamın tehcir namı altında düzenlenmişliğine 'sığınan' inkârcı söylem sıkıştığında müttefiklere göndermede bulunmaktadır. Burada Rusya'nın müttefiki konumundaki Ermenilere karşı yapılan tehcirin bir özsavunma aracı olarak meşrulaştırılması söz konusu. Ancak bu arada özellikle çocuk ve yaşlıların tehciri hafifletilmeye çalışılmakta ve ölenlerin de cinayetten değil, yollarda şartlara ayak uyduramadıklarından öldüğü belirtilmekte.

Yerasimos oldukça dengeli bir analizle "Ermeni kabilelerinin bazı bölgelerde az çok sistemli biçimde katledildiği görüldü... toplam birbuçuk milyon olan Ermeni nüfusunun 600.000 ilâ 800.000 arasında tahmin edilen bir bölümü yok oldu."⁷⁴ diyordu.

Bu arada rakamlar da masum değildir. 100 bine kadar düşürülen rakamlar, aslında meselenin içeriğiyle doğrudan ilgilidir. Rakamlara takılmayan Cemal Paşa ise "Osmanlı Hükümetinin Doğu Anadolu vilayetlerinden bir buçuk milyon kadar Ermeni naklettirmiş olduğu ve bunlardan altı yüz bin kadarını yollarda kısmen öldürülmüş ve kısmen de açlık ve sefaletten ölmüş olduklarını kabul edelim... Türk ve Kürtlerden acaba ne kadarı Ermeniler tarafından barbarca cinayetlerle öldürülmüş olduklarını ve ne kadarının hicret esnasında telef olduğunu bilen var mı? ...Muhakkak ki bir buçuk milyonu geçer."⁷⁵ demektedir. 1919'da Dahiliye Nezareti'nin ve daha sonra 1927'de Genel Kurmay'ın rakamı 800.000.⁷⁶ Yusuf Hikmet Bayur bu rakamları doğrular. Tehcir için "Milyonu

⁷⁴ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yay, s. 286.

⁷⁵ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Çağdaş Yay., 1977, s. 444.

⁷⁶ Dadrian, *Jenosid*, Belge Yay., s. 54.

aşan kitle" der Yerasimos⁷⁷, Talat Paşa 924 bin diye deftere geçirmiş, R.H.Kevorkian⁷⁸ Osmanlı imparatorluğunda bulunan Ermenilerin yüzde 40'ını oluşturan 870.000 (130.000, 150.000 ve 590.000 binlik üç ekseninde) kişinin Suriye'ye tehcir edildiğini, geri kalan 1.100.000'inin 290.000'inin ise tehci-re tabi tutulmadığını veya kaçtıklarını, ölenlerin ise 800.000 olduğunu belirtir.

Ermeni ihanetinin katliamı meşrulaştırmasına ilişkin hukuki, siyasal ve tarihsel bir dizi tartışma yapılabilir. Gerçekten bir halkı kökünden sökmeyi gerektirecek kadar toplu bir ihanet söz konusu muydu? Osmanlı meşru müdafa durumunda mıydı? Sözü edilen olaylar acaba kimin bilgisi dahilindeydi? Resmi tarih kendi kendini şaşırtmak için elinden geleni yapıyor. Ortada bir dizi anı kitabı, üstelik bu işi aklayıp paklamadan bir zaruret, tam da İttihatçıların mantığına uygun, "bir arındırma" olarak sunmakta.

Savaş ve tehciri birleştiren tahlillerin ulaşacağı sonuç açıktır: "Eldeki toprak parçasının korunması için öncelikle nüfusun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi gerekiyordu. Böyle bir homojen bileşim yaratmak için I. Dünya Savaşı büyük bir fırsat verecekti. İttihat ve Terakki, savaş ortamının 'mecbur' ettiği nüfus hareketlerini bu amaç doğrultusunda çok iyi kullanacaktı. Devreye sokulan iskân politikasının temeli, 'karıştırma' olacaktı. Ancak 'birleştirme ve eritme politikası'nın iflas edeceği yerde 'temizlenme' yöntemine başvurulacaktı."⁷⁹ Talat Paşa tehcir edilen yerlerde insanların başına oraya sağ salım varsalar bile neler geleceğini bilmeyecek kadar cahil değildir. 23 Ekim 1915'te Millet Meclisi'nde Müslüman muhacirlerin gayrimüslim köylerine yerleştirilmesi yerine boş arazilere yer-

⁷⁷ 'Büyük Felaket', Express'in parasız eki içinde, s. 93.

⁷⁸ *L'extermination des déportés arméniens ottomans dans les camps de concentration de Syrie-Mésopotamie (1915-1916)*, Paris, 1998, s. 14.

⁷⁹ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, İletişim Yay., 2001, s. 246.

leştirilmesini önerenlere "oralara [Basra'ya] gönderip çöllere serpecek olsaydık oralarda açlıktan"⁸⁰ öleceğini hatırlatmış. Ermenilerin muhacirlerden daha dayanıklı bir yaratık olduğunu iddia etmek garip olur. Dahası Talat Paşa yine mecliste muhacirler tarafından gayrimüslimlerin mallarına el konmasına bir anıştırma ile cevap vererek, muhacirlerin de başlarına aynı şeyin geldiğini belirtmektedir.

Özgürlükçü bir arayış için

Ermeni meselesinden hareketle toplumun geçmişiyle yüzleşmesi, ortak ve gizli sırlarını aşıkaretmesi ve hatta önce keşfetmesi neden bir ihtiyaç olsun? İnsanların tarihle uğraşmaları aslında esas olarak gelecek umudunun, yeni tahayüllerin cazibe kazanması ile öne çıkar. İnsanların mevcudu irdelemeleri, mevcuttan şüphe etmeleri için daha iyi bir başka durumun mümkünlüğü konusunda umutları olması gerekir. Bir başka ifade ile tarihin öznesi olarak bir sorgulamaya girişmeleri ile başlar hikâye. Durup dururken kimse huzurunu bozup bedava bulduğu fiyakalı bir tarihe yan bakmaz.

Elbette çöküntü dönemlerinde de bir "geriye dönüş" mümkündür, ama 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde beliren tarih merakına da bakılırsa bu tür dönemlerdeki tarihsel merak giderek tarihsici bir yaklaşımla genetik kodlar arayışına zemin hazırlar. Böylece kadercilik, bin yılın biriktirdiklerinin öyle kısa zamanda aşılamayacağı bahanesiyle ağırdan bir geçişin ön habercisidir. 1965-70 yılları arasında yapılan tartışmalarla darbe dönemlerindeki tarih merakının ürünlerinin kısa bir değerlendirmesi bunu rahatlıkla gösterebilir.

Ermeni meselesi yalnızca katliam veya soykırım babında unutulmuş bir tarihin parçası değıl. Uzun süre bu toplumun azım-

⁸⁰ Age., s. 249.

sanmayacak bir parçası olarak kendi "kimlik" sorunun bir parçası. Osmanlı tarihinin aşağıdan anlaşılmasında, mimariden dile, müzikten iktisata, hukuktan edebiyata çeşitli alanlarda üretimleri olan ve tabii ki sosyalistler açısından önemli olan emeğin ve solun tarihi açısından olmazsa olmaz bir unsur olarak Ermenilerin tarihi, tıpkı bütün "tarihsel" meseleler gibi, basit bir fiziksel yok etme meselesi değil, özgürlük projesi için birikmiş bir deneyim ve mücadelenin berhava edilmiş olması açısından da önemlidir. Bu tarihte Amira, Hınçak, Taşnak veya Ramgavarlardan yana olmak durumunda ve zorunda değilsiniz. Tıpkı Yidişland'da Yahudilerin yaşadıklarını anlamak için Bund vb. taraftarı olmanız gerekmediği gibi.

Örneğin "Ermeni meselesi"ni, Müslümanlar ve gayrimüslimler, Ermeniler ile Türkler arasında şunun veya bunun haklı olduğu bir çatışma olarak değil; aslında tarihin, ama başarılarla dolu parıltılı bir tarihin değil de yıkımlarla kördüğüm olmuş tarihin, geniş kitlelerin kendi iradeleri ve bilinçleriyle oluşturamadıkları, generallerin, gaspçıların, savaştan çıkarı olanların yazdığı bir tarihin parçası olarak algılasak durum değişebilir. Enver Paşa diyelim ki Ermeniler muhbirlik ve rehberlik etmese Sarıkamış'a ulaşırsa, oradan Orta Asya'ya uzansa (sonunda da gitti zaten) ne olacaktı? Turancıların ağızlarının salyalarını akıtan bu proje gerçekleşmeyince bir başka proje gündeme geldi. Öyle ya fatura birine kesilecekti. Ama Sarıkamış'ta Rus ordularında bulunan Müslüman veya Türk asıllıların ilan edilen Cihad'a ve Turan hülyalarına hiç de itibar etmedikleri gerçeği bile kimseyi düşündürmemekte.

Ama Osmanlıların stratejik hedefinin Bakü petrollerini ele geçirmek, İran'ı Afganistan ve Orta Asya'ya uzanmak için bir sıçrama tahtası haline getirmek olduğu es geçilmekte. Tabii, bu planın bir yanı da Hindistan'daki İngilizleri rahatsız etmek. Kanal macerası akla geldikçe oralara kadar uzanılsa bile ne İngiltere'nin ne Rusya'nın ne de şu günlerde ABD'nin hükmünü geçirebildiği Afganistan'da nasıl telef olunacağını kestirmek zor olmasa gerek. Ama ideoloji müstahzârlığına soyundurulan

hariciye nezareti mütekaitleri için ne gam! Onların devleti var, ölecek olanlar da gariban halk olduğuna göre ittihatçı kalıntıların kaybedecek bir şeyi yoktur.

Soykırımlar... ulus devletlere özgü uzaysallaştırmaya bağlı modern bir yeniliktir: Kuşatılarak türdeşleştirilen ulusal toprağın ayıklanması-ayrılmasının özgül dıştalama biçimidir (...) Soykırım, sınırların içinde yabancı topluluk haline gelenlere karşı ulusal alanların kapatılmasıyla ancak mümkün hale gelir. Timsal? Çağdaş tarihin ilk soykırımı olan Ermeni Soykırımı (...) Totalitarizmin kökleri modern ulus devlet tarafından maddileştirilen uzaysal kütükte yazılıdır...⁸¹

Geçmiş sorgulama kendi başına çorap söküğü gibi bütün kötülüklerin kaynağının kurutulmasına varmaz. Nitekim bugüne kadar kabul edilmiş olan katliam ve soykırımların gelecek açısından bir kaldıraç işlevi görmemiş olması bunun göstergesi. Bu sorgulamayı neye yönelik olarak yaptığınız, hangi ihtiyaca binaen tarihi yeniden kurmaya yöneldiğinize de bağlıdır. Tarih belleği ve onun üzerinde yükselen tarih şuuru, bırakalım geniş kitleleri sosyalistlerin bile pek meraklı olmadığı, ihtiyacını hissetmedikleri hususlardır. Normal vatandaş hakim ideolojinin yansıtıcısı olduğuna göre onun tarihsel hazinesi Suat Yalazın resimli romanlarından çok farklı olamaz. Bir felaketler yumağı olan insanlık tarihinin şu veya bu kısmını anlama isteği ancak bir kurtuluş-özgürleşme ihtiyacının ürünü olabilir. Bir kendini kendi gibiler için merak etmeyen bir emekçinin durup dururken yaşadığı topraklardaki bir başka hikâyeyi ne kadar trajik olursa olsun merak etmesini beklemek ancak mistik bir anlayış olabilir.

Vatandaş durumdan hoşnuttur. Osmanlı İmparatorluğu hayırlı bir imparatorluktur. Dışardan ve içerden bedhahlar aracılığı

⁸¹ Poulantzas, *L'état, le pouvoir, le socialisme*, Paris, 1978, s. 118.

(Aktaran M. Löwy, "Ulus-devlet, Milliyetçilik, Küreselleşme, Enternasyonalizm", çev. Asena Günal, *Birikim*, Nisan 2002.)

ile parçalanmıştır. Bu hayırlı imparatorluğun üzerine hayırlı bir Cumhuriyet de kurulmuştur. İki arasında aslında bir anlaşmazlık olsa da, o da iyidir. Padişah da bizimdir, paşalar da. Şimdi bu hiçbir günahı olmayan, bir fazilet timsali olan geçmişimize karşı yine Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde olduğu gibi saldırılar başlatılmıştır!

Bu memleketin garibanı Ermeni meselesiyle terbiye edilmekte. Zürriyetinin bir yerlerinde kazara bir arıza olur korkusuyla milliyetçiliğini (ve buna bağlı olarak memleketçiliğini) göndere çekenler, her nevi rezaletin kalkını olarak Ermeni meselesini öne çıkarmakta. Herkes tam da "ne oluyoruz yahu, keleş mi geldik" derken Susurluk kazası sırasında millet Ermeni meselesiyle hizaya getirildi. Onlar Ermeni çetelerine karşı hayatlarını ortaya koymuşlardı. Koskoca devletin gücü yetmemiş, yedi TİP'liyi toplu katliama tabi tutan kahramanlar milleti kurtarmak için bir gece ansızın ıssız bir sokakta bomba patlatmışlar ve böylece ASALA'yı dize getirmişlerdi.

Yalnızca onlar mı? Kürtlerin neredeyse baştaçı ettiği, Öcalan'la arasında kuryelerin gidip geldiği, Kürtleri en iyi anlayan diye Öcalan tarafından takdim edilen Özal bile Ermenistan'ı kast ederek "Oralara bir bomba düşse ne olur?" dememiş miydi? Devletlu Kürtler -korucular- ağababalarından öğrendiklerini yine malum tarih tezinin lisanına tercüme edip "Apo Ermenidir" demiyorlar mıydı? Aynı Apo'nun tarih anlayışı ise tıpkı Cumhuriyet öncesinde olduğu gibi Kürt ve Türklerin birlikte olduğu dönemde daha güçlü olduklarına dayanmıyor muydu? Kapsayıcı bir yurttaşlık kavramı yerine Kürtlerin de Türkler gibi asli yurttaş olmalarını anayasaya geçirmelerinin bir başka anlamı acaba Cumhuriyetin üzerinde kurulduğu malzemeyi birlikte sağladık iddiası olamaz mıydı veya işin sonu oraya varmaz mıydı?

Hükümet sözcüleri, Türk milleti tarihinin hiçbir döneminde soykırım, katliam yapmamıştır diye güvence veriyorlar. Kime? Bu milletin kendine değil, kendi kendilerine. Yoksa herkes bi-

liyor. Millet oturup birlikte bir katliam veya soykırım kararı almamıştır. Kimsenin de böyle bir iddiası yok. Milletin dünyadan haberi yok. Birinci Dünya Savaşı'na ve de Almanya'nın yanında girmek için millet karar mı almış? Millet'in değil meclisin bundan haberi yok, meclisin değil hükümetin bundan haberi yok. İttihat ve Terakki'nin malum zatlari devleti kurtarmak için mi yoksa emperyal projeler hülyasıyla mı savaşa girmişlerdir? Hazin olan Ermeni meselesinin tartışılması yalnızca Ermenilerle sınırlı değil, o kadar kutsanan paşaların aslında kendi milletlerinin kasapları olmalarıdır. İşin ilginç yanı Mustafa Kemal'e sorulsa, İsmet İnönü'ye sorulsa alınacak cevabı bugün söylemek, bugünkü devlet adamları için mümkün gözüküyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda halklarının haklarına saygı gösteren, onların can, mal ve mülk güvencesini sağlayan bir rejim varken "Ermeni meselesi" ortaya çıkmamıştır. Bir avuç çetecinin iktidarı gasbederek Alman emperyalizminin oyuncağı haline gelmeleri, Turan hülyalarıyla Orta Asya'ya doğru fetih savaşlarına yönelmeleri ile yerinden yurdundan sökülmüş, koparılmış insanlardır söz konusu olan. Üstelik hiç de şövalyece olmayan kadın, ihtiyar ve çocukların aç bulaç bilmem kaç yüzbin kilometre cibri yürüyüşe tabi kılınmaları, uygun görüldüğünde katledilmeleri giderek daha fazla kanıtlanan ama sayıların arasında kaybedilmeye veya bizden ölenlerin sayısı daha fazla diye karartılmaya çalışılan bir gerçektir.

Birinci Dünya Savaşı'nı çıkaran ve buna taraf olan herhangi bir kesimle tarihsel bir ortaklık kurmak mümkün değildir. Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı'na katılan her devlet savunma değil ilave bir parça koparmaya ve bunun için de kendi halkı başta olmak üzere diğer halkları kırmaya yönelmiştir. Ta Galıçya'ya asker çıkartan Osmanlı yöneticilerinin haklı bir savaşın veya bir savunma savaşının içinde olduğunu iddia etmek için bugün yeniden aynı şartlar oluşursa aynı haltın yeneceğinin güvencesidir.

İnsanlığın yaşadığı büyük felaketlerin hepsi aslında bir başka alternatifin gerçekleşmemesinin bedelidir. 1908 İnkılabı istibdadı yıkmış ama tarih aynasında ancak çok silik bir kopyası olabileceği Fransız İhtilal'i'nin dili ile konuşursak az zamanda Termidor'a ve oradan restorasyona uzanmıştır. Daha sonra daha sola yöneldiğine ilişkin hezeyanların hiçbir siyasal ve toplumsal temeli yoktur.

Birinci Emperyalist Savaş'ın patlak vermemesi halinde nele-
rin cereyan edebileceği üzerine analizler de yalnızca Osmanlı
ve Çarlık Rusyası ilişkileri veya diğer emperyalistlerin bölge-
ye müdahalesiyle sınırlı yürütülemez. 1917 Devrimi de yalnız-
ca savaşa veya Çanakkale'nin geçilmemesine bağlanamaz.
Unutmamak gerekir ki bu şartlar başka ülkeler için de geçerli
olabilir. Savaş öncesinde derlenip toparlanmaya başlayan
çarlık dünyasındaki işçi hareketi, savaşla birlikte bir durgun-
luğa girmiş ve savaşın yarattığı yorgunluk ve umutsuzluk insan-
ları yeniden kendileri için mücadelenin yoluna koyulmalarına
vesile olmuştur. Milli Mücadele yıllarında Yunanistan'da azım-
sanmayacak bir komünist hareketin Anadolu'nun işgaline
karşı çıktığı bilinmekte. Bulgaristan'da 1923'de keza sosyalist
hareket ne kadar güçlü olduğunu ortaya koydu. Bu açıdan,
dönemin sorunsalları içine sıkışıp kalmanın, bölgedeki tarihi
alternatifleri tek istikamette görmenin sonuçları yeterince
belli olmuştur.

Olup biteni makul, meşru görmenin insanlığın özgürleşmesi-
ne katacağı bir husus yoktur. Yapılanları meşru görmek kadar
tarihten intikam almak duygusuyla hareket etmenin de yol
açıcı olmadığı açıktır. Ermeni katliamının nedenlerini Türkle-
rin Müslüman olmasından veya genetik kodlarından çıkart-
maya çalışanlar zaten sonuçsuz bir çabanın içindedirler. Tabii
ki basit bir "sınıf meselesi"ne indirgenemeyecek kadar trajik
olan bu meseleyi insanlık tarihindeki yerine oturtmak için onu
"modernite"nin kaçınılmaz barbarlığının bir göstergesi olarak
algılamak gerekecek.

İttihat ve Terakki'nin Almanların denetiminde mi onları hayretlere gark ettirecek bir biçimde mi gerçekleştirdiği tartışılrsa da nihayetinde tehcir, hiçbir mazerete yol açmayacak bir şekilde diğer emperyalistlerin de dünyayı paylaşması sürecinden etkilenmiş ve bu sürecin önemli bir etmeni haline gelmiştir. Savaşa devletsiz girip savaştan devletsiz çıkan Ermeniler savaşın en ağır bedelini ödemişlerdir. Bu bedelin tarihselliği ne kadar derinleştirilirse insanlık açısından özgürleştirici bir projeye o kadar katkı sağlanabilir. Burada özgürlük için geçmiş ve gelecek arasında kurulan köprünün ayaklarına dikkat etmek gerek. Walter Benjamin, "özgür to-run idealinden değil, sömürülen ataların görüntüsünden" beslenecek bir çabadan söz eder. İnsanlığın bu ve benzeri felaketlerden kendisini kurtarabilmesi için "kurbanların görüntüsü" canlı kalmalıdır. Rosa Luxemburg'un hemen Ermeni Felaketi ile eşzamanlı olarak formüle ettiği "ya sosyalizm ya barbarlık" alternatifinin bütün insanlık için geçerli olduğu atlanmamalıdır. Bütün büyük insalık trajedileri büyük yenilgilerin üzerine gelmişlerdir. Bu yenilgileri basit ekonomik çıkarlarla değil daha geniş kapsamlı ideolojik, düşünsel tutumlarla da açıklamak gerekiyor. Toplumsal ve siyasal güç ilişkileri yumağının nasıl bu tür olaylara imkân verecek bir şekilde örüldüğünün açığa çıkartılması çabası geleceğimizi de anlamlandıracaktır.

Tazminat ve toprak gibi kimilerince öne çıkartılan taleplerin "tarihi" geriye dönük olarak telafi edici bir yanı yoktur. Bu taleplerin gerçekleşmesi bir rızadan ziyade daha büyük bir gücün zorlamasını gerekli kılar. Diasporada, örneğin ABD'nin en etkili çevrelerini harekete geçirmek için yapılan girişimlerin nihayetinde ancak onların, yani dünyanın efendilerinin çıkarlarına uygun geldiği takdirde sonuç alabileceğini unutmamak gerek. Ayrıca, insanlığın felaketlerden kurtulmasının en temel bir-iki göstergesi zaten sınırların, hani şu hayali cemaatlerin üzerine oturduğu hayali coğrafyaların sınırlarının, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıdır.

Öte yandan, İttihatçı artıkları da zaten bu tür taleplerin çıkırtkanlığıyla milleti terbiye etmekte. Böylece yaşanan tarih bir "mülk" meselesine indirgenmektedir. Neredeyse toprak ve tazminat talebi olmasa, hani biraz da öldürülenlerin-ölenlerin sayısı makul bir seviyeye indirilse "olur böyle vakalar" makamından bir özür söz konusu olabilir.

Oysa aşağıdan bir çözüm arayışı esas olarak bir özgürlük projesi perspektifiyle sürdürülebilir. Geleceğin inşası için yaslanacak geçmişin her tür egemenlik ilişkisinden azade kınması gerekir. Bunun için insanların acıları, yaşadıkları felaketler, deneyimleri, birikimleri açığa çıkarılmalıdır. Ermeni katliamı bütün insanlık için bir felaket, bir katliam olarak bilince çıkarıldığı oranda bir daha barbarlığın yeşeremeyeceği bir dünyayı kurma imkânı doğar.

Ermeni katliamı insanlığın büyük bir yenilgisinin ardından gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu katliamın bilinmesi, tanınması, öğrenilmesi ve şuura çıkarılması yenilgilere son verilmesine katkıda bulunacaktır. Bir başka tarih yapılmazsa esvabı değişmiş olsa da barbarlık kapıyı yeniden çalabilir.

Ekler

(Siz Hangi Tarihi Mirasa Sahip Çıkıyorsunuz?)

Siz Hangi Tarihi Mirasa Sahip Çıkıyorsunuz?*

1915'in 99. yılında çok yoğun olmamakla birlikte herkes kendi cenahından tarihi eşelemeye ve kimisi ecdadının ne kadar asil olduğunu (Erdoğan da öyle söylüyor) bir kez daha belirtme fırsatını değerlendirirken, kimisi de yüzyılın ardından dünyanın hal-i pürmelalinin hiç değilse biraz da kök kazıma soy kurutma hastalığından bu kadar barbarlıkla içiçe olup olmadığını anlamaya çalışmakta.

Bu kez Tayyip Erdoğan'ın Ahmet Davutoğlu üslubu ve söylemiyle yaptığı açıklama aslında özü itibariyle "ortak acı"dan yani Birinci Dünya Savaşı'nda yitirilen herkesin acısından söz etmekte. Bu konuda acılı bir kitabın yazarı olan Taha Akyol, mealen Ermenilerin isyan ettiğinden, Osmanlı'nın da bastırma metodu olarak tehcir uygulamasından söz ediyor¹. Murat Bardakçı hemen, Almanya da vardı diyor tehcirde, buna karşılık Ermenilerin de arkasında yabancı devletler vardı diye ekliyor ki denge sağlansın (!) Abdullah Öcalan'dan katkılar da eksik kalmamalı: "Alman paşalar ve subayların büyük kısmı Yahudi kökenliydi"². Zaten malum "ulus devlet için ayağa kalktıklarında..." Meclis kürsüsünden Kürt milletvekilleri 1915'ten bahseder gibi olurken Türk Tarih Kurumu eski başkanı Yusuf Halaçoğlu müztehzi bir ifade ile Ermenileri Kürtlerin öldürdüğünü ihsas eder...

* *Yeniyol Dergisi*, Mayıs 2014.

¹ *Hürriyet Gazetesi*, 24.04.2014.

² Abdullah Öcalan, *Kürdistan Devrim Manifestosu*, Ararat Yay., s. 130.

Bir eski diplomat bu tür hassas konularla bezeli tarih konusunda nasıl bilgilendiklerini anlatmakta³: İş işten geçtikten sonra! Ama tarih de tam da bunun için kurulu düzenin korucuları tarafından bir mayınlı tarlaya dönüştürülür. Sokaktaki vatandaşın yanı sıra gereksiz bilgilerle donanması tehlikeli bürokratlar bile tarihi "Muhteşem Yüzyıl" dizisi tadından öteye bilememeli!

Ermenilerle birlikte pastırma yenilebilir (bkz. son Paris sefiri-miz), türkü mürkü de söylenebilir, ama onlar da hadlerini bil-meli. Hele Azerbaycan'la ilişkiler böyle oldukça 1915 elbette bir kaderdir! "Tarihi tarihçilere bırakmalı ama Genel Kurmay arşiv-lerini asla açmamalı" ve her şeyi Aliyev'in küfesine tıkmalı!

Derken kuklalar ve entrikalarla açıklanan bir tarihyazımı ile kar-şı karşıya kalıyoruz. Yoksa ortada bir sorun yok. Osmanlı eşit yurttaşlık haklarını kusursuz uygulayan dünyanın tek çok ulus-lu imparatorluğuydu. Abdülhamid ve ardından İttihat ve Te-rakki rejimleri dünyanın görmediği demokrasi kaleleriydi diye devam edilebilir. Ne yani, memlekette yalnızca idari bakımdan yapılan değişiklikler değil miydi bunlar; Allah göstermesin, bu memlekette bir "sınıf mücadelesi" veya bir köylü meselesi yok-tu, nereden çıkarıyorsunuz bunları (!)

Daha 1896'da Rosa Luxemburg "Parti basınında çok kere, Os-manlı İmparatorluğu'ndaki olayları diplomatik entrika oyun-larının ve özellikle Rusların oyunlarının basit bir ürünü olarak gösterme çabasıyla karşılaşyoruz... Bu tavırda ilk olarak dik-kat çeken, temelde burjuvazininkinden farklı olmaması. İkisi de büyük toplumsal olayları birtakım "ajanlara", yani birtakım diplo-matik çevrelerin planlı etkisine bağlıyorlar" diyordu.⁴ "Ekonomik ve hukuki baskının yarattığı muhalefet, ulusal ve dini ayrılıklarda hazır bir ideoloji buldu" diye ekler.

³ T24'te Volkan Vural ile söyleşi.

⁴ Rosa Luxemburg, *Türkiye Üzerine Yazılar*, Belge Yay., s. 257-265.

Rosa Luxemburg'un metinlerinden bir tartışma yürütmek mümkünse de bir başlangıç olarak hem "burjuvazinininkinden farklı" olmayan görüşlerin köhneliğini ve de meselenin ideolojik ve sınıfsal muhtevasını (kışkırtma, ajanlık, diplomasi merkezli kafa karışıklıkları karşısında) açıklaması fazlasıyla önemlidir.

24 Nisan 1915 vesilesi ile başlayan tartışmaları hangi zeminde sürdürmeli derken sosyalistlerin ulusalcı-miliyetçilerin yanı sıra liberallerden, hamiyetperverlerden ve illa ki "burjuvaziden", egemenlerden kökten farklı bir tartışma içinde olmaları gerekir. Örneğin, Aziz Çelik'in makalesi⁵ buna örnek gösterilebilir. 1908 Osmanlı Meclisi'nde sendika meselesi tartışılırken üç Ermeni mebusunun lehte söz almasını hatırlatan Aziz Çelik'in yazısını okuyanlar şaşırmış olabilir. Öyle ya ayrılıkçı, bölücü insanlar ne demeye sendika hakkını savunurlar. Tabii tersini hiç mi hiç düşünmemek gerek. Tatil-i Eşgal Kanunu'nu savunanlar devrimci-ilerici, grev hakkını savunanlar ajan! Bu arada Gündüz Okçün'ün *Ta'til-i Eşgal Kanunu* adlı (Ankara Siyasal, 1982) kitabını da yasaklamak gerek!

Aslında bu bilgi Tarık Zafer Tunaya'nın 1952 tarihli *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı kitabında yer almaktadır. Osmanlı'da baskı ve sömürüye karşı kim mücadele ediyordu ve bu baskı ve sömürüden nasibini fazlasıyla alan kimlerdi? Tunaya bu meclis tartışmasını aktardıktan sonra 1915 gelince bu insanların acaba bir hak mücadelesi mi verdiklerini yoksa ajanlığa müptela mı olduklarını irdilemeden, hemen resmi teze geçer.

2015 sosyalist hareket için bir bellek temizliği olmalı

2015'e doğru her sınıf ve tabaka kendi geleceğine uygun bir biçimde Ermeni meselesini bir mesele haline getirmek zorunda. Aktüaliteyi izleme babında değil, kendi tarihini yeniden inşa

⁵ *Birgün Gazetesi*, 25.04.2014.

etme babında. Bu vesile ile "milli tarihimizin" paralelindeki "sol tarihimiz" de kendini sınıf düşmanlarının cenderesinden kurtarıp evrensel sosyalist tarihin içine katabilir. Bunun için bir yeniden inşaya ihtiyaç var. Cari tartışmaları ıskalamadan ama onlarla sınırlı kalmayarak tarihin nasıl cereyan ettiğini birtakım merkezlerin aracılığıyla değil doğrudan ve aşağıdan sade insanların bu topraklarda bu meseleyi nasıl yaşadıklarını (yaşamışlar mıdır acaba?) öğrenerek başlamak gerekir. Burada ciddi bir döküme ihtiyaç var. Ermenilerin fiziki kazınmasının ötesinde tarihten de kazılmaya çalışılan bu topluluğun toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel olarak irdelenmesi gerekmektedir.

Öte yandan bu meseleye nasıl bakılacağını anlamak için vakti zamanında ne olup olmadığına ve nasıl bakıldığına da dikkat etmek gerekecek. Nihayetinde sanıldığıının aksine ve tersine bizim solcularımızın bilmediği, bilen de yanlış bildiği bu mesele, o devrin dünya sosyalist hareketinin malumudur. Mehmet Ali Aybar "güleryüzlü sosyalizmi" vaazederken genç sosyalistlerin dogmatik olmamaları için bilinen ve okunan (o zaman onların da bir iki kitabı ancak piyasada vardı) ustaların yanı sıra Rosa Luxemburg'un da okunmasının gerekliliğinden söz etmişti. Kendisi okumuş muydu bilemiyoruz. Önemli ve kısacık broşürü *Rus Devrim*'nden belki haberdardı. *Sosyal Reform mu Devrim mi?* onun siyasi meşrebine uymazdı. Ama örneğin Ermeni meselesi söz konusu olduğunda *TİP Tarihi*⁶ kitabında utanmadan İttihatçılardan sayfalarca alıntı yapmayı marifet sayarken, Rosa Luxemburg'un Ermeni meselesi üzerine ne söylediğini hiç mi hiç bilmiyordu. Merak ediyor muydu dersek niyet okuması olmasın ama merak etmiyordu, zaten bilmiyordu! Bu sırada "Ferdî Yoldaş", nâm-ı diğer Şefik Hüsnü bizzat kendini şöyle raporluyordu.

⁶ Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, BDS, 1988.

Şefik Hüsnü 1887 doğumlu, 1912’de Paris’te okulu bitiriyor ve Jaurès hayranı olduğu söyleniyor. J. Jaurès’in tutkulu bir hayranı haline gelmiştim. Okuduğum ilk ciddi siyasi eserler, Jaurès’in yönetim altında yayınlanmış olan *Büyük Fransız Devrimi Tarihi* oldu. O dönemde kurulduğu tarihten başlayarak bildiğim *Humanité*’nin de sürekli okuruydum. Türkiye’de 1908 Burjuva devrimi patlak verdiğinde henüz Paris’teydim. *Humanité* yazı işlerine söz yok, çok yakından izlediğim ülkemdeki olayların kavranıp yorumlanması konusunda dergiye çok yardımcı oldum.⁷

Jaurès’in yazı kurulunda bulunduğu *Pro-Armenia*’dan haberdar olmaması mümkün mü? Yoksa Jaurès’in yazı kurul üyesi olduğu *Pro-Armenia*’yı okumak yerine Şefik Hüsnü’den kavrayıp youmlama için hızlandırılmış kurslar aldığı düşünülebilir! 1915’de 28 yaşında. Eğer gerçekten Jaurès’ten haberdarsa kendisinin de öğrenci olduğu yıllarda onun *Pro-Armenia* dergisinin yazı kurulunda olduğunu ve biraz daha merak ediyorsa Abdülhamid katliamları sırasında mecliste ağır bir konuşma yaptığını bilmeli. Ama 1908 öncesi hele Jöntürkler ile muhabbetiniz var da Ermeni sol örgütlerinden bihabersiniz hiç de inandırıcı değilsinizdir.

1908 Ocak ayında eğer Paris’teyseniz ve gerçekten Jaurès’e ve sola bir muhabbetiniz varsa; onun yönetimindeki *Humanité Gazetesi*’ni okursunuz ve orada gazeteci ve siyaset adamı Haçatur Malumyan’ın, Agnuni ile yapılan bir mülakatını okursunuz. Yok meraklısı değilseniz bile bu kadar kritik bir dönemde ünlü bir gazetede Türkiye üzerine çıkan ilginç bir mülakatı yine bulup okuyabilirsiniz. Tiflis’ten sonra Cenevre’de eğitimini tamamlamış bu zat, Osmanlı muhalefetine Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe sokulması konusundaki toplantıyı örgütlemiştir ve elbette 1915’de, 1908 İnkılabı’na olan inancını hayatıyla ödemiştir.

⁷ Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları, haz. Erden Akbulut, Sosyal Tarih Yayınları, s. 55.

1908 Ocak, *Humanité*'de bir mülakat

Aynı tarihlerde Paris'te bulunan ve İttihat ve Terakki çevresi ile ilişkili olduğu belirtilen ama solculuğuna karine olsun diye Ja-urès'den de etkilendiği söylenen *Tanin* muhabiri Mustafa Suphi de herhalde bu mülakatı okumuştur. Okumamışsa bu işlerle zaten bir ilgisi yoktur demektir.

Agnuni'nin ifadesine göre, Türk, Ermeni, Arnavut, Makedon ve Araplardan Abdülhamid'e karşı muhalefetin ortaklaştığı bu "kongre"nin hikâyesi şöyle: Viyana'da 1905 Droşak Kongresi'nde iki Osmanlı grubuyla, *Şürayı Ümmet* ve *Meşveret*'i çıkaranlarla, *Terakkî*'yi çıkaran Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin kanatlarıyla resmi ilişkiye geçme kararı alınmış.

Mısır'daki Yahudi mülteci çevresinden La Vara, Londra'daki *Hi-lafet Dergisi*'ni çıkaran Araplar ve Birleşik Devletler'de 30 bini Ermeni, 10 bini Türk ve 10 bini Bulgar olan Osmanlı yurttaşla-rını temsilen *Hayrenik Dergisi* için, *Hümanité* soruyor: "Bu Türk ve Ermeni grupları dışında imparatorluğun diğer milletleri de kongreye katıldı mı?"

Diğer taraftan, "Makedon devrimci komiteleri uzun zamandır Droşak'la katılımları konusunda anlaşmışlardı... Ayrıca Arnavutlar...", "Kürtlere gelince, maalesef siyasal gruplaşmaları bulunmamakta, ancak onlarla da ilişkimiz var." gibisinden sorular sorulmadan nereye varılabilir? Tarihçilerimiz nedense bu karmaşık bileşimin hangi zeminde yan yana geldiğini sorgulamaz. Çünkü ayrılıkçılık, bölücülük veya yabancıların kuklası olmak gibisine "millî" değerleri en azından Jön Türk çevresine yakıştırmak abes olur. Zaten ortada böyle bir hedef de yoktur. Hedef açıkça belirtilmekte: Abdülhamid'in indirilmesi ve mevcut rejimin bir parlamento ile temsili bir rejim olarak radikal değişimi...

Değişik gelebilecek bir husus, *Meşveret* dahil olmak üzere (unutmamak gerekir ki bu çevre hayli Meşruiyetçiydi, yani sol

devrimci eyleme falan pek yatkın değildi) devrimci araçlarla hedefe ulaşılacağına kabul edilmesidir. Barışçıl yöntemlerin sonuç alıcı olmadığına otuz yıl sonra anlaşıldığı görülmekte. Oturumlara sırasıyla Prens Sabahattin, Droşak'tan Malumyan ve Ahmet Rıza başkanlık yapmış. Prens Sabahattin herkesin kendi görevini yapması halinde on sekiz ay sonra Konstantinopol'de olacaklarını belirtmiş. Bir Arnavut katılımcı da Osmanlı Bastille'i diye nitelediği Yıldız Köşkü'nün yerle bir edilmesinden dem vurmuş.

Agnuni bu toplantıyla etnik çatışmaların son bulacağı ve geniş olarak ademi merkezîyetçilikle yirmi ırkı birleştirerek hayranlık verici bir enternasyonalizmi geliştirecek yeni bir düşüncenin geliştiğini belirtmiş.

Ermeni sosyalist örgütlerinin encamı üzerine çokça söylenir ve elhak bunların da kendilerine göre bir tarihleri vardır. Ama bu tarih yalnızca Osmanlı devletine ilişkin tutumlarıyla sınırlı olmayıp İkinci Enternasyonal'in küçük de olsa bir parçasıdır. Osmanlı'nın ilk muhalif partisi diyebileceğimiz İttihat ve Terakki 1899'da kurulmuş. Hınçaklar 1887, Taşnaklar 1890'da. İttihat ve Terakki'nin ilk dönemi üzerine meraklısı Şükrü Hanioğlu'nun kapsamlı kitabı okunabilir. İttihat ve Terakki, bir parti hüviyetine uzun süre kavuşamamış olduğu gibi rüşdünü ispatlamak bir yana ciddiye alınabilir bir örgüt olamamıştır.

Bu arada Rusya'yı da kapsayan Ermeni örgütlerinin Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nden hayli önce kurulduğu da hatırlanmalı. Bunun bir başka anlamı ise, tarihimizin ilk sol ve sol olduğu gibi ilk modern siyasal partilerinden de söz ediyoruz demektir.

Hınçak örgütü Plehanov'un dizi dibinde Cenevre'de kurulmuştur. 1907'de Sosyalist Enternasyonal'e alt üye olan Taşnaklar ise 1896'dan itibaren enternasyonalin toplantılarına katılmaya başlamış ve çeşitli raporlar sunmuşlardır. Bu raporlar Sosyalist

Enternasyonal tarihinin künyesine kayıtlıdır. Ne yazık ki bu raporlardan hareketle herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu raporların hiçbiri “ayrılıkçı”, “bölücü” olmayıp “ırk ve din farkı olmadan bütün topluluklara eşitlik ve demokratik haklar” (1907 Stuttgart Enternasyonal Sosyalist Kongresi’ne sunulan rapor, s. 3) talep etmektedir. Parti 17 yıllık hayatında “despotizme ve feodal kalıntılara” karşı mücadele ettiğini belirtir.

Her ne kadar bilimsel sosyalizmden söz edilse de ulusal meselelerin öne çıktığı bir sosyalizm anlayışı söz konusudur ama bu Enternasyonal Sosyalist’teki başka örgütler için de söylenebilecek bir sözdür.

1908 sonrasında, siyasal ortamı ve mücadeleyi değerlendirmelerini anlamak için elimizde sade bir rapor bulunmakta. 28 Ağustos-3 Eylül 1910 tarihlerinde Kopenhag’da yapılan Enternasyonal Sosyalist Kongresi’nde sekiz maddelik gündemin son maddesi: “Avusturya’da sendikal birlik, sosyalist örgütlerin birliği, Finlandiya’da, Arjantin’de, Türkiye’de ve İran’da durum üzerine kararlar.” Ve alınan kararların yedincisi “Türkiye üzerine”.⁸ Türkiye’den iki delege katılmış (Türkiye Ermenistanı’ndan diye geçiyor, çeşitli toplantı raporlarında farklı nitelemeler kullanılıyor; Türk Ermenistanı , Türkiye bazen de Taşnaksutyun ifadeleri geçiyor.). Taşnakların Enternasyonal’deki daimi delegesi M. Varandian’ın imzası ile bir rapor sunulmuş.

Raporda Ermeni halkının büyük bir çoğunluğunun (%95) yüzyıllardır tarımla iştigal ettiği ve 1895-96 olaylarıyla yüzbinlercesinin esas olarak Kafkasya ve Amerika’ya göç etmesi ve göç edenlerin topraklarına Kürt feodallerinin el koyması ile “Tarım sorununun ulusal sorunları içinden çıkılmaz bir hale” getirdiği belirtilir. Devamında Erzurum taşrasından örnek gösterilerek “feodal ve parazit aynı azınlık tarafından ezilen ve sömür-

⁸ Georges Haupt, *La Deuxième Internationale (1889-1914) - Étude critique des sources/Essai bibliographique*, Éditions Mouton, 1964, s. 219-220.

len Kürt, Türk ve Ermeni köylülerinin dayanışmacı eyleminin” imkânsız olmadığı belirtilir. Yine aynı raporda, “Sosyalist propaganda” ara başlığı altında; oldukça geniş bir basın ve ifade özgürlüğünden istifade ederek son üç yılda sosyalist propaganda için sayısız broşür basıldığını, Selanik’de işçi hareketinin geliştiğini ve sendika ve diğer işçi örgütlerinin gelişmekte olduğu, hemen yakınlarda *İştirak* gazetesinin yayımlanmaya başladığı belirtilir.

Son paragraf ise, Avrupa Türkiye’sinde gelişmekte olan işçi hareketinin yakında bütün imparatorluğa yayılacağını ve Ermeni, Türk ve Slav sosyalistlerinin er veya geç Avusturya sosyalist yoldaşlarının tarzında küçük Osmanlı Enternasyonal’ini örgütleyecekleri belirtilir.

Ermeni sosyalist hareketinin eksiklikleri aksaklıkları ayrı bir tartışmanın konusu. Önce sosyalist hareketin de kucaklamaktan aciz olduğu, esas olarak (En başa döner ve Rosa Luxemburg’un izinden gidersek) büyük bir köylü kitlesinden oluşan bir halkın başına gelenlere müstahak olduğu zihniyetini egemenlere bırakıp tarihin sıkışık bir döneminde namüsaid ahval ve şerait altında sosyalistlerin ne yaptığına, ne yapabileceğine bakmak gerekiyor.

Zihnini bu utançtan kurtarmaktan aciz olanların insanlığın geleceğine vereceği zerre kadar hayırlı bir iş olamaz. Olmamıştır da!

İhanete Uğrayan 1908 Devrimi*

Tarihten bahsediyorsak siyasetten bahsediyoruz, siyasetten bahsediyorsak stratejiden bahsediyoruz. “Belli koşullarda oluşmuş bir olay, başka koşullarda tekrerrür eder miydi?” dediğimizde bu koşulların önemli bir yanının “maddi” koşullar olmasının yanı sıra, maddileşmiş öznel koşullar da olduğunu unutmamak, yani tarihte iradenin yerini de sorgulamak gerekir. Bu konuşulmayan, konuşulamayan mevzu hakkında eğer konuşabileceksek, biraz da bu koşulların yerel ve uluslararası ölçekte nasıl yan yana geldiğine bakmamız gerekir. Ama ondan önce başka bir şeye daha değinmekte yarar var: Yine tarihten bahsediyorsak, bazılarının sandığı gibi tarihin, fizik ve kimya, kerat cetveli gibi kesin sonuçları olan bir alan olmadığını, bir bakıma farklı tarihlerin, tarihin farklı okumalarının olduğunu bilmek gerekir. Büyük miktarda da tarih geçmişe ilişkin değil, geleceğe ilişkin üzerinde çalışılan, mücadele edilen bir alandır. Bundan yaklaşık 20 yıl önce, bütün insanlığın belki de en çok bildiği ve ilham aldığı olaylardan biri olan Fransız Devrimi’nin 200. yılı anıldı ve sanki 200 yıldır bu konuda hiç kitap yayımlanmamış gibi; Michelet, Jean Jaurès, Albert Sorel gibi Fransız İhtilali üzerine önemli kitapları olan tarihçiler sanki hiç kitap yazmamışlar gibi, yaklaşık 200 civarında kitap

*“Konuşulamayanın 100. Yılında Psikoloji, Yüzleşme ve Toplumsal Adalet Sempozyumu” kapsamında, Toplumsal Dayanışma için Psikologlar Derneği’nin (TODAP) 18 Nisan 2015 Boğaziçi Üniversitesi’nde düzenlediği etkinlikte yapılan konuşmanın dökümü.

çıktı. Yani bunlar pespaye, lalettayin kitaplar değil, gerçekten yeni açılımlar getiren kitaplardı. Bakış açısı bakımından örneğin, 1789'da ve akabinde o büyük tarihçilerin de akıllarının ucundan geçmeyen konular vardı ve gerçekten kadınlar 1789 Devrimi'ne, Fransız Devrimi'ne, eşitlik, kardeşlik, özgürlük diyen Fransız Devrimi'ne nasıl bakıyorlardı veyahut o devrim içinde kadınların rolü neydi? Birçok ünlü tarihçinin herhalde aklının ucundan bile geçmemiştir. Bir başka husus, böylesine büyük bir devrim gerçekleşirken, yani sadece yerel değil, cihanşümül, evrensel ölçekte birtakım vaatlerde bulunan bir devrim gerçekleşirken acaba Fransa'nın sömürgelerinde bu devrim nasıl algılanıyordu? Elbette merkezlerde olduğu gibi algılanmıyordu. Belki bunu biraz daha ileri götürmek de mümkün. Örneğin Paris Komünü'nde, sosyalistler açısından hemen hemen bir Kabe gibi telakki edilecek veyahut en önemli derslerin çıkarıldığı, gerçekten güneşin fethedilmeye çalışıldığı, kahramanca bir direniş olan Paris Komünü'nde, o büyük katliamdan sonra, insanlar kolonilere sürgün edildiklerinde, kendi ülkelerinde güneşi fethetmeye niyetlenen o özgürlük savaşçıları, acaba o sömürgelerde yaşayan yerli halkla nasıl bir ilişkiye geçtiler?

Dolayısıyla tarih dediğiniz zaman, nasıl bir tarih, nasıl bir gelecek tahayyül ettiğiniz çok önemlidir. Geçmişle sınırlı bir şeyden bahsetmiyoruz. Eğer gerçekten insanlık için, bütün insanlık için birtakım vaatleriniz varsa, bu vaatleriniz, Walter Benjamin'in veciz ifadesiyle vücut bulduğu gibi torunlarınıza ilişkin ideallerinizden değil, bu atalarınızın acılarından, ıstıraplarından hareketle oluşur. Yani insanlığın geçmişindeki felaketlerinden kurtulmak için geleceği inşa etmek durumunda kalırsınız. Dolayısıyla, geçmiş geçmişte kalmış bir şey değil, geleceğin içinde var olan bir şeydir. Böyle baktığımız zaman, bu "konuşamadığımız" mevzu, aslında pek konuşulacak gibi değildir. Nedeni de büyük miktarda, neredeyse bir ana sıkışıp veyahut belli bir olguya sıkışıp onun etrafında ya bir meşruiyet sağlamak ya da onunla sınırlı kalmanın bir anlamda daha

farklı, daha geniş bir düşünmeyi ve mümkünse bunu yerel tarih içinde değil, insanlığın genel tarihi içinde düşünmeyi maalesef engelliyor olmasıdır. Elimizde bunu konuşmak için malzememiz maalesef oldukça kıt. Şu ana kadar yapılan, özellikle Türkçe neşriyata baktığımız zaman bizim ne 1908'i, ne İttihat ve Terakki'yi anlamamız pek imkân dahilinde değil. Aramızda bilenler vardır mutlaka, Şükrü Hanioğlu'nun 1902-1908, *İttihat ve Terakki* adlı Princeton'dan çıkan kitabı herhalde, Türkçeye çevrilmeden kalacak gibi görünüyor. Böylece aslında ikinci, üçüncü derece kaynaklarla, yüksek lisans tezi düzeyinde kalmış olan Sina Akşin, Feroz Ahmad gibi yazarlarla yetineceğiz. Bizim için anlamı nedir bunun? Çünkü bir tarihten bahsederseniz, metodik olarak mutlaka burada klasik anlamıyla bir saray edebiyatıyla değil, ister kurbanlar deyin, ister aşağıdan insan deyin, ister sokaktaki insan deyin, basit insan deyin bunlardan hareketle bir tarihi açıklamak zorundasınızdır. Bunların ne olduğuna dair maalesef elimizde yeterli bilgi yok. Buna rağmen, tartışmak ve düşünmek durumundayız. Gerçekten bu tarih hüdayinabit bir tarih mi, yoksa gerçekten 20. yüzyılın başında insanlık tarihinin önemli kavşaklarından biri mi? Biz genellikle bunu tabii ki yerel düzeyde, isterseniz buna milli düzeyde diyelim, tecelli etmiş bir zaruret veyahut ünik, yegane bir olay gözüyle bakıyoruz. Oysa 20. yüzyılın başına baktığımız takdirde, tarih bize başka bir şey söylüyor. Yazının başında dediğim gibi, bu koşulları, maddi koşullar ve maddileşmiş iradedden mütevellit koşulları göz önüne alacak olursak, örneğin komumuz olan 1908 İnkılabı söz konusu olursa, birkaç yıl öncesinde ve birkaç yıl sonrasında insanlık tarihi açısından ilginç gelişmeler var. Bunlardan biri, Papa duymasın, Afrika'daki Alman sömürgesinde Hereroların soykırıma uğramalarıdır. Bu insanlık tarihi açısından belki de 20. yüzyılda bir sinyaldir, önemli bir sinyaldir. Şunu söylemek istemiyorum, bu bir vâkâdır gerçi; bu Herero katliamında yer alan birçok Alman subayı, Osmanlı ordusunda da subaylık yapmıştır ve Nazi ordusunda da subaylık yapmışlardır. Demiyorum ki onlardır

bütün bu işlerin müsebbibi, o zaman bahsettiğimiz koşullar zaten berhava olur. Böylece başka türlü bir komployla karşı karşıya kalmış oluruz. Ama bu olay şunu gösteriyor, birilerinin deneyiminde, belleğinde de değil, deneyiminde, böyle bir olgu vardır. Herero katliamından kimler haberdardı, yani bizim ülkemizde var olan siyasetçilerden, muhalif veyahut muktedir, onu şimdilik bilemiyoruz. Ama böyle bir vâkâ olduğunu ve bu vâkânın da Michael Mann'ın *Demokrasinin Karanlık Yüzü* adlı kitabında çok açıkça gösterdiği gibi daha sonraki bir dizi (sonunda yine Afrika'da, en yakın olan Ruan-da katliamına kadar devam edecek olan bir dizi) katliamın ilk belirtisi olduğunu biliyoruz. İkincisi Japon savaşı ve Rusya'da 1905 Devrimi'dir. Bu olaylar Osmanlı siyasetini yakından etkilemiştir. Ne açıdan etkilemiştir?

Sadece Osmanlı ve Rus imparatorluklarının güç kavgası açısından değil, aynı zamanda bir imparatorluğun, bir otokrasinin (istibdat deniyordu) devrilebileceği, sarsılabileceği ve yerine vatandaşlık hukukuna değin bir rejimin oluşturulabileceği üzerine bir umudun ortaya çıkması açısından etkilemiştir. Bu kimleri etkilemiştir, bu da ayrı bir tartışma konusudur. Bundan etkilenenler var, bundan etkilenmeyenler var. Bunu da belki vaktimiz olursa bilahare konuşuruz ama muktedirlerin veyahut muktedir olmaya niyetli olanların bundan zaten etkilenmeye niyetleri olmaz, çünkü böyle bir tahayyülleri yoktur. Yakın çevremizdeki ikinci olay, İran'daki anayasal devrim hareketidir. Bizden, 1908 Devrimi'nden bir-iki yıl sonra, Meksika'da filmlerde gördüğünüz Panço Villa'nın, Zapata'nın öncülük yaptığı bir köylü devrimi tecelli eder. 1908 Osmanlı İnkılabı muhakkak ki yerli bir dizi olayın, ne bileyim Erzurum'daki, Kastamonu'daki vergi isyanlarının, Makedonya'daki olayların etkisiyle veyahut artık bir istibdat rejiminin de kendisini yenileyememesi, sürdürememesiyle gerçekleşti. Bunları sayabiliriz ama "Hangi bağlamda tecelli ediyor?" diye sordüğümüz zaman bunları gözden ırak tutmamak lazım. Neden dedik bunu? Bir barbarlık Herero'da, ben buradayım, diyordu. Diğer olaylar

ise bu "bir tür eşit vatandaşlık" hukukuna dayalı siyasi rejimlerin mümkün olabileceğini gösteriyordu. Dolayısıyla tarih, cılız da olsa (üzerinde çalışılırsa rahatlıkla geliştirilebilecek çünkü tarihin önemli unsurlarından biri sadece maddi koşullar değil dediğimiz gibi, insanların belli idealler uğruna mücadele etmesidir) onunla birlikte anılabilir. O takdirde başka bir şeyler mümkündür. 1908 İnkılabı'na geldiğimizde bu inkılabın farklı okumaları olduğunu biliyoruz. Klasik İttihatçı okuma, Hürriyet ve İtilaf ya da öncesindeki ademi merkezîyetçi ve şahsi teşebbüscü Prens Sabahattin kanadını, yani Jön Türklerin diğer kanadını kast etmeden; devletin derlenip toparlanması, yeniden yapılandırılması, merkezileştirilmesi üzerinedir. 1908 Osmanlı İnkılabı gerçekleşirken, Osmanlı unsurları arasında bulunan diğer kavimlerin önemli kısmı için, Araplar, Arnavutlar, Ermeniler, Makedonlar, bu aynı zamanda eşit yurttaşlık hakkı talebi demektir. Dolayısıyla 1908'in bir vaadi vardı ama bu vaat çeşitli prizmalardan geçiyordu. Herkes kendi çıkarına, tarihsel beklentisine göre bu vaatleri yorumlamak durumunda kalıyordu. Osmanlı İnkılabı'nı hazırlayan koşullara baktığımız zaman, bu ikiliği görmek mümkündür. Bir yandan iyi-kötü, biraz önce sözünü ettiğim türden birtakım halk hareketleri vardır, işte devlet asker alıyor, vergi alıyor insanlardan; bu vergileri ödeyemedikleri için hoşnutsuzluklarını dile getiriyorlar, sokağa çıkıyorlar, nümayiş (gösteri) yapıyorlar. Tahrik vesilesi olsun diye söylemiyorum, olmuş bitmiş bir olay zaten. Bunlar aslında farklı etnisiteden insanların birlikte yürüttükleri mücadeleler olarak ortaya çıkıyor. İttihat, bir de tabii ki Selanik, Manastır dolaylarında asker ve de zabıt-katip taifesinin yürüttüğü bir hareket olarak ortaya çıkıyor. Ama 1908 olayı bununla sınırlı değil. Bunun öncesinde ideolojik olarak önemsenmesi gereken birtakım oluşumlar var. Nedir bunlar, örneğin bu 1908 Devrimi'nden 8 ay önce, 1907'nin sonunda Paris'te, daha sonra aslında İttihat ve Terakki içinde siyaseten herhangi bir gücü olmayacak, kalmayacak olan Ahmet Rıza ve çevresiyle Ermeni devrimcilerinin, yani Taşnaksutyun denilen Ermeni Devrimci Federasyonu'nun bir toplantısı olur. Burada büyük

bir parantez açmak gerekir. Ermeni Devrimci Federasyonu, Taşnaksutyun, 1890'da Tiflis'te kurulmuş, program itibariyle Rusya'daki SR'lerin, Sosyalist Devrimcilerin, Narodniklerin programına sahip, köylü sosyalistlerden oluşan, federal olarak örgütlenmiş, 1907 yılında Viyana Sosyalist Partisi'nin, (Victor Adler'in partisinin) binasında yaptığı kongresini emek kongresi olarak niteleyen ve yeni bir programla, bir manifestoyla kendisini tescil etmiş ve Sosyalist Enternasyonal'in 1910 toplantısına, daha doğrusu 1896'dan sonraki bütün toplantılarına katılmış bir partidir. Bu partide, doğrudur, "milliyetçiler" vardır; bu partide "anarşistler" vardır, doğrudur. Bu partide genel olarak sosyalistler vardır, bu da doğrudur. Ama bu parti, yönelişi itibariyle, o günkü bütün sosyalistleri toparlayan, derleyen, yani aklınıza gelebilecek Kautsky, Rosa Luxemburg, Jaurès, Adler, Mehring, Lenin, Martov, Troçki, bütün bu zatı muhteremlerle aynı masaya oturan bir siyasi partidir. Yani emperyalizmin ajanı falan gibi bir şey aklınıza geliyorsa biraz frene basmakta yarar vardır. Bu partinin programı Türkçe'de birçok kez çıkmıştır. Maalesef köşe yazarları okumaz. Bolşevikler bu parti için aslında küçük burjuva devrimcisi derler, yani kendilerinden görmezler, tıpkı Gürcü Menşevikler ya da Pilsudski'nin Polonya Sosyalist Partisi gibi. Bu hareketin siyasi yönelişi 1907 Aralığındaki görüşmelerde çok açıktır. İstibdada karşı ortak mücadele için önerilen yöntemler arasında, silahlı mücadele de vardır, grev de vardır; önde gelen tartışmalardan biri de sosyalizmdir. Fakat Jön Türkler bu hattı hemen iptal etmişlerdir. Buradaki tasarım sadece Ermenilere ilişkin bir tasarım değildir. *Troşak Yayınları*, yani Taşnakların dergisinin adıyla anılan *Bayrak Yayınları*, Cenevre'de basılır, zaten ilk iki broşürden biri Makedonya üzerinedir. Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün Sosyalist Enternasyonele katılımını sağlayanlar da Taşnaklardır. Aynı zamanda diğer Osmanlı anasının da eşit yurttaşlık haklarından dem vuran, söz eden bir programa sahiptirler. Burada iki farklı tahayyül ortaya çıkıyor. Biri devletin yetersizliği, yani Tanzimat'tan beri yapılan birtakım düzenlemelerle devletin güçlendirilmesi, merkezileştirilmesi

vs. yetersiz kalıyor; bunu daha iyi bir şekilde yapmak, orduyu güçlendirmek, yani bir tür Alman militarizmine uygun bir hale getirme perspektifi. Bir diğeriye –Türkçe harflerle yayınlanmıştır– 1908 Meclis-i Mebusan zabıtlarını da okursanız, bu meclisteki diğerk unsurların, anasırın hangi mevzularda; örneğin bir grev ya da sendika meselesinde, kadın meselesinde, Kürt meselesinde toprak meselesi– köylü meselesi olarak toprak meselesi bağlamlarında mecliste oturum açıldığında, kimler söz almıştır, kimler neler demiştir, bunların dökümünü çıkarmak mümkündür.

1908'in sunduğu imkânlar açısından meseleyi irdeleyen üç kişiden bahsedebiliriz: İlkini sona saklayacağım, çünkü hemen 1908'den bir hafta sonra sözünü söyledi. İkincisi diyelim, bu okulun da hocalarından olan Çağlar Keyder, *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne* kitabında, bir orta sınıf oluşturur 19. yüzyılın sonunda ve bu orta sınıfın Osmanlı İmparatorluğu'nda eşit yurttaşlık temelinde bir birliği sağlayabileceğini söyler. Yani bir başka şey mümkündür, bir başka tarih mümkündür; eğer bunu gerçekleştirecek irade, siyasi özneler, güçler söz konusu olabilseydi... Bir diğeri *Iskalanmış Barış* kitabıyla (biraz oylumlu bir çalışma olduğu için can sıkıcı olabilir ama) Hans-Lukas Kieser'dir. O da bir barışın, yani bölgesel (bölgeselden kast ettiğimiz tabi 38'e kadar geldiği için, 38 Dersim olayı, 1925 Şeyh Sait olayı dahil olmak üzere) bir barışın veyahut 1894-96 Abdülhamid katliamları ve 1915 gibi konuşamadığımız olayları dahil ederek böyle bir şeyin mümkün olduğunu söyler. Üçüncü şahıs, Balkanlar'da yaşayan, Romen-Bulgar, İsviçre'de tıp hekimliği okumuş, Sosyalist Enternasyonal'in başkanlık bürosunda yer almış, Türkçe dahil Balkan dillerini bilen Christian Rakovski'dir. Bir hafta sonra Jules Guès-de diye bir Fransız sosyalistin *Sosyalizm Dergisi*'nde 1 Ağustos'ta bir makale yayınlar. Önüne koyduğu görevler açısından, Rakovski der ki, "Bu Jön Türk devrimi ne olacak? Bu bir devrim midir, darbe midir?". Çünkü eğer sadece yıkıyorsanız diyor, Tarık Zafer Tunaya; (bunlar yıktılar ama yerine ne koyacaklarını bilmiyorlardı...) Böylesi bir yıkım sadece darbe olarak kalmak durumundadır.

Eğer birtakım sosyal ve siyasi varsa, o zaman bir devrim olmayayadadır, becerir veya beceremez, birincisi bu. İkincisi Ermeni meselesi başta olmak üzere, diğer halkların hakları; tabiri caizse temsiliyet meselesidir. Şimdiki seçim barajlarından falan memnun değiliz, o zaman baraj da yoktu zaten. 1908 sonrası yapılan seçimlerde neredeyse merkezden tayin veya pay verilmesiyle oluşturulan bir temsiliyet var (Rumlara şu kadar, Ermenilere şu kadar, Patrikle pazarlık yapıyor veyahut Taşnakla pazarlık yapılıyor; bölgeler ona göre ayrılmış vaziyette. Bir demokratik temsiliyet meselesi, ki kendisini ifade edebilsin, kendi sorunlarını dile getirebilsin diye anasır bu dağılımı eleştiriyor.).

Rakovski bu makalesinde 1908'in çözmesi gereken sorunlara kadın meselesini de koyuyor. Başka önemli bir şey daha diyor (Bu yazı, 1. ve 2. Balkan Harbi'nden önce yazılan bir yazı); "Nerde başlayıp nerde bittiği, kimin nerde yaşadığı belli olmayan bir yerdir Balkanlar, onun için bazı Marksistler halkların tımarhanesi demişlerdir"

Biz, Balkanlar'ın sadece 1. Balkan Savaşı'nı biliriz, büyük bir felakettir, bu doğrudur. 2. Balkan Savaşı, birincisinden daha feci olmuştur. Yani meseleyi sadece Osmanlı ve diğerleri veyahut Müslim-gayrimüslim diye ele almamak lazım, 1. Balkan Savaşı bir fecaattir doğrudur, ama 2. Balkan Savaşı'nda, yani "gavurlar" kendi aralarında çok daha şedit bir mücadele yürütmüşlerdir. Ama nedense işin o tarafı görülmez. Dolayısıyla bir barış adası olabilir. Yani Jön Türk devrimi (öyle anılıyor) bu vaatleri yerine getirebilirse bölgede bir barış adası oluşturabilir ve bu Balkanları da etkileyebilir. Olabilir miydi, olamaz mıydı? Eğer bunun için bir irade olsaydı, muhakkak ki, bu takdirde insanlık tarihi açısından bugün başka sorularla uğraşılıyor olabilirdik. Bizim burada esas olarak belirtmek istediğimiz husus, şudur: "İhanete uğrayan devrim" derken, 1908 Devrimi'ni kast ediyoruz. 1908'e katılan geniş kitleleri sadece Ermeniler açısından değerlendiremeyiz; 1908'den sonra büyük bir grev dalgası vardır mesela. İnanılmaz derecede Osmanlı tarihinde ve

uzak Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir işçi hareketi vardır ve bunlar üzerine İttihatçılar 1909'da Tatil-i Eşgal Kanunu'nu çıkarırlar, herkes işiyle uğraşsın, grevler olmasın diye.

Sosyal yönlerine baktığınız takdirde aşağıdan gelen veyahut 1907'de halk hareketiyle, vergilere karşı yürütülen mücadelede ortaya çıkan hususların bir anlamda sindirilmesi, bastırılmasıdır. 1908 Devrimi istibdada, sansüre karşı yapılmıştır. Ama gerçekten, Tatil-i Eşgal Kanunu ile beraber işçi hareketi sindirilmiş, İttihat ve Terakki (Ermeni, Rum, Arnavut demiyorum sadece) tüm gazetecileri, mesela Hasan Fehmi'yi ve ondan sonra diğerlerini, yani kendisine muhalif olan kesimleri çok rahatlıkla öldürmüştür. Dolayısıyla tekrardan Rakovski'nin metnine gelebiliriz, Rakovski diyor ki "Acaba bir otokrat gidecek ve onun yerine bir oligarşi mi gelecek?" Soru bu. Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul'u* ya da Nahid Sırrı Örik'in *Abdülhamid Düşerken'i*, İttihat ve Terakki'nin sisteme tekrardan entegre olduğunu, siyasi bir hareket olarak, bir hareket olarak devrimin öne çıkardıklarını nasıl gölgelediğini ve hatta ezdiğini gösterir.

Muhakkak ki "konuşulamayan" eğer 1. Dünya savaşı olmasaydı gerçekleşmeyecek olan bir şeydi. Ama eğer demokratik, barışçıl, sosyal bir rejim oturtmak yerine, militarist ve bir tek parti rejimi oluşturmak istiyorsanız, Tarık Zafer Tunaya'nın (herkes mektepte bunu okuyor ama fark etmiyor herhalde) açıkça söylediği bir şey var: "Herhangi bir şeye tahamülleri yoktu zaten". Yani Ermeni, Rum, Arnavut demiyoruz, Türk muhaliflere de tahamülleri yoktu. Böyle bir rejim kurmak isterseniz bunun doğal sonuçları olacaktır. Bu hareket, siyaseten, etnik olarak, aklınıza gelebilecek her türlü düzeyde, adını ne koyarsanız koyun, bir arındırma, bir temizlik hareketidir. Bu açıdan 1915 olayları, 1908'in vaatlerinin gerçekleşmemesi, onun için mücadele etmiş veyahut ona umut beslemiş olanların bütük bir hayalkırıklığına uğramasına neden olmuştur. En alttakiler, en zor durumda olan (şimdi buraya

gelebiliriz) Doğu Anadolu'daki yoksul köylü kitlesinin (Çünkü Doğu Anadolu'da Ermenilerin %90'ı çiftçilikle uğraşıyordu. Yani Doğu Anadolu'da Erzurum'un bir köyünde, örneğin Hınıs'ta milletin amira olduğunu, sarraf olduğunu falan sanmayın. Orada padişah yoktu, ona borç vereceksiniz... Kısacası köylülerin durumu çekilmez bir vaziyetteydi. Yani hem Kürt beylerine hem devlete vergi veriyorlardı. Toprakları 1858'de Arazi Kararnamesi'nin çıkmasıyla beraber birçok yerde gasp edilmişti. 94-96'da on binlercesi göç etmek zorunda kalmıştı ve artık son söze gelirsek, bir anlamda direnme gücünü de yitirmişlerdi. Yüzbinlerce insanın direnmeden, bir iki arızı olay dışında, adeta "sürüler" halinde yirmi tane çakaralmaz tüfekte, yüzlerce kilometre götürülebilmesinin temel nedenlerinden biri de budur.

Ermeni Soykırımı 100. Yılında: "İdrak" ve "Paramaz"

Ermeni Soykırımı'nın 100. yılı anmaları, gerek katılım gerek tartışmalar açısından bir merhaleye işaret ediyor. Artık meçhul-ler diyarından ses vermeye başlayan 1915, sosyalist hareketin bilincinde dışardan bir yer edinmeye başlamakta. Ancak bütünlüklü bir belleğin parçası olmaktan hayli uzak. Unutulmuş ve milliyetçilikle harmanlanmış acılı günlerin parçası olarak algılanmakta. Resmî ideolojinin Çanakkale'yi Ermeni Soykırımı'nın karşısına dikmesine benzer bir şekilde, kerameti kendinden menkul bir anti-emperyalizm ile yedi düvele kafa tutmanın verdiği coşkuya ortak olmanın, oradan bugünkü mücadelelere bir meşruiyet yaratmanın verdiği kolaylıkla kendini avutmuş bir tarih bilincini sorgulamak henüz gündemde değil.

Can alıcı sorunlar henüz açıkça ifade edilmiyor: Neden Mustafa Suphi kurucularımız arasında yer alabiliyor da örneğin "Paramaz" yaramaz bir çocuk gibi yalnızca şefkatimize mazhar olabiliyor? 1908 Meclis-i Mebusânı'nda sendikalaşmayı savunan, işçi haklarından yana olan, Kürtlerin hakkını savunan ve kendine sosyalist diyen bir insan bizim tarihimizde yer almıyor da Zor mutasarrıfı Salih Zeki sorgusuz sualsiz kabullenilebiliyor? Soruları çoğaltmak mümkün...

* *Yeniyol Dergisi*, Mayıs-Haziran 2015.

Her 19 Ocak'ta toplumumuzun tarihinde olmadık bir biçimde Hrant'ın anısına alabildiğine çeşitlilikte bir insan yığını Agos'un önüne, vurulduğu yere gidiyor. "Diaspora" denilen "meret" Hrant'ın öldürülmesini 1915'e artı bir olarak kaydetmiş. Hiç mi hiç ilgisi yok gerçekten de!

Doğru bir biçimde cinayette AKP hükümetinin sorumluluğunun altını çizenler "dışardan" bir zorlama olmasaydı bu cinayeti nasıl anlamlandıracaklardı? Yoksa Hrant'ın katli de basit bir AKP karşıtlığına mı indirgenecekti? Yani bir tür gündelik politikanın kurbanı mı olacaktı?

Sosyalist tarihimizin güdüklüğünün bir nedeni yaşadığımız toplumun hangi zemin üzerinde ("sınıfların mevzilenmesi", devletin künyesi) yükseldiğini ve meşruiyetini nereden kazandığını yanlış değerlendirmek olmasın?

Hrant'ı anmak AKP'ye sövmek değildir!

Hrant'ın bize anlatmak istediği gerçekten de suyun yolunu bulması misali tükenen ve toprağına kavuşan hayatlar mıydı, yoksa bize geleceğe ilişkin ve yalnızca bizlerin değil bize benzer olanların yani bütün insanlığın geleceğine ilişkin bir şeyler mi söylemek istiyordu veya söylemek istemese de bir şeyler mi tartışmak istiyordu? Malum, o neyin ne olduğunu bildiğini söylüyor ve "idrak" meselesinin altını çiziyordu. Kim, neyi, ne diye idrak edecekti?

Paramaz orada duruyor. Beklenmedik bir şekilde Kobani'de hayatı pahasına barbarlığa karşı mücadele eden Suphi Nejat Ağırnaslı, albenisi olmayan bir takma isim seçerek bize ne demek istiyordu? O Paramaz'ı unutulmuşlar arasından çıkarıp ona can verirken ondan hayatının en zor günlerinde bir moral, bir güç alıyordu. Ağırnaslı, yakın çevresinin bile telaffuz ederken zorlanacağı bir isim seçmiş. Şiiri olmayan bir isim, hatta açıklanması hayli zor, vebalı gibi. Bir suikastçı olarak yazılmış resmî tarihe.

“Paramaz” yaşısaydı ne derdi Paramaz için? Müthiş bir buluşma! Orada Hrant da olmalıydı ve bilcümle enternasyonalistler...

Soykırımın 100. yılı bize ne anlatır? Gasp edilen mülkleri mi? Nedense en çok ondan korkuyorlar. Ama maddi gaspın ötesinde yüzbinlerin anlattığı hikâye ya gerçekse, asıl ondan korkuyorlar. Yani tarihten!

Walter Benjamin’in sözleriyle “özgür torun idealinden değil, sömürülen ataların görüntüsünden”, eklersek kökü kazınanların ıstırabından hareket edilecekse, insanlığın en büyük felaketlerinden kurtulmak için Ermeni Soykırımı hepimizi özgürleştirecek bir hikâye anlatmaktadır. Acınmak, yüzleşmek, kabullenmekle sınırlı olmayan, barbarlıktan kurtulmak için içselleştirilmesi gereken bir hikâye.

Kızıl Afiş ya da Aşk, Hayat ve Direniş Dair*

Meline Manuşyan'ın büyük bir sadelik, coşku, aşk ve sadakat ile donanmış, Misak Manuşyan'ın hayatı hakkında temel kaynak olan "Manuşyan Kitabı" Türkçede yayımlanırken, konuyla ilgili herhangi bir yıldönümü, anma, tartışmanın olmadığı bir dönemde; Fransa'da iki kitap, bir çizgi roman daha yayımlandı. Bunlara ilaveten, Robert Guédiguian'ın *L'Armée du Crime* (*Caniler Ordusu*) filmi Eylül 2009'da gösterime girdi. Belleklerde uzun süre, Manuşyan'ın kurşuna dizilmeden önce Meline'ye gönderdiği mektuptan esinlenen Aragon'un şiiri ve Léo Ferré'nin sesiyle yer etmiş olan efsane, şimdi biraz daha ete kemiğe bürünüyor.

II. Dünya Savaşı'nın yetmişinci yılı neredeyse sessiz sedasız geçirildi. Nazizmin yenilgisi sanki barbarlığın tarihe gömülmesine yetmişti. 20. yüzyılın tanıdığı en büyük felaket yalnızca neden olduğu kayıplar, acılardan ibaret değil en elverişsiz koşullarda bile insanlık onurunu ayakta tutmak için direnenlerin yazdığı sayfalar asla unutulmamalı. Düzenli orduların savaşlarında, salgın hastalıklarda, yoksullukta milyonlar yitirildi. Tarih, bütün bu anonim direnişçilerin yanı sıra, kendine beklenmedik muhataplar da buldu. Katliamdan kurtulmuş, işgalden, faşizmden, frankizmden, nazizmden, Yahudi düşmanlığından kaçmış, yurtlarından sökülmüş, yoksul, basit insanlar, barbar-

* *Agos Kitap*, 01.12.2009.

lık kapıyı çalınca, ev sahiplerinden çok daha derin bir duyarlılıkla, zor bela tutundukları hayatın kıyısından tarihe sıçradılar. Anlatılan, Fransa'nın Naziler tarafından işgal edilmesi karşısında göçmen işçilerin yürüttüğü direnişin hikâyesidir. Onlar 1915'in artıkları, Orta Avrupa'dan kaçmış Yahudiler, Romanyalılar, Polonyalılar, Franco'dan kaçmış, Pireneler'deki toplama kamplarında bulunmuş, İspanya İç Savaşı'ndan arta kalmış direnişçiler, Mussolini İtalyası'nda faşizme karşı savaşmış olanlar, Nazizme karşı mücadelenin belki de en zor cephelelerinden biri olan, işgal altındaki Paris'te partizanlığı seçtiler.

Bu kişiler herhangi bir resmi tarihte yer almadılar, ama bir tür aşağıdan, alternatif tarihin özneleri olarak, zamanla silinmediler. Aralarında Stalin'in temizliğinden kaçmış birinin (Arpen Tavityan-Manukyan) bulunması da sanki bu felaketler yumağının tamamlayıcı unsuruydu. İdama mahkûm edilen yirmi üç partizanın yirmisi yabancıydı.

Hiçbiri kendini kahramanlığa hazırlamamıştı. Aralarında şu veya bu şekilde öne çıkmış biri yoktu. Örgücü, tesviyeci, inşaat işçisi, dökümcü, tornacı, işçiydiler. "Telaffuzu zor isimleriniz... Kimse size Fransız demez gibiydi" diye yazıyordu Aragon düştüğü mısralarında. Göçmendiler, emekçiydiler, tarihin sillesi telaffuzlarına ve çehrelerine nakşolmuştu... Bütün bunları yaşamış insanlar olarak tereddüt etmeden direnişe katıldılar.

Manuşyan diye biri

1906 Adıyaman doğumlu Misak, 1915 katliamından kurtulup yetimhanelerde yıllarını geçirdikten sonra, 19 yaşında Marsilya'ya ve daha sonra Paris'e giden, edebiyat meraklısı bir emekçi olarak, kendi çevresinde sivrilen, tanınan biri haline gelir. Büyük kriz sırasında Citroén fabrikasındaki işinden olunca, heykeltıraşlara modellik yaparak hayatını kazanır. Baudelaire, Verlaine ve Rimbaud'dan çevriler de yayımladı-

ğı *Çank* (Çaba) ve *Mışaguyt* (Kültür) dergilerini çıkarırken, bir yandan da Sorbonne'da edebiyat, siyaset, felsefe ve ekonomi politik derslerini izler.

Manuşyan, işçi hareketinin büyük bir kabarış gösterdiği 1934'te Komünist Parti'ye üye olduğunda, artık gençlik heyecanını geride bıraktığı bir yaştadır. Yine de, derin siyasal tartışmaların cereyan ettiği on yılda belirgin bir tutumu yoktur. Edebi çalışmalarına devam eder, Ermenistan'a Yardım Komitesi'nde yer alır. İspanya İç Savaşı'na katılmak ister. Savaş başladığında, Rouen'deki bir fabrikada tornacı olarak çalışmak zorunda kalır. Ancak Haziran 1940'ta Paris'e döner. Almanların Rusya'ya saldırmasından önce, 1941'de, bir antikomünist kovuşturma sırasında yakalansa da, birkaç hafta sonra, hakkında herhangi bir kanıt bulunmadığından serbest bırakılır. Ardından, *Main-d'Oeuvre Immigrés'nin* (Göçmen İşgücü) yeraltındaki Ermeni kesiminin siyasal sorumlusu olduysa, bunun nedenini partide önemli görevlerde bulunmasında aramak abestir. Ancak, çevresinde iyi tanınan biri olduğu kesin.

Göçmen işgücü

Göçmen İşgücü (MOI), I. Dünya Savaşı sonrasında yabancı işçilerin komünistler tarafından örgütlenmesinde bir araç olarak kurulmuştu. Fransa'da bulunan çeşitli milletlerden işçiler MOI'de örgütleniyordu. Fransa'ya, ekonomik göçün ürünü olan emekçilerin ardından, Avrupa'da faşizmin yükselişiyle birlikte siyasal göçmenler gelmeye başladı ve en son İspanya'dan gelenlerle örgütün antifaşist ruhu güçlendi. MOI'nin faaliyetleri 1942'de başlamış olmakla birlikte, zirvesine Manuşyan Grubu ile ulaşır. Grubun faaliyetleri 1943 yılının martından kasımına kadar devam eder. Manuşyan, ilkin teşkilatın Paris teknik komiseri olur, ağustosta ise askeri komiser olarak atanır. Kasım ortasında 68 kişinin tutuklanmasıyla grubun varlığı sona erer.

Grup üyelerinin yakalanması üzerine, daha sonra 'Kızıl Afiş' olarak ünlenecek olan 'Kurtarıcılar?' başlıklı afiş Almanlar tarafından 15 bin adet olarak basılıp çeşitli kentlerin duvarlarına yapıştırılır. Afişin ortasında Manuşyan'ın fotoğrafı, altında da şu yazı vardır: "Ermeni, çete reisi, 56 saldırı, 150 ölü, 600 yaralı." Afişten beklenen propaganda ters teper. Bütün direniş için büyük bir moral kaynağı olur, insanlar için 'martir'in, kendini feda etmenin amblemi haline gelir. Manuşyan Grubu'nun yargılanması, Vichy hükümeti tarafından yabancı düşmanlığının ve antisemitizmin beslenmesi için kullanılır: "Kendilerini kabul etmiş olan ülkede huzursuzluk yaratarak Fransız konukseverliğini suistimal eden yabancıların ve Yahudilerin faaliyetleri." De Gaulle yanlısı direnişin Londra Radyosu ise, iki ay sonra, Almanların yanlış bilgilendirmesinden sakınmak gerektiğini, direnişçilerin esas olarak memurlar, basit vatandaşlar olduklarını belirtir. 1966 tarihli üç ciltlik *Larousse*'ta Manuşyan'ın adının geçmemesi, göçmenlerin direnişinin bir türlü 'ulusallaştırılamaması'nın bir göstergesi olsa gerek.

Fransız Komünist Partisi'ne gelince eylemleri şahıslar zikredilmeden sahiplenmek daha kolaydı. Ne de olsa, üç renkli bayrağı göçmenlerin yükseltmiş olması, kulağa pek de hoş gelmezdi. MOI adı bile başa belaydı. "Fransız direnişinin yabancılar tarafından yapıldığı" izlenimi uyandıracak böyle bir şey parti tarafından hoş karşılanamazdı. Parti yayın organı, 1 Mart 1944'te olaya hasrettiği on beş satırda hiçbirinin adını anmıyordu. Bunun için 1951'i beklemek gerekecektir. Bu kez Manuşyan'ın Meline'ye yazdığı ünlü mektuba da yer verilir ama 'ihanet'le ilgili iki satır sansüre uğramıştır!

Manuşyan Grubu, yeniden

Stéphane Courtois ve Mosco Boucault'nun 1985'te yaptıkları, Simone Signoret'nin seslendirdiği *Emekliye Ayrılmış Teröristler* belgeselinde, Komünist Parti yöneticileri, örtük

olarak Manuşyan Grubu'nu yüzüstü bırakmakla itham ediliyordu. Rus, Fransız ve Alman arşivlerine dayanan, Mart 2007 yapımlı bir başka belgeselde ise bu tez çürütölmekte. Manuşyan'ın hoşnutsuzluğunu üst kademelere iletmek istemesine rağmen bir sonuç elde edememesi, grubun (Londra'dan gelen bir-iki silah dışında) lojistik desteği büyük miktarda kendi çevresinden sağladığı göz önünde bulundurulursa, Fransız Komünist Partisi'nin 'ilişki' dışında grupla yakın bir ilişkisi olmamıştır.

MOI eylemleri Kızıl Afiş veya Manuşyan Grubu'yla sınırlı olmadığı gibi, onların katledilmesiyle de sona ermedi. Çekoslovakyalı Yahudi bir komünist olan Artur London, İspanya İç Savaşı'na, daha sonra Fransa'da direnişe katılmış, 1942'de Naziler tarafından yakalanıp toplama kampına atılmıştır. Ekim 1941 - Ekim 1942 arasında MOI yöneticisidir. Savaş sonrasında, 1949'da, Çekoslovakya'da Dışişleri Bakanı'nın yardımcısıyken tutuklanır. 1952'deki Prag mahkemelerinin 14 sanığından biridir. İşkence altında "devlete karşı fesat"tan idamdan kurtulsa da ömür boyu hapse mahkûm olur. 1956'da itibarı iade edilir. 1963'te Fransa'ya yerleşir. London'ın *L'Aveu* (itiraf, 1968) adlı kitabında topladığı anıları, Costa Gavras'ın, başrollerinde Yves Montand ve Simone Signoret'nin yer aldığı, aynı adlı filmine konu olur.

Manuşyan'dan önce MOI'da yer alan, İspanya'da Uluslararası Tugay saflarında gönüllü olarak savaşmış olan Çekoslovakyalı komünistler, Stalin'in ölümüne doğru, 1952'de, 1936-38 Moskova mahkemelerine benzer bir temizlik harekâtına tabi tutulduklarında, Manuşyan Grubu doğrudan doğruya söz konusu edilmese de bir bütün olarak MOI faaliyetleri inkâr edilmiş; üstelik bununla da yetinilmeyerek, Fransa'da "IV. Enternasyonal'in Avrupa yönetici örgütü" olarak takdim edilmiştir. Temizlik harekâtının önde gelen simalarından Artur London'a, sorgucuları "Beni partizanların kentlerde, hele Paris'te faaliyet gösterdiğine inandıramazsınız. Onlar yalnızca kırdı

ve ormandaydılar.” diyeceklerdi.¹ Daha ilginç, MOI’yı ‘Göçmen İşçiler Gücü’ olarak değil, Nazi işgalcileri gibi ‘Uluslararası İşçi Hareketi’ (Mouvement Ouvrier International) olarak açım-layacaklardı. Fransız Komünist Partisi nezdinde rahatlıkla doğrulanabilecek bilgilerin, savaş boyunca parti içinde IV. Enternasyonal seksiyonu olarak MOI’nın bulunmasında ısrar etmeleri bir işgüzarlık olarak değerlendirilmelidir.² MOI mili-tanlarının sorgucularının lütfuna mazhar olmamalarında an-laşılır bir şey vardır yine de. Ağustos 1943’te parti yönetimine kadrolar için geçilen bir notta, Manuşyan’ın Troçkist eğilimli olduğu belirtiliyordu. Hiç şüphesiz, Manuşyan, Manukyan ile karıştırılmış. Ancak bu karışıklık, Prag duruşmalarında da gö-rüldüğü üzere tarihselleştirilmiştir.

Gruptaki birçok insan gibi Manukyan (nâm-ı diğer Arpen Tavityan) da tarihe geçmek için özel bir an seçme lüksüne sahip olmayanlardandı. Grubun en yaşlısı olan Tavityan (44 yaşındaydı), Rus Devrimi’nde bir Kızıl Muhafız, Kızıl Ordu mensubu Stalin muhalifi olarak partiden ihraç edilip sürgüne gönderilmiş, daha sonra kaçmış, Troçkist örgüt tarafından, İran üzerinden Paris’e getirilmişti. Troçki’nin oğlu Lev Sedov ile çalıştı. Daha sonra bir işçi olarak hayatını sürdürdü. Gruba nasıl olarak girdiği üzerine bir bilgi yok. Parti kanalıyla olmadığına göre, geriye cemaat içi ilişkiler kalıyor. Manuşyan, Meline’ye mektubunda Manukyan’ın hatırlanması için özel bir cümle düşünüyor. Onun siyasi fikirlerinden habersiz olması imkânsız.

Bize kalan enternasyonalizm

Manuşyan Grubu’nun faaliyetlerinin bugün için mana ve ehem-miyetini anlatmak hususunda iddialı olanlardan biri, bu yıl, “Ta-rihin yararı bugünü aydınlatmaktır” diyerek konu hakkında bir

¹ Artur London, *L’Aveu*, Gallimard, 1972, s. 105.

² Age., s. 206.

film yapan Robert Guédiguian. Alman bir anne ve Ermeni bir babanın çocuğu olan Guédiguian, bize, liman işçisi olan babasından belli ki etkilenmiş ağır bir Marsilya havasında işçi dünyasını sunmuştur. İlkın Komünist Parti’de, şimdilerde ise Sol Parti’de siyaset yapan Guédiguian, *L’Armée du Crime* ile Meline Manuşyan’ın kitabında okuduğumuz bir aşkın eksenindeki bir direniş, genel olarak işçi hareketinde yitirdiklerimizi yeniden kazanmamız için filme çektiğini anlatıyordu. Denebilir ki polisiyeden siyasal münazaraya, bugüne kadar söylenenlerin ötesindeki bir bakış açısıyla efsanenin diriltilmesine çalışıyor. Tarihin önemli bir anında beliren efsaneye Manuşyan Grubu’nu örnek gösteriyor. Meline’nin altını çizdiği husus Guédiguian için de geçerlidir: Enternasyonalizm. Guédiguian’ın seyirciden istedikleri çok açıktır: “Bu filmi görenler, karşısına dikilmesi, reddetmesi gereken şeyler olduğu hissiyle çıkmalı [salondan]... Sonuçta direnmek yaşamaktır.” Meline Manuşyan da “Her hayat ayrı bir kavgadır. Bizimki, Manuş’la benim hayatımız, belli bir kavganın parçasıydı. Bu kavganın çehresi değişmiş olabilir, daha çok ve sık sık da değişecektir. Fakat kavga daima sürecektir. Hayatı hayat yapan da budur işte”³ der.

Meline Manuşyan, kitabında Misak Manuşyan’ı anlatırken aslında direniş, Manuşyan Grubu’nu, barbarlığın sillesini yemiş basit insanların insanlık onuru adına yaptıklarını anlatmaktadır. (Meline açıkça, Manuşyan’ın kendi onuru için verdiği mücadelenin insanlık onuru için verilen mücadeleyle aynı şey olduğunu belirtir). Yaşayanların, barbarlığa karşı direnmekten başka bir şey düşünmediği bir hadisenin bugün için kendilerini çok aşan bir anlamı olabilir mi? Bileşimi itibarıyla herhangi bir ‘ulusal’ ağırlığı olmayan bir grubun üyelerinin, büyük ölçüde kendilerinin ve çevrelerinin sınırlı imkânlarıyla yürüttükleri ve hayatlarına mal olan mücadelelerine üç renkli bayrağın dar geleceği açık. Milliyetçiliğin ve muhafazakârlığın azgınlaştığı

³ Meline Manuşyan, *Manuşyan: Bir Özgürlük Tutsağı*, Aras Yayınları, s. 143.

bir dünyada bu hikâyenin unutulmaması, unutturulmaması, umudun yeşertilmesine küçük de olsa bir katkıda bulunabilir. Manuşyan Grubu efsanesi sahipsiz ardında herhangi bir örgütlü güç yok. Çarpıtlamayacak kadar basit. *Suda balık, havada kuş kadar çok olanların* efsanelerinden. Guédiguian'ın dediği gibi, "Yitirilen çok şey var, yeniden kazanılması gereken." Bunlardan biri de böylesi hadiseler.

Misak Manuşyan'ın, idam edilmeden birkaç saat önce, eşi Meline'ye yazdığı veda mektubu...

21 Şubat 1944

Fresnes Canım Meline'm, sevgili küçük yetimim, Birkaç saat içinde, artık bu dünyada olmayacağım. Bugün öğleden sonra 15.00'te kurşuna dizileceğiz. Başıma gelen bir kaza gibi bu. İnanamıyorum ama yine de seni bir daha görmeyeceğimi biliyorum. Sana ne yazabilirim? Kafamda her şey karma karışık, aynı zamanda da çok açık. Gönüllü asker olarak Kurtuluş Ordusu'na girmiştım, Zafere ve hedefe iki adım kala ölüyorum. Bizden sonra yaşayacaklara ve yarının Özgürlüğünün ve Barışının güzelliğini tadacaklara ne mutlu. Fransız halkının ve tüm Özgürlük savaşçılarının hatıramıza gereğince saygı göstereceklerine eminim. Ölümüne bunca yaklaşmışken, ne Alman halkına ne de başka bir kimseye kin duyduğumu ilan ediyorum herkes layık olduğu cezayı ve mükâfatı bulacak. Alman halkı ve diğer bütün halklar, çok sürmeyecek olan savaşın ardından barış içinde ve kardeşçe yaşayacaklar. Ne mutlu onlara... Seni mutlu edemediğim için derin bir pişmanlık duyuyorum. Bir çocuğumuz olsun çok isterdim, senin de hep istediğin gibi. Onun için senden ricam, savaştan sonra muhakkak evlenmen, beni mutlu etmek ve de son arzumun yerine getirmek için bir çocuk yapman. Seni mutlu edebilecek biriyle evlen. Neyim var neyim yok hepsini sana, ablana ve yeğenlerime bırakıyorum. Savaştan sonra, karım olarak savaş dudu aylığını bağlatabilirsin, zira Fransız Kurtuluş Ordusu'nun nizami bir askeri olarak ölüyorum. Hatıramı yaşatacak olan dostların yar-

dımıyla, okunmaya değer şiirlerimi ve yazılarımı bastır. Anılarımı, mümkünse, Ermenistan'daki akrabalarıma ulaştırırsın. Birazdan 23 yoldaşımla birlikte, vicdanı rahat bir insanın dinginliği ve cesaretiyle öleceğim zira kişisel olarak kimseye kötülük etmedim, ettimse de kin ve nefret duymadan ettim. Bugün hava güneşli. Güneşe ve onca sevdiğim güzelim tabiata bakarak hayata ve sizlere, sen çok sevgili karıma ve çok sevgili dostlarıma veda edeceğim. Bana kötülük eden veya kötülük etmek istemiş olan herkesi affediyorum, kendi postunu kurtarmak için bize ihanet edenle bizleri satanlar hariç! Seni ve ablanı, beni uzaktan veya yakından tanımış tüm dostları sıkıca kucaklıyor ve göğsüme bastırıyorum. Elveda. Dostun, yoldaşın, kocan.

Manouchian Michel Djanigıt⁴

Not: Plaisance Sokağı'ndaki bavulda 15 bin frankım var. Alabilirsen borçlarımı öde, kalanını da Armen'e ver. (M.M.)

⁴ Djanigıt (canigıt): Ermenicede 'cancağızın'.

İnkârcılık*

Tarihin kimler tarafından nasıl tartışılacağına ilişkin kalıplar, "tarihçiler tartışsın" nakaratı eşliğinde ceza yasalarının cendresine veya parlamentoların labirentlerine uydurulurken tarih esas olarak bir anma günü olarak algılanmakta ve böylece günümüz dünyasının meselelerinin bir parçası olmaktan çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Ermeni Soykırımı tartışması içinde 301. ve 305. maddeler bağlamında maddeye muhalif olanları, canlı hedef haline getiren kampanyaların masum gösteriler veya fikir alışverişi olarak sunulabildiği Türkiye dışında ve tabii ki Ermeni meselesiyle sınırlı olmayarak; Avusturya, Almanya, İsviçre, Belçika, İsrail, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerde tam ters doğrultuda yani inkârcılığı besleyen, "soykırımın" gerçekleşmediğini söyleyenlere yönelik bir algıdır. Avrupa tarihinde dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen Yahudi Soykırımı'nın inkârının açıkça tartışılıp tartışılmayacağı meselesi Marksistler de dahil olmak üzere oldukça değişik kesimlerce farklı değerlendirmelere konu olmakta.

* *Yeni Yol Dergisi*, Temmuz 2010.

Fransız Komünist Partisi milletvekili Jean-Claude Gayssot tarafından parlamentoya sunulan ve 13 Temmuz 1990'da kabul edilen yasa, Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkemesinin dibacesinde tanımlanan insanlığa karşı suçların mevcudiyetini tartışma konusu haline getirmeyi ve cezalandırmayı öngörüyordu. O zaman Madeleine Rebérioux gibi kimi muteber tarihçiler, bu girişimin anlamsızlığını belirttilerse de oldukça dar bir çevre ile sınırlı kaldılar. Fransa'da bu hikâyenin devamı bir yandan Ermeni katliamı ile ilgiliydi, öte yandan ise Fransa'nın deniz aşırı varlığının olumlanmasına, yani sömürgeciliğin hayırlı bir iş olduğuna kadar uzanıyordu. Pierre Vidal-Naquet, Jean-Pierre Vernant, Pierre Nora gibileri ise, bu tür yasaların kaldırılmasını savunurken bazıları da belli bir sınırlamadan yana tavır takındılar.

Tartışmanın yasaklanmasının veya bir başka deyişle inkârcıların sesinin kısılmasının yanlışlığını söyleyenler soykırımın olup olmaması üzerine herhangi bir fikir ayrılığında değiller. Onlar bu felaketin insanlığın zihninde canlı kalması, bugün için anlamı üzerine sürekli çalışıyorlar. Ancak yasaklama, cezalandırma konusunda söylediklerinin tam olarak "fikir özgürlüğü" veya tartışmanın henüz sonuçlanmadığıyla bir ilgisi yok.

İrkçilik, inkârcılık gibi alçaklıklara karşı demokratik hakların savunulması ve korunması, cezai yaptırımlar yasaklamalarla mümkün müdür? Avrupa'nın bir dizi ülkesindeki yasaklamalara rağmen aşırı sağ, faşizan, faşist hareketlerin gelişimine bakılırsa, "tarih" konusundaki yasaklamalar bir yana "bugün" için konan yasaklamaların bir karşılığı olmadığı görülmekte.

İtalya'da Berlusconi döneminde de bakanlık yapmış olan, Hristiyan Demokrat kökenli, bugün Avrupa İçin Demokratik Birlik'in önde gelenlerinden (bir bakandır aynı zamanda) Clemente Mastella Fioah'ın inkârının cezalandırılmasına ilişkin bir yasa önerdiğinde; çok farklı eğilimlerden 200 tarihçi İtalyan hükümetine bir çağrı yayınladılar.

Bu tartışma, soykırım meselesinde tartışmasız kabul edilen bir örneğin dahi, tartışma dışı tutulmasının anlamsızlığı üzerine bina edildiği için, Ermeni Soykırımı'nın olup olmamasıyla ilgili bir tartışma değildir. Bu çağrıda; tarihsel, kültürel ve toplumsal önemli bir sorunun, adli yollardan bir mahkûmiyet ve hatta hapisle tehdit altına alınmasının sonuç verici olmaktan uzak olduğu belirtilmekte.

Öte yandan inkârcılık medyada oldukça prim yapan bir husus. Bu açıdan da cezalandırma tersine bir işlev de görmektedir. Tarihsel bir gerçekliğin kültürel bir mücadeleyle, eğitimin bir parçası olarak ahlaki olarak içselleştirilmesi yerine; cezalandırma ya da yasaklama, inkârcıları ifade özgürlüğü şampiyonu haline getirirken, tarihsel gerçekliğin kendisi de bir devlet gerçekliğine dönüşmektedir. Devlet gerçekliği, örneğin Tiananmen meydanındaki katliamı yok sayabilmiş, vakti zamanında sözde sosyalist ülkelerde kendine olmadık değerler biçebilmiştir. Buna Türkiye'deki 301. ve 305. maddeleri de eklemek gerekir. Bu devlet gerçekliği de zaten tarihyazımındaki serbest tartışma ve mücadelenin önünü kesmektedir.

İtalya örneğinde tarihçiler, İtalyan devletinin ve toplumunun kendi sömürgeci geçmişi konusundaki sessizliğine de göndermede bulunmaktadırlar. Inkârcılığa karşı devletlerin cezalandırma yoluyla takındıkları tutum, aslında siyasal, etik ve kültürel bir mücadelenin önünü kesmektedir. Inkârcıların kendi imkânlarıyla erişmeleri mümkün olmayan bir tanıtım ve görünürlük elde etmelerine en iyi örnek İngiliz sözde tarihçisi David Irving'dir. 1977'de *Hitler'in Savaşı* adlı bir kitap yayımlamış olan bu zat, aşırı sağcı öğrencilerin davetlisi olarak gittiği Viyana'da verdiği konferanstaki konuşmasından ötürü; Kasım 2005'te tutuklanmış, Şubat 2006'da üç yıllık bir cezaya çarptırılmış ve 20 Aralık'ta bu ceza bir yıla indirilmiştir. Mahkemeye elinde kitabıyla çıkan Irving, neredeyse dalga geçerek Eichmann'ın arşivini inceledikten sonra "fikir değiştirdiğini" belirtmiştir. Irving, Hitler'in 6 milyon Yahudinin yok edilmesindeki sorumluluğunu

kabul etmediği gibi Hitler'in "Yahudilerin bir dostu" olduğu tezini de işliyordu.

Irving böylece, hakkında yazılan olumsuz yazılar da dahil olmak üzere, yazdığı kitaptan bin kat daha fazla ünlendi. Fioah dönemine ilişkin ciddi araştırmalara yıllarını vermiş tarihçilerin çalışmaları bu ilginin belki de binde birine mazhar olmamışlardır. Böylece beklenmedik bir biçimde mazlum, kurban ve hatta kahraman yaratma mekanizması, medya aracılığıyla hiçbir ciddiye alınabilir çalışması olmayan birini; ciddi tarihçilerden çok daha okunur, bilinir hale getirdi. Ayrıca, ifade özgürlüğünün "kurbanı" olan bu şarlatan, paradoksal bir biçimde aslında başkasına asla tanımadığı bir özgürlüğün temsilcisi haline gelmektedir.

11-12 Aralık 2006'da Tahran'da devlet tarafından düzenlenen ve uluslararası ölçekte demesek de en azından İslam Dünyası'nda Yahudi Soykırımı'nın araçsallaştırılmasına karşı bir araçsallaştırma amacını taşıyan konferans, tartışmanın devletleştirilmesinin tehlikelerini ortaya koyması açısından önemlidir. Yahudi soykırımının tarihsel bir gerçeklik olması ile bunun İsrail Devleti veya Batı devletleri tarafından siyasal amaçlarla araçsallaştırılması kendi karışıklığını üretmeye başlamıştır. Buradan karşılıklı bir bellek dayatması trajik denebilecek durumları gözler önüne serebilmektedir: İsrail Yahudilere yapılan soykırımı kendi denizliğine dayanak yaparken, kimileri de kendi sömürgecilik ve hatta güncel eylemlerini es geçerek sureti haktan gözükmeyi marifet saymaktadırlar.

Son günlerde ABD'ye Ermeni Soykırımı tasarısı ile ilgili giden heyetin yaptığı gibi, tarihsel bir meseleyi "uluslararası çıkar ve hassasiyeti" yetmezmişcesine Irak ve Afganistan'ı örnek gösterilerek ABD ve Türkiye'nin ortak çıkarlarına göndermede bulunmaktalar. Burada çok daha açık ve kesin bir reel politik varken kimi şarlatanlar da devletten daha fazla devletçi davranmayı "siyaset" sanmaktan geri durmuyorlar.

Tarihin böylesine devlet tarafından kesilip biçilmesi çoğulcu belleklerin de kötürümleşmesine yol açabilir veya o tür arayışları da köstekleyebilir. Dolayısıyla yasaklama yerine daha yaygın bir tartışmanın sürdürülmesi, insanlığın yaşadığı her türlü felaketin bilincine varılması, gelecekte ve her an mümkün felaketlere karşı önlem alınmasına çok daha fazla katkıda bulunur.

Hrant Dink, tartışmanın derinleştirilmesi ve halklaştırılması adına, içerde ve dışarda parlamento ve mahkeme kararlarına karşı çıkarken kimileri gibi kendi düşüncesinin zorla kabul ettirilmesi için bir riyakarlığa da sonuna kadar karşı çıkıyordu. Kendi ülkelerinde en ufak eleştiriye tahammül edemeyenler başka ülkelere cihad ilan ederken, ne kadar inandırıcı olabilirler ki? Örneğin, Gündüz Aktan "Dışa Kapanmak" adlı yazısında "...yapılması gereken, liberal aydınların yaptığıнын tam tersini yapmaktır. Doğu Perinçek'in İsviçre mahkemesinde yaptığı gibi" derken bunun bir adım ötesinin Abdullah Çatlı gibilerinin elini güçlendirme raddesine varacağını belki de hesap etmiyordur. Aktan'a göre İsviçre fethedilmiş durumda. Eskiden Ermenilere ve Kürtlere neler neler yapıldığını düşünenlerin "toplumsal halisülasyonu" sarsılmış! İsviçrelilerin yakında "Ne mutlu Türküm diyene!!!" deyu özeleştiri yapmalarına ramak kalmıştır herhalde.

Hrant Dink Yaşıyor...*

Niceliğin hakikatle bir ilişkisi yoktur. Hiçbir zaman kanıt değeri taşımaz. Çoğunluk olgusu, bir tartışmayı uzlaşmayla kapatabilir. Ama tartışma çağrısı daima açık kalır. O günün azınlığından günün çoğunluğuna karşı, ertesi günden halihazıra karşı, meşruiyetten yasallığa karşı, ahlaktan hukuka karşı çağrı.

Daniel Bensaid

Cinayeti bürokratik dehlizlerinde aleladeleştirmeye, onun uğruna öldüğü değerleri dava dosyalarının pespaye sayfalarının arasına sıkıştırmaya, gözden yitirmeye, ellerinden gelse tarihten silmek isteyenlere inat, Hrant yaşıyor. Tarihe mal olarak, yani bir anlık çılgılık olmaktan çıkarak on binleri bir kez ve bir kez daha derleyerek yaşıyor.

Onun çağrısına katılanların hepsi onunla tastamam aynı görüşleri paylaşmasalar da özünde onun tahayyül ettiği bir dünyanın rüyasını kuran insanlar olarak, karanlığın, gayri insaniliğin hüküm sürdüğü bir dünyada, Hrant'ın çağrısına katılarak hiç değilse bir nebze bu riyakârlığa, baskıya karşı seslerini yükselttiklerini hissediyorlar. Bu protestoda çok büyük bir program olmayabilir ama 'acılar'ın, örneğin Roboski katliamının acısının paylaşıldığını söylemeye bile gerek yok.

*YeniYol Dergisi, Ocak 2012.

Hrant olsaydı ne diyeceğini orada bulunan herkes tahmin ediyordu. Orada bulunan herkes şu veya bu konuda şöyle veya böyle düşünmekten bin kat daha önemli olanın nerede baskı varsa Hrant'ın ona karşı çıkacağını biliyorlardı.

Hrant Dink'in katli için verilen mahkeme (Devlet? Hükümet?) kararı beklenmedik olmasa da cinayet kadar ağırdı. Cinayetin arkasında bir tezgâh arayan, "Ergenekon" veya benzeri bir örgütlenmenin peşinde olanların önemli oranda ıskaladığı cinayetin işlendiği siyasal ortam ve daha da önemlisi toplumdaki Hrant'ın şahsında billurlaşan tartışmalara ilişkin halet-i ruhiye idi.

Ergenekon'u meşruiyetinin kaynağı olarak gören bir hükümetin desteğiyle cinayetten şöyle veya böyle haberdar, yol veren, sırt sıvazlayanlar kim varsa soruşturmadan korunmaları ve hatta terfi ettirilmeleri bir türlü açıklanamıyordu.

Bir mahkeme kararı ile cinayet sonrasında stadyumlarda kendilerini katille özdeşleştirip "hepimiz..." diye bağırان güruhu serseriyenin terbiyesi mümkün müydü? Öte yandan, herhangi bir hükümet değişikliğinin baskı aygıtlarını (ağır geliyorsa güvenlik örgütleri denebilir) yeniden yapılandırmasında köklü bir değişim yapması mümkün müdür? Kontrgerilla hakkında muhalefetteyken en radikal sözleri sarfeden Ecevit'in, Başbakan olduğunda bu yolda bir arpa boyu yol almadığı hatırlandığında, bu aygıtların çok telin edilen işleyişlerinin esas olarak sistemin can damarlarını oluşturduğu için elifbası değil mi?

Kişilerin yerlerini değiştirerek veya birinin yerine diğerini getirerek işleyişin kendisi de değişmiş olur mu? Hatta o kadar bile değil, Orhan Dink'in dediği gibi "sanık olabileceklere soruşturma yaptırdılar"sa, dünün Genelkurmay Başkanı'nı tutuklayabilmiş bir iradenin çaresizliğine sığınmanın bahanesi bulunabilir mi? AİHM için Dışişleri Bakanlığı'nın gönderdiği yazı basit bir bürokrasi hatası mıdır, yoksa bir devlet refleksi midir?

Fransa'daki Soykırımı Inkâr Yasası'nı tartışırken bile ifade özgürlüğünü savunacaklarına, soykırım savunuculuğunda bulunanların hakim olduğu bir toplumda, kim 'kamu vicdanı'nı yaralayacak, yani 'milli duyguları' zayıflatacak bir karar alma cesaretini gösterebilirdi ki!

Bu iktidarın temsilcileri arasında bir üniversite toplantısını bile "arkadan hançerleme" diye televizyonlarda açıkça tehdit ederek, hedef göstererek fiilen, toplantı kapısında bekleyen Ergenokoncularla aynı çizgide olanlar varken, hükümetin demokrasi havarisi kesileceği beklentisinin ham hayal olduğunu anlamak için kararın çıkması mı gerekiyordu?

Kararın açıklanmasıyla devlet erkanının KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı ve Talat Paşa Komitesi Yürütme Kurulu Başkanı Rauf Denktaş'ın cenazesinde, Kıbrıs'ın Kıbrıslı Türklerin Türkleştirilmesi, bu da TMT gibi hayli karanlık işlere bulaşmış, bir teşkilatın kurucusu olarak sağlamaya çalışmış birinin ardından tam tekmil temsili yan yana getirildiğinde, siyaseten hükümetin ne tür mecrada seyrettiği anlaşılır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın ruhu şad olmuştur.

Ruşen Çakır, çok paradoksal ancak üzerinde durulması gereken bir not düşmüş: "Hepimiz Ermeniyiz" demek yerine, "hepimiz Ogün Samast'ız" diye bir vicdan muamelesi yapmak gerekirdi diye. Demokrasinin asgari gereklerine değil halkın yüzdelerinden hareket edenler, bu konuda yapılacak bir referandumun nasıl bir sonuç verebileceğini herhalde tahmin etmektedirler. 18 Ocak günü bir referandum yapılırsa ve 'Hrant Dink'in katli vacip mi' diye sorulsaydı, sonuç ne olurdu? Susturulması hakkında çıkacak oran, AKP'nin seçim zaferinden daha yüksek olurdu.

¹Cemil Çiçek'in, Bilgi Üniversitesi'nde yapılan "Ermeni Konferansı'na" dair verdiği basın demeci.

Öte yandan cinayet gecesinden başlayarak, on binler Hrant'ın anısına sahip çıkmasaydı, birçok siyasi cinayette olduğu gibi olay faili meçhul kalacaktı. Onun anısına sahip çıkanlar tek bir siyasi kalıba dökülecek gibi değilse de bu kitlenin omurgası, bu cinayeti herhangi bir cinayet olarak görmeyip onun ardındaki tarihi dokuyu hisseden, gelecekte bu tür olayların yaşanmaması için bir başka dünya hayal edenlerden oluşuyor demek mümkün.

Adalet, artık Hrant için kişisel olarak talep edilmekten çok uzaktır. Burada adalet hukukun alanından çıkmıştır ve aslında başından itibaren hukuka sığamayacaktı. Mahkeme başkanının "Hrant, Ermeni olduğu için öldürülmedi" demesine karşı Orhan Dink, "Hrant Dink, Ermeni olduğu için öldürüldü. Bunu bütün Türkiye görmek zorunda. Dink Anadoluluydu, sosyalistti, iyi bir aydıdı ama bütün bunların ötesinde, Ermeni diye öldürüldü." (*Vatan*, 20.01.2012) diye ısrar ediyor.

"Hrant için, Adalet için" artık onun gibi yok edilen herkes için Adalet anlamına geliyor. Bu ahval ve şerait altında herhangi bir yönetimin bu talebi karşılaması mümkün değil.

"Bu dava bitmeyecek!" derken yine davanın hukuki çerçevede rayına oturtulabileceği inancını beslememek gerekir. Bu dava "tüm acılar", bütün insani acılar için bitmeyecek! Bu davayı toplumsal bilincimize nakşederek, ezilenler için her daim bir umudu taşımaya devam etmeliyiz. Ne kadar azınlıkta olsak da direnmek, geçmişteki acıların dindirilmesi için yapılacak tek şeydir. Hrant'ın yaptığı ve bunun bilincinde olsun olmasın insanlarda uyandırdığı hissiyatın kaynağı buydu.

Bu dava bitmeyecek! Bitmemesi için yalnızca Hrant için değil, herkes için Adalet, insani acıların olduğu her alanda bir araya gelmek ve gayri insani gidişata dur demek gerekiyor. Hrant'ı yaşatacak olan da budur, tıpkı onun en yakın dostunu daima yanında taşıması gibi...

Söyleşiler

Masis Kürkçügil'le Katliamlar Üzerine Kırmızı Pazartesiler*

Marquez'in Türkçeye *Kırmızı Pazartesi* adıyla kazandırılan ünlü romanında, "Önceden Anlatılan Ölüm"de bir cinayet anlatılır, henüz işlenmemiş, ama işlenmesi kaçınılmaz bir cinayet... 2011'den 2012'ye geçerken, Uludere'den (Roboski) Dersim'e, Maraş'tan 1915'e ve tabii Hrant Dink'e, art arda gündeme gelen katliamlar da öyle, "önceden anlatılan ölümler." Siyasal tarih üzerine birçok kitabı ve makalesi olan Marksist düşünür Masis Kürkçügil'den 1890'lardan 2010'lara "Kırmızı Pazartesi"leri, sallanan salıları, perşembenin gelişini belli eden çarşambaları dinliyoruz.

Express Dergisi: *Gündemimiz katliamlar: Dersim'i tartışırken Maraş'ın 33. yıldönümü geldi, Fransa'daki soykırım inkârını yasaklayan yasa nedeniyle Ermeni meselesini tartışırken Uludere katliamı oldu. Uludere'den başlayalım...*

Masis Kürkçügil: Konunun teknik boyutlarını gündeme getirdiğinde politik yanını kaybediyorsun. Kürt meselesini askeri yöntemlerle çözmeye niyetlendiğinde kaçınılmaz sonuç budur. O toprakta yaşayan insanları da facto düşman olarak

* Express Dergisi, Ocak 2012, Sayı 125.

görüyorsun demektir. İnsanın yaptığı mesleğin ve toplumsal hayatının bilincini belirlemesi gibi, çözüm tarzı diye gördüğün şey de niyetin ne olursa olsun, kaçınılmaz sonuçlar üretir. Uludere’de olan, seçtiğin yöntemle dahildir. Kuver gibi yani, lokantaya oturdun mu, istesen de istemesen de, su ve ek-mek gelir, kuveri ödersin mutlaka. Masum insanların, sivil-lerin zarar görmesi kaçınılmaz; birinin tetiği oynar, birinin ne-vri döner, birinin gözü seğirir. Onun gözünün seğirmesinde değil mesele, senin aldığın kararda. O karar alındığında, bütün bu “hata payları” diye söylenenler gerçeklik haline dönüşür. Bir de şu var, 35 kişinin ölmesi korkunç bir şey, ama toplumun genelinde bir infial yaratmıyor. İnsanlar bunu bir “kaza” ola-rak kabul ediyorsa, iman tahtası sağlam da diyebiliriz, insani konularda gamsız da diyebiliriz. Böyle bir duyarlılık yok. “Ka-çakçılık suç değil mi?” denebiliyor. Herkes kaçakçı, Türkiye’de vergi kaçırmayan var mı!

AKP Dersim katliamını İnönü üzerinden CHP’ye vurmak için kullanmak isterken işin ucu Celal Bayar’a ve Atatürk’e gelin-ce tartışma kapanıverdi. Ermeni meselesinin kahramanlarına doğrudan sahip çıkan parti yok, ama Enver Paşa’nın naaşı geti-rildi, devlet töreniyle anıt mezara defnedildi, Talat Paşa’nın da adı caddelerde, okullarda yaşatılıyor. AKP “33 Kurşun”un kah-raman Mustafa Muğlalı’nın ismini kışla kapısından kaldırmakla övünüyor, her fırsatta CHP’ye “İttihatçı zihniyet” diye yükleni-yor, ama ne Bayar’a toz konduruyor, ne de Talat Paşa’nın ismini okullardan, caddelerden kaldırıyor. Kurtuluş’taki Ergenekon Caddesi’nin isminin değiştirilmesi bile Şişli Belediye Meclisi’nde AKP’lilerin oylarıyla reddedildi.

İlk Ermeni kıyımlarının faili Abdülhamid AKP cenahında hâlâ “Ulu Hakan”. Bu nasıl bir “iman tahtası”?

Dersim de aslında Atatürk, İnönü, Bayar meselesi değil. Ab-dülhamid’ten başlayan bir mesele. Osmanlı İmparatorluğu’nda, daha sonra Türkiye’de yönetici kademedede yer alan muhafa-

zakâr, İslamcı, sağcı, Kemalist, laik, mütedeyyin, bütün kesimlerden insanların Dersim'in tedip edilmesi (yola getirilmesi) için hazırladığı raporlar var. Cumhuriyet döneminde, Dersim hareketine kadar yaklaşık yirmi Doğu Raporu var. Adını koyalım, Kürt Raporu diyelim, bunların onu Dersim'e aittir.

Bir olayın gerçekleşmesi için birçok ulusal ve uluslararası koşulun yan yana gelmesi gerekir. Ama bu kararın oluşumuna yol açan tarihi bir zihniyet var. Dersim meselesi, 19. yüzyılda, Tanzimat'la başlamış olan modern devlet inşasının (isterseniz modern ulusal devlet veya Abdülhamid'inki gibi biraz daha karma, ama modern bir devlet) getirdiği bir sonuçtur. Türk modernitesine ya da Osmanlı modernitesine büyük katkıları olan bir padişah'tır Abdülhamid...

O "modern devlet" in inşası Abdülhamid'ten elli küsur yıl önce-sine, III. Selim - II. Mahmut dönemine uzanıyor. 1826 Yeniçeri Ocağı'nın büyük bir katliamla kaldırılması, o arada Bektâşi kahvelerinin (ve o mekânlarda vücut bulan Bektâşi kültürünün) imha edilmesi, "Şapka Kanunu"nu aratmayan fes uygulaması...

Tabii. "Osmanlı yöneticileri moderniteye karşıydı" gibi abes tezlere girmeye gerek yok. Özellikle Abdülhamid döneminde okullardaki, örneğin Askeri Tıbbiye'deki eğitimde Batı'daki en uç felsefi görüşler, natüralist görüşler öğretilmiştir, hatta Cumhuriyet yöneticilerine yakıştırılan Sosyal Darwincilik gibi görüşler Abdülhamid dönemindeki okul sıralarında dokunmuştur.

"Ermeni meselesi"nin de mutlaka 19. yüzyıldaki büyük meselelerin içinde ele alınması gerekir. Bu olay 1915'te tecelli etmiştir. 1914'te başlayan bir dünya savaşı olmasaydı, bu şekilde tecelli etmesi biraz zordu. Ama, bu savaş bir taraftan Ermeni milliyetçilerini, öbür taraftan da Türk milliyetçilerini ringe çıkarıyor ve iki boksör kapışıyor gibi bir durum değil. Bu bir siyasi, tarihi ve sosyal mücadele.

1908'in 100. yılı için çeşitli derlemeler, kitaplar yayınlandı. *Doğu-Batı Dergisi*nde Halil İnalçık "Ermeniler Meşrutiyet'in hazırlanmasında önemli rol oynamışlardır" diye yazmıştı. Hikâye şöyle başlıyor aslında: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin siyasallaşma süreci önce kendi içlerindeki sınıf mücadelesiyle açığa çıkıyor. Bugün sözünü ettiğimiz çeşitli tartışmaların kökeninde bir Ermeni entelijansiyası var. Bu entelijansiyadan bir kesim 1848 Devrimi'ne, barikatlara katılmıştır. Michelet'nin, Guizot'nun öğrencisi olmuşlar, Victor Hugo'yu çok sevmişler Bunlardan biri de anayasanın hazırlanmasında Mithat Paşa'nın yanında olan Krikor Odyan'dır.

Krikor Odyan'ın (1834-1887) hazırlayıcılarından olduğu "Ermeni Milleti Nizamnamesi" (1863) anahatlarıyla nasıl bir düzenleme getiriyordu?

Osmanlı'daki millet esasına göre dağılımda, dini temsil önde. Ermeniler için Gregoryen milleti deniyor. 1863 "Ermeni Nizamnamesi"nin oluşması, modern bir sınıf mücadelesinin ürünüdür. O ana kadar kilise babaları, yani patrikhane ile amiralar (yani sarayla iyi ilişkileri olan Artin Dadyan gibi sanayiciler, para babaları) bu milleti birlikte yönetirken, esnaf ve zanaatkâr yönetime dahil olmak ister. "Ermeni Nizamnamesi", yönetime katılmak anlamında bir tür anayasal devrim niteliğindedir. 1848 Devrimi'nin ruhuna uygun bir belgedir. Bugünkü tabirle "anayasal yurttaşlık" dediğimiz mesele, Ermeni siyasi hareketlerinin oluşumunda çok önemli bir unsur olmuştur.

İkincisi de toprak meselesidir. Bugün toprak meselesi denince, "topraklarımıza el koyacaklar" diye herkesin tüyleri diken diken oluyor. Bahsettiğimiz o değil. Talan edilen veya gasp edilen Ermenilerin toprakları söz konusu. Anadolu'daki yoksul Ermeni köylüler hem devlete vergi vermek hem de Kürt beylerine haraç vermek durumundaydı. Aynı zamanda, özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru, dönem dönem büyük göçler, kaçışlar oluyor.

Gasp, talan, yağma ekonomiyi yürütmenin, insanların hayatlarını idame ettirmesinin bir yoluydu.

Topraklar gasp edilirken katliamlar da oluyor mu?

Katliam denebilir. Bilindiği gibi, literatürde "pogrom" var, "massacre" var; "jenosit" çok sonra kullanılmaya başlandı. Yağma, talan sırasında üç-beş ailenin öldürülmesi pogroma girmiyor. Pogrom, nispeten daha etli butlu bir temizlik hareketi. Yağma ve talan yapıyorsanız, insanları da öldürürsünüz. Bu, içeriden yürüyen bir süreç. Bu sürecin politizasyonunda Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) ve ardından Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) da rol oynuyor. Ayastefanos'tan sonra, Rusya'nın çok lehine olan statüyü yeniden düzenlemek için Batılılar araya giriyor ve ilk defa Berlin Antlaşması'nda Alman dış politikası Doğu'ya açılıyor. Bismarck o zamana kadar Doğu politikasına yüz vermezdi. Böylece Almanlar da işin içine giriyor. Bir anlamda, Rusya'yı sınırılıyorlar. Ermenilerin kendi konumlarını iyileştirme beklentisi söz konusu oluyor.

Ve o günlerde Ermeni siyasi hareketinin iki ünlü partisi, Hınçak ve Taşnak kuruluyor ...

Siyasi hareketler yurtdışında kuruluyor. Hınçakların da, Taşnakların da kurucuları Türkiye dışındandır. Sosyal Demokrat Hınçak Partisi 1887'de, Cenevre'de, Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) ise 1890'da, Tiflis'te kuruluyor. Bizim resmi görüş bunlara "terörist çete" diyor tabi. Ama Hınçaklar Cenevre'de Plehanov'un çevresinde Marksist bir parti olarak kurulmuştur. Kurucusu olan zat-ı muhterem de Rusya kökenli Avedis Nazarbeg'dir. Orada bir 1 Mayıs'ta Rus öğrenciler adına konuşma yapacak kadar tanınan, bilinen bir insandır. Geleneksel olarak Marksistler arasında Ermeni meselesi Avrupa gericiğinin kalesi olan Çarlığa göre irdelenirken, bu zat-ı muhterem sayesinde başlı başına bir mesele olarak, bir milli mesele

olarak irdelenmeye başlamıştır. Ermeni meselesini enternasional düzeye taşıyan ise Balkan Marksizminin kurucusu diyebileceğimiz Christian Rakovski'dir (1873-1941); bütün Balkan dillerini ve Türkçe'yi bilirdi. 1917 Ekim'inden sonra Ukrayna Halk Komiserleri Konseyi başkanlığını yapmış bir isimdir. Rosa Luxemburg'un Ermeni meselesi üzerine görüşlerini değiştiren, klasik bakışın dışına çıkaran da Rakovski'dir. Ermeni meselesi böylece devletlerarası politikanın meselesi haline geldiği kadar ve ondan da fazla, sosyalistlerin bir meselesi haline gelmiştir.

1890'ların başından itibaren, Ermeni sosyalistler Lenin'in, Kautsky'nin, Rosa'nın, Troçki'nin bulunduğu İkinci Enternasional'de gözlemci olarak bulunmuşlardır. "Yabancı devletler bu meseleye parmak atıyor" denir. Oysa bu mesele, "devlet adamları"ndan ziyade, sosyalistlerin gündemine girmiştir. Örneğin, 1894-96 Abdülhamid katliamından sonra -öldürülenlerin sayısı 100 ilâ 200 bin arasında verilir- sosyalist lider Jean Jaurès'in Fransız meclisinde yaptığı konuşma vardır. Ermeni meselesi, Rosa Luxemburg'un da ifadesiyle, yoksul bir halkın sorunu olarak ele alınır. Nihayetinde, bir köylü meselesidir, bir vatandaşlık meselesidir.

Hınçak ve Taşnaklar kuruluş amaçlarını nasıl ifadelendiriyordu?

Bu partilerin bir amacı Berlin'de, 1878'de söz verilen reformların yapılmasını sağlamaktı. Esas olarak, her iki partinin de kuruluşundaki temel mesele Çarlık Rusyası'ydı. Fakat unutmamak gerekir ki, Taşnakların adında federasyon tabiri vardı. Yalnızca Osmanlı topraklarında değil, Rusya ve İran'da da faaliyet gösteriyorlardı. 1908 Tebriz Encümen Ayaklanması'na (bizdeki II. Meşrutiyet'e karşılık gelir) aktif olarak katıldılar. "Ermeni Garibaldi'si" denen Yeprem Khan yönetimindeki küçük bir Kafkasyalı grup Tahran'a giren güçler arasındaydı. 14 Temmuz 1909 İran Anayasası'nın kabulünde katkıları oldu. Kafkasya'da, Bakü

ve Tiflis'te çeşitli türden Ermeni sosyalist gruplar ortaya çıkmıştı. Ermeniler arasında "spesifist" denen, özgülcü bir akım vardı. Onlar "(B)iz topraksız, yani vatansız ve yoksul bir halkız, millet olarak proleteriz" derler. Sultan Galiyev'den çok önce "proleter millet" tabirini kullanmışlardır.

Taşnaklar ile Hınçakların temel ayırım noktaları neydi?

Aslında, ikisi de köylü meselesini öne çıkardı. Taşnaklarınki esas olarak Narodniklerin programıdır, tam köylü sosyalistidir. Taşnaklar bir koalisyonudur aslında; içinde liberalleri, milliyetçileri, sosyalistleri görürsünüz. 1907'de, Taşnaksutyun İkinci Enternasyona'le kabul edilir. Dolayısıyla, bir İkinci Enternasyonal örgütüdür. 1907'de Bulgaristan'da yapılan Emek Kongresi'nde, bulundukları bölgelerdeki coğrafyada "özerklik, iyileştirme, reform, toprak meselesi, demokratik haklar"ı öne çıkarıyorlar. Bu çok önemli bir hikâye; kendi aralarında ayrışmalara da neden oluyor. Taşnakların tutunmasının esas nedeni kadro devşirmeleri ve fedai hareketini oluşturmaları.

Hınçak ve Taşnaklar Osmanlı Ermenileri arasında hemen karşılık buluyor mu?

Nasıl ki Jön Türk fikriyatı dışarıdan geldiyse, bu hareket de büyük miktarda dışarıdan geliyor. "Türk ilericiliği"nin de kökü dışarıda yani. Bu radikal görüşler dışarıdan buraya taşınıyor. 1896 Osmanlı Bankası baskını bu açıdan önemli bir olay. Armen Garo kod adlı Karekin Pastırmacıyan, daha sonra Osmanlı Meclisi'nde (1908-12) Erzurum milletvekilliği yapmış bir muhteremdir. Savaş sırasında da gönüllü Ermeni birliklerinden birinin başında. O ve bir grup fedai (26 kişi oldukları yazılı), uluslararası mihrakların dikkatini çekmek için Karaköy'deki Osmanlı Bankası'na baskın yapıyorlar. Çatışmada dokuz fedai ölüyor, ama bankayı işgal ediyorlar. Rus ve Fransız elçiliklerinin araya girmesiyle baskın yapan fedailer tutuklanmadan bir Fransız gemisine bindirilip Marsilya'ya götürülüyorlar.

Bu "terörist" Armen Garo'nun Osmanlı meclisinde mebus olması nasıl oluyor?

Armen Garo, 1875 Erzurum doğumlu. 1894'te Fransa'da ziraat mühendisliği okuyor. O dönemde Taşnaklara katılıyor. 1895'te Zeytun isyanına katılmak üzere geri dönüyor. O dönemde kendisine kod adı olarak Armen Garo'yu alıyor. Osmanlı Bankası baskınından sonra Marsilya'dan Cenevre'ye geçiyor, orada doktorasını tamamlıyor. Ve Tiflis'e gidiyor. Meşrutiyet'in ilânından sonra Erzurum'daki Taşnaklar telgraf çekerek ondan Meclis-i Mebusan'da kendilerini temsil etmesini istiyorlar. O da geliyor. Dört yıl Milletvekilliği yaptıktan sonra Erzurum'a dönüyor. 1914 Ağustosunda Taşnakların Erzurum'da topladığı Ermeni Kongresi'ne katılıyor. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, Rusya'nın yanında Osmanlı Devleti'ne karşı Ermeni Gönüllü Birlikleri'nde yer alıyor.

Osmanlı Bankası soygununun öncesine, Abdülhamid katliamlarına dönelim ...

1894-96 yıllarındayız. Asgari rakam 100 bin, azami rakam 200 bin ölü.

Resmi rakam ne?

Resmi rakamı göreceğiz, tarih devam ediyor. "En az 100 bin" bile çok büyük sayı.

20. yüzyıl başında Osmanlı topraklarındaki Ermeni nüfus ne kadar?

Bir buçuk ilâ iki milyon arasında oynayan bir rakamdır bu.

"Taşnakların tutulmasının esas nedeni kadro devşirmeleri ve fedai hareketini oluşturmaları" dedin. Fedai hareketi nasıl bir şey?

Diyelim ki, Tiflis'ten kalkıyorsunuz, Daron'a, yani Muş'a ya da Varto'ya geliyorsunuz, oradaki yoksul Ermeni halkı, başlarındaki belalardan kurtarmak için mücadele ediyorsunuz. Adınız yok, sanınız yok, özel hayatınız yok. Bu fedailer gayet sınıfsal bir analizle hareket ediyor. Mesela, Ermeni tefeci varsa, onun katli vaciptir. Kürt beylerine karşılar. Kızılbaş köyleri dost köyler. 1908 İnkılabı'ndan önce dağlarda olan Rupen Ter Minassyan sekiz cilt halinde anılarını yayımlamış. Sosyolojik bakımdan çok zengin malzeme sunan gözlemleri var. Fakat bu fedaileri de çok abartmamak lazım, büyük sayılar değil bunlar nihayetinde.

Yaklaşık kaç kişiden söz ediyoruz?

Mesela "On kişilik bir tim Daron'a gitmiş" deniyor. Bütün Muş'ta elli fedai yoktur. Ama Narodnik gelenekten geliyorlar. Rus popülizmi de yaklaşık otuz-kırk yıl çok küçük sayıda insanla o devrimci ruhu ayakta tuttu. Fedailerin örnek aldığı esas olarak bu.

"Kızılbaş köyleri dost köyler" dedin. 1915 ertesinde Ermenilerin Dersim'de kabul görmelerinin böyle bir tarihsel, kültürel geri planı mı var?

Kızılbaş dediğimiz Kürt Aleviler, Zaza Aleviler... Dersim apayrı bir bölge. Tarihsel olarak orada Ermeniler zaten var, birlikte yaşıyorlar. Dersimlilerin inanç sistemi de, örneğin Nusayrilerin veyahut Yesevilerinkine benzemiyor. O açıdan da bir yakınlık söz konusu. Dersim bölgesinin güneyinde, Mamuret-ul Aziz'de, yani Elazığ'da, yani Harput'ta yoğun Ermeni nüfusu var. Harput şimdiki gibi değil; kolej var, manüfaktür var, insanlar ürettiklerini Avrupa'ya satıyor. 1915'te Harput'tan Dersim'e çok büyük bir göç var. Dersimliler bu göçü kabul ediyor, gelenleri teslim etmiyor. Daha sonra da buradan büyük bir koridorla o Ermeniler Doğu'ya, Kafkasya'ya doğru kaçıyor. Birkaç yüzyıllık tarihe barksak, Kızılbaşlar da, Ermeniler de merkezi devlet tarafından her zaman baskı görmüş. Tedip edilmişler.

İttihat-Terakki 1889'da, Hınçak ve Taşnak partileriyle aşağı yukarı aynı tarihte kuruldu. Kuruluşundaki ve 1908'deki İttihat-Terakki ile 1908 sonrasındaki İttihat ve Terakki hep aynı çizgide mi?

Unutmamak gerekir ki, bugün sözünü ettiğimiz İttihat-Terakki, Ahmet Rıza ve Paris'teki çevre değil. Gerçi o çevreden Bahattin Şakir, Dr. Nâzım gibileri daha sonra önemli roller üstlendilerse de ağırlık Ahmet Rıza'daydı. Hareketin esas vurucu gücü, Selenik ve Manastır'daki askeri ve siyasi çevreler. Dolayısıyla, Paris ve Rumeli'deki İttihat-Terakki arasında ciddi bir fark var. Paris'teki çevre bir fikri mücadele yürütmekteydi. Rumeli'de örgütlenen kesim ise, entelektüellik merakı olmayan, Makedon ve Ermeni devrimci örgütlerinden öğrendikleri örgütlenme biçimini devleti kurtarmak üzere gayet pragmatik bir biçimde kullanan insanlardan oluşuyordu. Yani Ahmet Rıza'nın pozitivizm temelindeki fikri faaliyetinin yerini komitacılık almıştı. Bu kan uyuşmazlığı, Ahmet Rıza'nın hızla fahri bir konuma yerleştirilmesiyle sonuçlandı. İttihat-Terakki'de bir evrim, bir değişim var mı diye bakarsak, nihayetinde planlı, programlı bir parti değil. Beğenelim beğenmeyelim, Taşnakların, Hınçakların programları var. Hatta, Hürriyet ve İtilaf'ın demesek bile, Prens Sabahattin'in çizgisi siyaseten çok daha açıklanabilir. "Teşebbüs-ü şahsi" derler, "adem-i merkeziyet" derler, önerileri açık seçiktir. Ama İttihat-Terakki bir koalisyonudur, içinde her şeyi bulabilirsiniz.

O koalisyonda Ermeniler de var, değil mi?

İttihatçıların çelik çekirdeğinde Ermeni yok, ama İttihatçı listesinden milletvekili seçilip 1918'e, savaşın sonuna kadar bu işi sürdüren var.

Abdülhamid katliamının 18-20 yıl öncesine, 1876'ya, ilk meclise dönersek, o mecliste Ermeniler de temsil ediliyor, değil mi?

Bir temsiliyet var ama, vilayetlerdeki ileri gelenlerin kendi aralarından seçtikleri kimselerdir bunlar. Aşağıdan bir temsiliyet

veya çifte intihap dediğimiz, yani "seçecekleri seçen vatandaş" konumu söz konusu değil. Ama bu mecliste çeşitli milliyetlerden insanlar var.

1877'de, Abdilhamit Rus harbini gerekçe göstererek meclisi kapatıyor. Uzun bir istibdat döneminin ardından, 1908'de "İlan-ı hürriyet"le birlikte meclis yeniden açılıyor. 1908'e nasıl bakmalı?

1908 Osmanlı İnkılabı'na çeşitli şeyler yakıştırabiliriz. Bir kere öncelikle, niyet halisâne. Biraz zamanından erken patladı deniyor. Sokaklarda nümayişler var... Esas olarak 31 Mart Vâkâsı'ndan sonra, İttihat ve Terakki ağırlığını koyduktan sonra işin rengi değişiyor.

İlk günlerde sokaklardaki nümayişlerde Müslümanlar, gayrimüslimler bir arada, ortak bir gelecek arayışı söz konusu ...

Evet. Herkes hürriyet bekliyor. Hürriyetin muhtevası konusunda bir berraklık söz konusu değil, ama biraradalık var. Hürriyet isteniyor ama, hangi koşullarda, nasıl, hangi konularda netlik yok. Seçim sisteminin demokratikleştirilmesi söz konusu olmuyor. Yine de yılların baskı döneminden sonra bir ferahlık söz konusu. Bunu önceleyen bir dizi vergi ayaklanmaları var. Aykut Kansu'nun *1908 Devrimi* kitabında kullandığı yoğunlukla *Pro-Armenia Dergisi*nde çıkan yazılara baktığımızda, sadece Rumeli'de değil, Anadolu'da da ciddi hoşnutsuzlukların söz konusu olduğunu görürüz. Ve Rumu da, Ermenisi de, Kürdü de, çeşitli anasırdan insanlar birlikte davranıyor. Birinci seçimlerde İttihat-Terakki ile Taşnaklar ortak listede yer aldı, Taşnaklar İttihatçıların listesinden seçime girdi. Ama bunun bir evveliyatı var. İlle de benzeteceksek, 1908 İnkılabı'nı 1917 Ekim'ine değil, 1905 Devrimi'ne benzetebiliriz. Niyetler halisâne; baskı var, insanlar hürriyet istiyor, ama herkes kendi cenahından bakıyor. 1908'de Abdülhamid'in devrilmesiyle birlikte, Kürtlerin tavrı menfi oluyor. Kürt beyleri Abdülhamid rejiminden hoşnut, çünkü onlara özel okul, Hamidiye Alayları'nda vazife, para-pul, ha-

reket serbestisi, itibar tanınmış... Devletin merkezileştirilmesinden veya önlerine çıkacak her türlü engelden, tırnak içinde "hürriyet"ten müstekiler.

1911 İttihat-Terakki kongresinin gizli oturumunda Talat Paşa "biliyorsunuz ki Kanun-ı Esasî'ye göre Müslümanlar ve gâvurlar eşittir" dedikten sonra, bunun hikâye olduğunu anlatır. Yani Tanzimat "gâvura artık gâvur dememek" anlamına geliyorsa, Meşrutiyet de İttihatçılar için Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkleştirilmesinden ibaretti.

Yaygın anlayışa göre, "İttihat-Terakki başından beri faşizan, milliyetçi bir zihniyetle kuruldu ve adım adım 1915'e geldik". Böyle mi, yoksa daha karmaşık bir resimle mi karşı karşıyayız? 1908'den sonra bir yol ayrımı mı ortaya çıkıyor?

Başlangıçta bir siyasi netlik söz konusu değil. Bu konuda en iyi çalışmaları yapan Şükrü Hanioğlu'dur. İttihat-Terakki'nin siyasi fikriyatının kuruluşunda faşizan olduğu söylenemez; o zaman zaten faşizm diye bir kavram da yok. Hanioğlu İttihatçıların fikriyatının Sosyal Darwinizm de değil, kaba materyalizm denebilecek bir yönde olduğunu söylüyor. İttihatçıların temel derdi, Osmanlı devletini idame ettirmek. Bunun için de önlerinde birkaç alternatif var. 1908 İnkılabı'ndan bir hafta sonra; Ağustos'ta, Christian Rakovski Fransızca yayımlanan *Sosyalizm Dergisi*'nde yazdığı yazıda diyor ki, "ya bu devrim halklar meselesi, toprak meselesi, kadın meselesi gibi sorunları çözerek demokratik bir Osmanlı toplumu yaratacak ya da imparatorluk dağılacak". Ayrıca, bir dünya savaşı beklentisi o günlerde bazı yerlerde tartışılıyor. Bunu dile getirenlerden biri de Parvus'tur. Çok zikzaklı bir muhterem olduğu için, değerli sayılabilecek görüşleri ve yazıları da maalesef ıskartaya çıkartılmıştır, ama 1907'de yazdığı bir broşürde, dünya ekonomisini de tahlil ederek bir dünya savaşına gidildiğini söylüyor. Rakovski'ye dönersek, demokratik bir Osmanlı toplumunun bölgedeki savaşa da engel olacağını söylüyor.

Troçki Balkan Harbi sırasında *Kievskaya Misl* (Kiev Düşüncesi) adında liberal düşüncedeki (liberali şu anki anlamıyla değil, o zamanki açık görüşlülük anlamıyla düşünelim tabii ki) gazette müstear isimle yazılar yazıyor. Bölgeyi inceliyor, olayları inceliyor, yakın arkadaşları Rakovski'nin hızlandırılmış kursundan geçiyor. Kasım 1911'de çok açık bir şekilde iki tehlikeden bahsediyor: Batılılar Osmanlı'yı parçalayacak, Osmanlı yönetimi Ermenileri kesecek.

Troçki'nin öngörüsünün arkasında 1894-96 Abdülhamid katliamı ve 1909 Adana katliamı var herhalde.

Tabii. Adana katliamı olmuş vaziyette. Adana katliamının üstü İttihatçılar tarafından örtüldü. Bunu araştırmak isteyen İttihat-Terakki milletvekili Hagop Babigyan da öldürüldü. Dolayısıyla, bu mesele tartışılıyor. Bir taraftan siyasallaşan bir cemaat, bir millet var, ama bu millet sınırın iki tarafında. Bir tarafında, Çarlık'ta Panslavizm yükseliyor, Osmanlı'da Panturanizm yükseliyor...

1908'den 1909'a ne oluyor da "hürriyet" elden gidiyor?

1908'de Osmanlı İnkılabı çıktığında, İttihat-Terakki'nin ağırlığını koyabileceği bir ilişkisi yok devlet ricaliyle. Henüz ne nedir kavramaktan aciz durumda. Ama yavaş yavaş, kademe kademe bakanlıklara etkili adamlarını yerleştiriyor. Politikanın şekillenmesi 1909'da. Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılıyor; grevler, sendikalar yasaklanıyor. 12 Eylül gibi mübarek. 1908 temmuzunda Hürriyet, 1909 31 Mart (Nisan) ayaklanması, ardından Abdülhamid gidiyor...

Ve Tatil-i Eşgal Kanunu'nu çıkarıyorsun. Dakika bir, gol bir. Bugün sadece milli meseleyle ilgileniliyor, ama sosyal ve siyasal tercihlerini de İttihatçılar Tatil-i Eşgal Kanunu'yla ortaya koyuyorlar. Milli mesele soyut bir şey değil ki. "Sosyal meselelerde çok özgürlükçü, çok eşitlikçi, ama haklar konusunda biraz nekes" diye bir şey tarihte yok, kimin için söylenirse söylen-

sin, palavradır. İttihatçılar Ermenilere kötü davrandı da, Kürt hamallara iyi mi davrandı? Onlara "Sendikalaşın, örgütlenin, adaylarınızı çıkarın" mı denildi? Ermeni meselesini konuşurken maalesef demokratik, sosyal, siyasi haklar meselesini hep es geçiyoruz. Tartışmalara bakarsan zannedersin ki, "Herkes DNA testini yapsın, hakiki Türk olanlara doğrudan demokrasi veriyoruz, ötekilere vermiyoruz" denilmiş sanki. Böyle bir rejim yok ki.

1909'daki Tatil-i Eşgal kanunu için, 1925'teki Takrir-i Sükun gibi bir dönüm noktası diyebilir miyiz?

Çok açık seçik. Fikriyata, söylenene değil, fiiliyata bakacağız, eylemin muhtevasına bakacağız, Marksist ise şayet. İttihatçılar 1909'daki Adana katliamını gargaraya getiriyorlar.

Adana katliamı nasıl oluyor? Ne kadar can kaybı var?

Adana katliamı sırasında İttihatçıların devlet teşkilatına tam oturduklarını söyleyemeyiz. Ölen insan sayısı 30 bin. Bunun tartışılacak hiçbir yanı yok. 29 binde anlaşılamayız, 30 bindir! Pazarlık yapılacak bir hikâye değil. İç içe yaşayan halklarda her zaman için düşmanlıklar olabilir, bunlar körüklenebilir... Burada İttihatçıların pozisyonu, hadisenin üstünün örtülmesi açısından önemli. İttihatçıların kulüplerinin doğrudan dahil var mı, yok mu meselesine girmek istemiyorum, bu ayrıntı birdenbire esasa nüfuz ediyor...

İttihatçılar Adana katliamını niye gargaraya getiriyor?

Takip ettiğinde ne çıkacak karşısına? Bugün Hrant'ın cinayetinin arkasına gidemedikleri gibi... Tayyip Erdoğan ya da İçişleri Bakanı kendileri gidip Hrant Dink'i öldürmedi. Peki, cinayetin kökenine iniliyor mu? İnilmiyor. Niye? Kendi toplumsal desteklerini, dayanaklarını kaybedecek, kendisini besleyen kanalları yok edecek. Şimdi liberaller bile "AKP devlet kanallarıyla barış-

tı, iç içe geçti, onları nüfuzu altına alınca şikayet etmekten vazgeçti" diyor. Biraz örgüt sosyolojisi yapmak gerekir. (gülüyor)

Talat Paşa'nın "gâvurla Müslüman eşit olur mu?" dediği 1911'de Selanik'teki İttihat toplantısı, 1908'in tamamen reddi değil mi?

Tabii. Bu meseleler tartışılırken bu konulara hiç girilmiyor, ama esas bunların konuşulması lazım. "Taşnaklar, İttihatçılar ile işbirliği yaptı" deniyor. Bu doğru, ama işbirliği yaparken şartları var. Abdülhamid döneminde Kürt beylerinin, Hamidiye Alayları'nın baskısıyla canlarını kurtarmak için Amerika'ya, Kafkasya'ya kaçan on binlerce Ermeni, 1908 İnkılabı'ndan sonra geri döndü. Paris'te gerek Prens Sabahattin, gerekse Ahmet Rıza çevresiyle ilişkileri olan Ermeni örgütleri, 1908 sonrasında bu ilişkilerini memlekette sürdürdüler. Enver ve Talat Beylerin Ermeni mezarlığında Ermeni fedailerin mezarlarına çiçek koymaları, bu ilişkinin öyle lafla geçiştirilmeyecek kadar ciddiye alındığını gösterir. Kağıt üzerinde kalsa da Paris'te Aralık 1907'de Taşnaklar ve İttihatçılar arasındaki antlaşma, yalnızca Abdülhamid'in devrilmesini değil, kökten değişimleri de öngörüyordu. İttihatçıların Taşnaklar ile yaptıkları antlaşma "haklarınız sonuna kadar verilecek" şeklindeydi. 1914'te Norveçli ve Hollandalı iki müfettişin buraya gelmesinin esas nedeni de bu hakların verilmesi. Bu, emperyalist bir müdahale olarak gösteriliyor. Peki ama, gerekçe ne, ne için geliyorlar? Adamın toprağını, evini, malını gasp etmişsin, vermiyorsun. Uluslararası hukukta "ben yaptım, oldu" yok. Biz de şimdi Fransızlara "Cezayir'de soykırım yaptınız" diyoruz. Sen bütün vatandaşların hakkını veriyorsun, millet huzur ve refah içindeyken birdenbire isyan ediyor... Şimdiki Kürtler gibi! Adamlar spor olsun diye kaçakçılık yapıyor. Bir başka açıdan tarihe baktığında görüyorsun; aynı yerde otluyorsun. Biz şimdi Hınçaklar, Taşnaklar diyoruz, ama çeşitli sosyalist çevreler de vardı. Mesela Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu... Selanik büyük ölçüde Yahudi kenti, ağırlıklı olarak proletarya. Üç dilli işçi gazeteleri çıkıyor ve sosyalist bir milletvekili olan Vlahof

Efendi de buradan Osmanlı Meclisi'ne giriyor. 1909'dan sonra, birçok sosyalist Hürriyet ve İtilaf'a daha yakın düşüyor, çünkü İttihatçıların bu tutumunun onlara hayat hakkı tanımayacağını ve bir zorbalık rejimi olduğunu görüyorlar. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu 1908 seçiminde İttihatçılar ile ittifak yapmış olmasına rağmen, daha sonra Vlahof Efendi de Hürriyet ve İtilaf ile işbirliği yapıyor. Taşnaklar, İttihatçılarla ilişki kurma konusunda çok ikircikli kalıyor ve aralarında bölünüyorlar. Bazıları, mesela Antranik, "İttihatçılardan bir hayır çıkmaz" diyor, işbirliğine karşı çıkıyor. Bazıları Abdülhamid dönemindeki katliamı veya Adana katliamını göz önüne alarak "ötekiler bir felaket, bunlarla anlaşmak durumundayız" diyor. Taşnaklar, İttihatçılarla hep işbirliği içinde, onlarla anlaşmak istiyorlar.

Etyen Mahçupyan geçenlerde bir televizyon programında "Taşnaklar ile İttihatçılar birbirinin kopyası" mealinde bir yorum yaptı. Bunu nasıl değerlendirmeli? Taşnaklar ile İttihatçılar aynı şey mi?

Dürbünün hangi tarafından baktığına bağlı. "İkisi de milliyetçidir" mi demek istiyor, "İkisi de pozitivisttir" anlamında mı söylüyor, anlayamadım. Siyaseten aynı şey değil. Biri Sosyalist Enternasyonal üyesi. İttihatçıları ehven-i şer olarak görüyorlar ve bu ilişki kesintili olarak Temmuz 1914'e, Taşnakların Erzurum'daki kongresine kadar sürüyor. O kongreye Bahattin Şakir ve İttihatçıların sözcüsü Ömer Naci de katılıyor. Savaşı kazanacaklarından eminler; bölgenin bir kısmının Gürcülere, bir kısmının Müslümanlara verileceğini söylüyorlar ve Taşnaklar Osmanlılar lehine Rusya topraklarında bir isyan çıkarırlarsa Eri-
van, Kars, Erzurum, Van, Bitlis'te Osmanlı himayesinde olmak şartıyla Ermenilere özerklik teklif ediyorlar. Taşnaklar bu teklifi kabul etmiyor, her kesimdeki Ermenilerin bağlı oldukları ülkenin ordusunda, yani Rusya'dakilerin Rus ordusunda, Osmanlı'dakilerin Osmanlı ordusunda kalacağını söylüyorlar. 1914'e gelinirken, ilişkiler artık kopmuş vaziyette. Bu "büyük felaket" sözü aslında savaş henüz başlamadan Taşnakların yayın or-

ganında başlık oluyor. Sınırın iki yanında da, yani hem Osmanlı hem Rus topraklarında Ermeniler yaşıyor. Ahalinin kim vurduya gittiğinin resmi.

Ben Taşnakları siyaseten benimseyecek durumda değilim, orası ayrı. Ama Taşnaklar, bırakalım ezilen ulusun bir siyasi hareketi olmasını, Sosyalist Enternasyonal içinde yer alan bir parti. İttihat-Terakki ise bir devlet partisi, hatta parti olduğu bile şüpheli. Taşnaklar kongre yapıyor, neşriyat çıkarıyor, birbirleriyle dalaşıyor, biri dağa gidelim diyor, öbürü bayıra gidelim, öteki evde oturalım diyor, farklı çizgiler var. İttihat-Terakki'de de farklı çizgiler var belki ama, karar organı demir yumruk. O karar organına herkes dahil olamıyor. Taşnaklar için hep söylenen nedir, "terörist, çeteci." Taşnakların genel merkezi Beyoğlu'nda, Ağa Camii yanındaki Sakızağacı Sokağı'nda. Yasal bir parti! Meclis'te vekili var, gazetesi var, dergisi var, Sosyalist Enternasyonal'de temsiliyeti var. Bu adamlar bir yandan da İttihatçılarla oyun arkadaşı, meyhane arkadaşı... Hepsi değil tabi, Vartkes ile Krikor Zohrab Talat Paşa'yla öyle bir ilişkide; Armen Garo öyle değil.

Hınçakların İttihat-Terakki'yle ilişkileri nasıl?

O zamanki tabirle "Ermeni kolonileri"yle, mesela Mısır'daki Hınçaklarla İstanbul'daki Hınçaklar arasında fikri ayrılıklar var. 1908'in ardından yıllar geçmesine rağmen Ermeni halkının durumunda herhangi bir iyileşme olmadığı için, Hınçakların 1913 Köstence Kongresi'nde şiddetten yana olanlar öne çıkıyor. Hürriyet ve İtilaf'ın önderleri Şerif Paşa, Sadık Bey gibilerle anlaşma yapıp onlardan yüklüce para da alınca; Talat, Enver ve Cemal'e suikast hazırlarlar. Hınçakların Osmanlı üyeleri buna karşı çıksa da, suikast timi Mısır'dan hareket eder. Ancak, Cemal Paşa durumdan haberdar olduğu için İstanbul'a varır varmaz enselenirler. Aradan bir yıl geçer, olay yeniymişçesine, yanlarına bazı başka Hınçak üyeleri ve ilgisiz kişiler eklenir ve 17 Haziran 1915'te idam edilirler. Dördü sui-

kastçı, toplam 21 kişi. Katliamı meşrulaştıran bir unsur olarak kullandılar onları. "Bakın işte bunlar yine isyan etti" diye savaştan önce tutuklanan bu kişiler tehcirden üç ay sonra asıldı. Zengin bir tarih bu. (gülüyor)

1915 konuşulurken hep Talat Paşa'dan bahsediliyor. Enver Paşa niye resimde yok? Dersim için Celal Bayar'ın söylediği, 1915 için de geçerli değil mi? Enver "vurun" demese, Talat Paşa vurabilir miydi?

Enver Paşa ordunun başında. Enver Paşa'dan ziyade, onun çok yakını olan Bahattin Şakir, Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla bu işi yürütüyor. Talat da evinden telgrafla idare ediyor. Bunlar açıkça biliniyor. Birebir, adam adama markaj! Talat'ın defteri maşallah yani! Talat Paşa daha sonra Berlin'de "yapmadık, etmedik, müstahaktılar" diyor, kendisini haklı göstermeye çalışıyor. Kahramanca deniz yoluyla kaçmadan önce, ciddi miktarda evrak yakılıyor. Ama, Ermeni siyaset adamları, milletvekilleri arasında anılarını yazanlar var. Bu anılar ne kadar gerçek, ne kadar yanlış, test etmek lazım. Ama, daha savaş başlamadan önce, 1913'te bile sonradan olacaklar neredeyse tamamen söyleniyordu. Ermenilerin mal ve can güvenliğinin sağlanması için İttihatçılar "tamam, yapacağız, edeceğiz, ama kaşımayın bu işi" diyorlardı. "Kaşırsanız, insanlar galeyana gelir, 300-400 bin Ermeni ölür!" Bunlar İttihat-Terakki'nin üç liderinden biri olan Cemal Paşa'nın sözleri.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ileriki yıllarda kabul edeceği resmi rakamı o zamandan vermişler yani ...

Tunceli Kanunu da 1935'te çıktı, birkaç sene sonra orada "isyan çıkacağını" önceden biliyorlarmış. Bizim bürokrasi her şeyi önceden bilir. (gülüyor)

Savaş başladığında, Krikor Zohrab'ın Büyükkada'daki evinde, Taşnaklardan bazı tiplerle İttihatçılar arasındaki görüşmeler

devam ediyor bir yandan da. Ermeni mebuslar aralarında bir katliam olacağını konuşuyorlar, ama kafalarında Abdülhamid dönemindekine benzer, onu olsa olsa biraz aşacak bir şey var. Görüşmeler son dakikaya kadar devam ediyor. İstiklal Caddesi'nde kağıt oynuyorlar, ayrılırlarken Talat Paşa Zohrab'ı yaklarından öpüyor. Zohrab Ayazpaşa'ya, evine gidiyor. Evine giremeden, polis Zohrab'ı derdest ediyor. Polis de nereden geldiğini biliyor. Böyle terörist olur mu? Talat Paşa'yla kağıt oynuyor, kahve içiyor, öpüşüyor, kalkıp evine gidiyor... Terörist ise, Talat Paşa'yı alnından vurur, olur biter. Zohrab tutuklanırken "Talat'ın haberi var mı?" diye soruyor. (gülüyor) Bu olayların akışıyla ufak ufak örülen bir hadise.

Ezcümle, 1915 Kırmızı Pazartesi...

Doğrudur. *Kırmızı Pazartesi*. Aynı şey Süryani katliamı için de söz konusu, Rumların tehirci için de. Nihayetinde, ya demokratik bir Osmanlı toplumu yaratacaksın ya da bu unsurlardan kurtulacaksın. Tartışmaları izlediğinde görüyorsun, 1915'in geleceği adım adım biliniyor.

Bunu bu açıklıkta sadece Troçki demiyor, birçok kişi dillendiriyor. Yıllar geçiyor. Nasıl çözeceksin? Çözmeyeceksin. Çözemezsen ne olacak? Kan gölü olacak ortalık. Tarihte seçenekler sınırlı. Demokratik hakların tanındığı bir Osmanlı toplumu yaratamazsan, bu kaçınılmaz.

Bugün de Kürt meselesinde aynı durumda değil miyiz?

Evet. Ya demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti oluşturacaksın, Kürtlere talep ettiklerini vereceksin veyahut kan gölü... Siyasal ve sosyal haklar açısından birlikte yaşamının koşullarını yaratman lazım. Bunu yaratamıyorsan, adın ister Abdülhamid olur, ister Rüknettin ...

1908 meclisine dönelim ...

Bu Hınçaklar, Taşnaklar Meclis-i Mebusan'da ne mi yapıyorlardı? Bunlar sadece toprak talebiyle veya sadece Ermeni meselesiyle mi ilgiliydi? Meclis kayıtlarında (Türkçe harflerle basılmıştır hepsi) aklımıza gelebilecek bir dizi sosyal meselede, sözünü ettiğimiz milletvekillerini sık sık kürsüde görürsünüz. Mesela, Kürt hamallarının meselesi, Zohrab Efendi kürsü alır. Bugünkü tabirle ister sosyal demokrat deyin, isterseniz merkez sol, isterseniz sosyalist, bu insanlar 1908 meclisinde sosyal meselelerin temsilcisidir ve aralarında bir işçi bloku var. Türkiye İşçi Partisi'nin 1965'te Meclis'e girmesinden çok önce, bu topraklarda ilk kez bir işçi grubu oluşturmuşlardır.

O grupta kimler vardı?

Birkaç Ermeni sosyalist mebus ile Vlahof Efendi var. Önce Selanik'te mebus olan Vlahof Efendi çok önemli; daha sonra Bulgaristan'da, sonra da Yugoslavya'daki mücadelede yer alır. Anıları da yayınlanmıştır. Bugün çok tartıştığımız Kürt meselesi konusunda Armen Garo'nun Erzurum milletvekiliyken Talat'la açık görüşmesinde söylediği sözler vardır.

Kürtler de olayın içinde ve bu gidişatın onların da bir bakıma Türkleştirilmesini hedeflediğini Ermeni mebus Armen Garo o zaman görüyor ve söylüyor. Bu meselelerin olduğu dönemi irdelerken, önemli bir tartışmayı unutmamak gerek. Balkan Harb'i'nden de önce, Christian Rakovski ve sosyalistler bir Balkan Devletleri Federasyonu kurulmasından yanaydı. Balkanlar ve Kafkasya, halklar tımarhanesi gibi. Sınırın nerede olduğu, hangi köyün ne tarafa ait olduğu, hatta birçok insanın milleti belli değil. Biz hep Osmanlı'dan baktığımız için, Birinci Balkan Savaşı'nda oradan buraya göç edenlerin trajedisini biliyoruz. İkinci Balkan Savaşı'nda büyük katliam oldu. Bu halklar tımarhanesine bir çözüm olarak, daha sonra Üçüncü Enternasyona'lde Balkan Sosyalist Devletler Federasyonu önerisi getirilmişti. Önce, demokratik bir federasyon düşünülüyordu. Savaşı engelleyebilecek bir çözüm olarak görülüyordu bu. 1911'de Selanikli

sosyalistler, Rakovski, Ermeni ve Osmanlı sosyalistler ortak bildiri yayınlayıp Sosyalist Enternasyonal nezdinde, İtalya'nın Trablus'a, yani Libya'ya asker çıkarmasını telin etmişlerdir. Yani masal anlatmıyoruz. Düşük kalibreli de olsa, bir seçenek dile getiriliyor, insanlar ısrar ediyor, mücadele ediyordu.

Gelelim 1915'e, "büyük felaket"e ...

Maalesef bu çok trajik felaketten şu anda da tartıştığımız çeşitli halkların birarada yaşama imkânı meselesine dair çıkarılacak çok büyük dersler var. Sadece bizim için değil, bütün insanlık için. Sosyal hareketlerle ulusal hareketler arasındaki ilişki ve tabir caizse, farklı siyasal konumlanıştaki halklar arasındaki ilişki açısından da anlamlı bir yan var. Ermeni sosyalist hareketi, kendi içindeki tutarsızlıkları veri almak kaydıyla, bir taraftan da talihsiz bir hareket, çünkü birlikte davranabileceği bir Osmanlı proletaryası söz konusu değil; Kürt proletaryası da, Türk proletaryası da çok zayıf. Dikran Zaven adında gazeteci bir muhterem var, Abdülhamid döneminde Osmanlı'daki bütün ezilen kesimlere seslenir. "Hepimiz bu istibdattan mağduruz" der. Ne kadar sınırlı da olsa, bu deneyim önemlidir. Tarihteki başarılı, başarısız hiçbir deneyim kutsanacak bir şey değildir.

Mutlaka önümüzdeki sorunlar geçmişte yaşananlardan çok daha karmaşık, çok daha zorlu olacaktır. Dolayısıyla, kutsayarak, model yaratarak, fetiş yaratarak yol alınamaz, en küçük deneyimi dahi bilincimizde canlı tutmak zorundayız.

Geldik 2006'ya Fransa'da soykırım inkârının yasaklanmasına dair yasa tasarısına ...

2006'dan öncesi var. 1990'da, Fransız Komünist Partisi üyesi Jean-Claude Gayssot parlamentoya bir yasa teklifi getiriyor. Sonra Gayssot Yasası olarak da kabul edildi. Gayssot Yasası, insanlığa karşı işlenmiş kabul edilen her türlü suçun gerçekliğinin sorgulanmasını ve Yahudi soykırımı'nı inkâr etmeyi yasaklı-

yordu. Böyle bir yasanın ifade özgürlüğüne aykırı olup olmadığı tartışması 21 yıldır sürüyor. Bu olay Ermeni meselesinden çıkmadı, biz sadece kendi meselelerimizle ilgilendiğimiz için Gaysot Yasası'nı atladık. Soykırım inkârcılığı tabii ki Yahudi meselesinden ortaya çıktı. Bu, birtakım şaklabanları, dalaverecileri meşhur etmekten başka bir işe yaramayan bir yasaklamadır. Adamın teki çıkıyor, "Hitler Yahudi dostudur" diyor, sonra Viyana'da mahkum ediyorlar. Adam meşhur oluyor. Bu konuda çok ciddi çalışmalar yapanların çalışmaları kimse tarafından okunmuyor, ama bu adamın görüşü biliniyor. Üstelik, mağdur durumuna giriyor. Riyakâr, sahtekâr, düzenbazın teki kahraman haline geliyor. Bu tartışmaları bu şekilde engellemek tarihçilerin de üzerinde durduğu, eleştirdiği bir konu. Tartışma bize yanlış aksettiriliyor. Ermeni Soykırımı bağlamında inkârın yasayla engellenmesine karşı çıkanlar "soykırım değildir" demiyor. Örneğin, Dominique Vidal gibi pek çok önemli Fransız tarihçi bu yasaya karşı çıkıyor, ama onlar "1915 soykırım değildi, Ermeni Soykırımı olmamıştır, mukateledir, hatta Ermenilerden fazla Türkler ölmüştür" demiyor ki! Türk devletinin parayla tuttuğu biri yoksa, böyle tezler ileri süren yok. Onlar "biz tarihçiyiz, yargıç değiliz" diyor, "bu olay nasıl cereyan etti, bu konuda özgür bir şekilde çalışmak, tartışmak durumundayız. Bu tartışmaya herhangi bir engel konulamaz" diyorlar. Ama Türkiye'ye öyle bir yansıyor ki, bu yasayı eleştirenler sanki "soykırım değildir" görüşünde. Önce, Sarkozy için seçim yatırımı dediler. Sonra fark ettiler ki, daha önce bunu Sosyalist Parti parlamentoya getirmiş. Sarkozy söz vermiş, sonra sümenaltı etmiş, şimdi senatoda Sosyalist Parti çoğunluk olduğu için "gündeme getirin" diyorlar. Bu yasanın kaynağında Komünist Parti milletvekilinin imzası var. Dolayısıyla, bu bir Sarkozy meselesi, ucuz bir seçim taktiği değil. Fransa'daki Ermeni seçmenin oyu belli. Böyle bir tartışma nedeniyle oyunun rengini değiştirecek insan sayısı da belli. Komünist Partili bir Ermeni, Sarkozy bu yasayı gündeme getirdi diye ona oy vermez. Sosyalist Partili de vermez. Orada oylar bizdeki gibi sabahtan akşama değişmiyor. Bu yasa demokratik değil, bu mesele yasaklamayla olacak bir hikâye

değil. Ama, bu yasaya biz karşı çıkabiliriz de, bu hükümet karşı çıkamaz. Karşı çıkması için önce buradaki özgürlüklere aykırı maddeleri kaldırması lazım. Hrant'ı 301'den götürmüşsün! Kim kime ders verecek? Ayıp denen bir şey var! Orada para cezası; burada adamı öldürüyorlar, sen üstünü örtüyorsun.

2006'da Hrant Dink'in, bugün de Hosrof Dink'in bu yasaya eleştirileri çarpıtılıyor: "Bizim Ermeniler soykırım demiyor, ama ah o diaspora yok mu!" 2006'da Hrant Dink şöyle demişti: "Paris'e gideceğim, Concorde Meydanı'nda 'soykırım olmamıştır' diye bağıracağım. Sonra Ankara Güven Park'ta 'Soykırım yapılmıştır' diyeceğim." Ama bu sözlerin hep sadece ilk kısmı hatırlatılıyor.

Soykırım meselesine gelip dayanınca, işin esası kayboluyor. Bizim, ezilenlerin, emekçilerin bu tarihle yeniden didişmemiz gerekir. Egemenlerinki Orwell'den bir hikâye, onların tarihsel gerçeklikle bir ilişkileri yok. Onların geleceklerini, hallerini doğrulayacak bir tarihi safsataya ihtiyaçları var. Bizimse, kendi tarihimizi yaratmak için insanların yaşamış oldukları bütün büyük felaketleri çok iyi irdelememiz lazım ki, buradan geleceğimiz için dersler çıkaralım. Ermeni meselesi, Türk-Ermeni meselesi değildir, insanlık meselesidir. I. Dünya Savaşı insani bir felakettir, bu felaketin faturasını ödeyenler vardır. Vücutta bir arıza varsa, bir yerden çıkıyor. Bu fatura da birilerine kesilmiştir. II. Dünya Savaş'ında da Yahudilere, Çingenelere, eşcinsellere... Benzer koşullar yeniden oluştuğu zaman, şu anda çok rahat tartıştığımız bazı meseleler birden bizi tarihin girdabına sokar, götürür. Dolayısıyla, hadisenin nasıl oluştuğunu bilip tartışmak çok önemli.

Bir de "meseleyi tarihçilere bırakalım" tezi var. Bir tarafta Ermeni tarihçiler ve onları destekleyenler, diğer tarafta Türkçü tarihçiler ve devlet teşvikiyle onlara destek veren "Türk dostu" tarihçiler, tartışıp konuyu çözüme ulaştıracaklar.

Orhan Pamuk Ermeni meselesiyle ilgili açıklama yaptığında, Türk Tarih Kurumu'nda Ermeni masasının şefi profesör Kemal

Çiçek "Türkiye, soykırım iddiasını kabul ederse Ermenilere 60 milyar dolar tazminat ödemeye mahkûm olacak. Pamuk'un bütün kitaplarını altın yapıp satsak bunun bedelini ödeyemeyiz. Dolayısıyla herkes haddini bilmeli ve susmalı." demişti. Bu tarihçiyle şimdi neyi tartışacaksın? Parası olan tartışır. Bu kafaya göre, 100 milyarım varsa, iki milleti katledebilirim, tazminatını verdikten sonra... Sorunumuz bu değil. Bütün bu olup biteni sosyal güçleriyle, siyasi güçleriyle kavramak, bu tarihi yeniden canlandırmak gerek ki, bütün bunlar boşuna yaşanmamış olsun.

"Türkiye inkâr hakkının peşinde" başlıklı, internet üzerinden imzaya da açılan bir bildiri var. Son paragrafı şöyle: "İnkârdan beslenen bir ifade özgürlüğü söylemi buram buram riya kokuyor. Tartışmayı üçüncü ağızlardan alıp ait olduğu topraklara taşmalıyız. Söz konusu tasarıya karşı çıkmamanın belki de en haklı gerekçesi budur. Onun için bırakın Fransa'yı. Fransa çok kötü bir şey yapıyormuş, niyeti hayra değilmiş. Peki, Türkiye ne yapmayı düşünüyor?"

Henüz bu yasa karara bağlanmış değil. Bazılarının bütün ümidi yasanın çıkmaması. Halbuki yasa, soykırım meselesini değil, soykırımın tartışılabilir olup olmasını karara bağlayacak. İşin garibi, bizim devletlularımız de facto soykırımı kabul etmiş durumda, "bunun tartışmasını yasaklayamazsınız, bu demokratik haklara aykırıdır" diyorlar. "Soykırım demeniz demokratik haklara aykırıdır" demiyor, diyecek hali de yok zaten. Soykırımı de facto kabul etmiş durumda.

Aynı metinde, "Parlamentoların tarihi olaylarla ilgili karar alması çok yanlışmış. Parlamentoların tarihi olaylarla ilgili karar alması yanlışsa; bizim Ermeni Soykırımı ile ilgili TBMM'den bekleyebileceğimiz bir şey olmadığı anlamına mı geliyor" denilmek isteniyor...

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden bu yönde bir beklentisi olanlar olabilir, ama benim derdim o değil tabii. Ben ezilenlerin, emekçilerin bu meselenin bilincine varmasını, ne olup bittiğini anla-

masını temel mesele olarak görürüm. Tarih bir mücadele alanıdır. Herkes kendi tarihini kuruyor. Meclis de kendine göre bir pazarlıkla tarihi kuracaktır. Meclis'ten bir şey beklemeye gerek yok. Meclis nerede zorda kalırsa, ona göre davranır. Esas mesele bu değil. Demokratik hakların, her türlü meseleyle birlikte bu meselenin de tartışılmasının ortamının sağlanması önemli olan. Bugün tartışabildiğimiz kadarıyla bu tartışma ortamının oluşmasına siyasi partilerin, yani devletlû siyasi partilerimizin zerre kadar katkısı olmamıştır. Bakınız, Cemil Çiçek'in Ermeni konferansı sırasındaki beyanatı: "Bizi sırtımızdan hançerlediler!" Böyle bir zihniyet Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı olmuş, "anayasa tartışması yapılsın" diyor. Kimse tartışmıyor. Ben de olsam korkarım. Polis sorgusunda "konuş!" demek gibi. Niye konuşayım, başım belaya girecek! Dolayısıyla, bütün tarihi, siyasi, sosyal meseleleri özgür bir biçimde tartışma ortamının sağlanması, bizim Meclis'ten isteyebileceğimiz bu. Parlamentolar soykırım konusuna karar veremezler, menfi ya da müspet anlamıyla buna insanlar karar verecektir. Hükümetin, devletlûların, Meclis'teki siyasi partilerin bu yasa tasarısı hakkında konuşma hakları yoktur, onlar önce bu toplumun önündeki benzer engelleri ortadan kaldırsınlar.

Davutoğlu bu yasa tasarısıyla ilgili konuşurken, "Yasa geçerse, Fransa kendi varlığını reddetmiş olur" dedi, Fransa'nın düşünce özgürlüğüne verdiği önemi kastederek. Türkiye için böyle bir "varlık reddi" tehlikesi söz konusu değil tabi.

Başbakan Voltaire'den ne okumuştur, bilmiyorum, Voltai-re'in, Montesquieu'nün adlarını geçirdi konuşmasında. Onlarla bugünkü siyasi rejim arasındaki ilişkiyi nasıl kurdu, anlamak mümkün değil. Ayrıca, şu anda Fransa'da siyaseten kendisine benzer bir lider bulunmakta. Sarkozy ve Tayyip Erdoğan aynı siyasi çizgi. Avrupa Parlamentosu'nda AKP komünistlerle aynı gruba gitmiyor herhalde. İkincisi, Fransa'da Cezayir meselesini mesele yapan kim oldu? Tabii ki Cezayirliiler kendi mücadelelerini verdiler, ama Fransız sosyalistler, demokratlar, bu

mücadelenin yanında yer aldılar ve bunu kendi tarihlerinde başköşeye oturtup çalışmalar yürütüyorlar. Bu bilinci ayakta tutan geniş bir kesim var. Fransa'da, Cezayir'de yapılan işkencelerden tutun, aklımıza gelebilecek her türlü ayrıntıyı içeren kitaplar, araştırmalar, belgeseller bulmamız mümkün, bunların yasaklanması söz konusu değildir. Fransa'da sol da, toplumun azımsanmayacak kısmı da bu meseleyle yüzleşmiştir.

Türkiye 1958'de, yani AKP'nin selefi ilan ettiği Menderes döneminde, BM'de Cezayir'in kendi kaderini tayin etmesi hakkındaki oylamada çekimser oy kullandı.

Cezayir Kurtuluş Savaşı sırasında da Türkiye Fransa'nın yanında yer aldı. Aynı şekilde, Irak'ta Faysal devrildiği zaman da... Dolayısıyla, bu argümanları dile getiren arkadaşlarda, tarihi bilinçten vazgeçtim, tarihi malumat da biraz kıt galiba; ne bulurlarsa, ulu orta alet edevat yerine kullanmaya çalışıyorlar.

"Tarihçiler tartışsın" tezine değinmiştik. "Tarihçi"den kasıt, resmi tezi savunan tarihçiler. Ermeni meselesine devletin gözüyle bakmayan birçok Türkiyeli tarihçi var, ama onların tartışması söz konusu değil. Tarihçi bile sayılmıyorlar.

Baştan karar vermişsin zaten, diyorsun ki "benim soyumda, sopumda, tarihimde böyle bir şey olamaz". Bu demektir ki, "böyle bir şey olmuştur" deme ihtimali olanlar tarihçi olamaz. Yani tarihçileri de tasnif ediyorsun. Bizde bu mesele hakkında menfi, müspet konuşan tarihçiler arasında, soykırım diyen var, katliam diyen var, mukatele diyen var, asıl Ermeniler Türkleri daha çok öldürdü diyen var... Bu da nasıl oluyorsa? Ermeniler koskoca orduları çökertmişler! Çeşitli emekli büyükelçiler de TV'deki açık oturumlarda açıkça söylüyor, dünyada soykırım konusunda genel bir kanaat var. Bunu değiştirmek mümkün değildir, zaten hükümet de bir savunma hamlesi yapmaya çalışıyor. Onların düşündüğü, "acaba bunun arkasından ne gelir?"

“Üç T” gelir diyorlar: “Tanıma, tazminat, toprak”.

Bu aslında bitmiş bir tartışmadır. Bizim için mülkiyete dayalı bir tartışmanın, üç T, beş T gibi şeylerin bir anlamı yok. Bizim için önemli olan, bu ve benzeri olayların bilince çıkarılmasıdır.

Topraklarından sürülen insanlara mülklerinin iade edilmesi ya da tazminat ödenmesi gerekmez mi?

Ölenlerin arkasından bir ayırım yapmak mümkün değil, ama yoksul köylünün hiçbir şeyi yok, onlara hiçbir şey düşmeyecek, tefecilikten para kazanan malını alacak... Böyle abuk sabuk şeylere doğru gideriz. Burada temel sorun, toplumun bunu kendi tarihine yedirmesidir. Bu, bizim farklı bir gelecek inşa etmemize katkıda bulunacaktır ve o gelecekte insanlar kardeşçe, özgür bir biçimde yaşama imkânı bulacaklardır. Göç edenlerin geri dönmesi meselesine gelince, tabii ki göç edenlerin durumu buraya gelip yaşamak isteyebilecek bir Japondan farklıdır -Japonyalı bir insan da tabii ki hangi toprakta çalışmak, yaşamak istiyorsa yaşar; bizim anlayışımızdaki vatandaşlık hukuku böyledir. Ama sözünü ettiğimiz basit bir göç meselesi değil, sırtlarında topraklarını taşımış insanlar bunlar. Dışardaki Ermeniler burada yaşayan birçok Ermeniden daha fazla topraklarına bağlılar, çünkü anılar abartılarak yaşıyor. Evlerini bağ bahçe içinde hatırlıyorlar, Allah bilir kıraç bir araziydi. Cennet gibi anlatıyorlar, nenelerinden öyle dinlemişler. Bugün tabii istediği yerde yaşamayı tercih hakkı olmalı. Avrupa Birliği'ne “sınırları kaldırın” dedikten sonra, “Ermeniler asla doğdukları topraklara dönmesin” dersen komik olur.

Bir Japon gelip “ben Yozgat’ı çok sevdim, burada yaşamak istiyorum” derse, kabul görür, hatta el üstünde tutulabilir, ama bir Ermeni aile “vaktiyle burası bizim köyümüzdü, döndük geldik” derse ...

Vay haline! Toplum bunu kabullenmezse olamaz... Hrant'ın hep çabaladığı buydu. Buradaki insanlar bunu kabul etmedikçe,

kendi tarihlerini anlamayacaklar, kendi insanlıklarını da anlamayacaklar. Kağıt üzerinde, "ona beş kağıt verdim, buna bir bina verdim" desen bile o hayatı yeniden kurma şansın yok. Bizde bu durumlar çok arızalı. Son yaşadığımız olaylara bakınca, "şu kadar insan öldürülmüş, sürülmüş; olur böyle şeyler" gamsızlığı var. Gamsızlığın mertebesi yoktur, 35 köylü de ölse, 350 de ölse, öyle bakarsın. Birincisinde "ne oluyoruz" demezen, binincisinde de sesini çıkarmazsın. Zihniyet meselesi. Ve maa- lesef milliyetçilik, muhafazakarlık, yabancı düşmanlığı, komşu sevmezlik son yirmi yılda artmıştır.

Bir yandan da, "Yeni Türkiye"de dinlerin, cemaatlerin barıştığı, birbirini kucakladığı, diyalog ortamının geliştiği iddiası var. Hükümet cemaatlere bir parmak bal misali, kimi vakıf mallarını alayı vala ile bahşediyor. Ermeni cemaati de hükümete teşekkür ilanları veriyor.

Cemaat kendi içine kapalı, muhafazakâr bir çevredir. Daha önceki yönetimlere bakarak, bu yönetimin getirdiği bazı soslar konusunda, cemaat yöneticileri veya kanaat önderleri böyle bir hevese kapılmış olabilirler. Hatta bu öylesine önemsendi ki, bu kanaat önderlerinin bazıları seçimlerde AKP'den milletvekili olmak için beklentiye girdiler. Bu da bir zihniyet meselesi, cemaat de bir bütün değil. Herkes tarihle ilişkisini tasarladığı gelecekle bağlantılı olarak kuruyor. Zaten şu kadar insan kalmış. İki çeşme, bir kilise vermişsin... Hiç yoktan iyi, o ayrı hikâye, ama bunlar işin teferruatı. Kendi sorunlarını ayrı tutarak değil, diğer demokratik taleplerle bütünleşik bir şekilde ortaya koymak gerekir. Böylece, kendi talebin de büyür, genişler. Temel problem bu.

1915'in 100. yıldönümüne üç yıl kaldı. Önümüzdeki üç yılda Ermeni meselesi ve soykırım tartışması nasıl bir seyir izleyecek sence?

1915 Soykırımı'nın daha genel kabul görmesi yönünde seyredecektir. Hükümet belli ki buna karşı birtakım savunma mekanizmaları kuracak. Ama, on yıl, yirmi yıl önceki bahane-

ler artık yavaş yavaş ortadan kalkmış görünüyor. "Mukatele" yani Ziya Gökalp'in söylediği "karşılıklı öldürme" pek geçerli olmayacak. Bu demektir ki, bir tür "yol kazası" tezine yöne-linecek, yani "Ermeniler Der Zor'a sürgün edilirken birtakım çapulcuların öldürmesiyle olaylar meydana gelmiştir" denecek. "Zaten 1916'da çeşitli mahkemelerde şu kadar insan idam edildi" diye bu tez güçlendirilmeye çalışılacak. Onların Ermenileri öldürdükleri için değil, mallarına mülklerine el koydukları için yargılandıklarını biliyoruz. Sonuçta, kademe kademe savunma mekanizmalarını kuracaklar. Güç ilişkilerine bağlı bir hikâye. Şartlar başka türlü olursa, dünya politikası elverişli olursa, bir süre daha bunu gargara etme imkânı olabilir. Ama malumualiniz, daha birkaç sene önce Kürt yoktu, "kart kurt" vardı. Şimdi, kah "hepsi kardeşimiz" oluyor, kah hepsi ressamlarla beraber "terörist" oluyor, duruma göre. Bu normal, sistem kendisini koruya koruya gidecektir. Oradan bir değişim beklemek yerine, ahalinin bu konudaki hassasiyetini artırmak, aşağıdan bir tazyik, bu tartışmaları daha makul bir çizgiye sürükleyebilir.

19 Ocak'ın beşinci yıldönümüne geliyoruz. Hrant Dink davasının seyrini nasıl değerlendiriyorsun?

Duruşma günleri mahkeme önüne gitmeye özen gösteriyorum ama, işin hukuki yönünden başından beri umutlu değildim. Nitekim, olay çok sınırlı tutuldu ve öyle kaldı. Davanın takibine, hükümetten biraz fazla beklentiyle başlandı. Ancak giderek, hükümeti karşıya almamanın çözüm olmadığı görüldü. Hükümet üzerinde yeterli baskı oldu mu? Aslında önemli bir baskı oldu, ama hükümetin bu işi daha fazla deşmesi, asli faillerin, mekanizmaların üzerine gitmesi zordur. Bir şey daha var, bu toplumda Hrant'ın öldürülmesini meşru gören birçok insan vardı, biri de çıkıp vurdu. Temel problem budur.

Cinayetten sonra beyaz bereli insanların stadyumları doldurup "Hepimiz Ogün Samast'ız" dediği hatırlarda. Bu dava takip edi-

lirken hükümetin sorumluluğunun üzerinde yeteri kadar durulduğunu söylemek de zor. Cinayet işlendiğinde AKP beş yıldır iktidardaydı, bir beş yıl da cinayetin üzerinden geçti. Geldiğimiz noktada, hükümet icraatı olarak gördüğümüz, cinayetle birlikte adı anılan devlet görevlilerinin terfi ettirilmeleri ya da dönemin İstanbul valisi Muammer Güler örneğinde olduğu gibi AKP'den milletvekili seçilmesi.

Hrant'ı bu hükümetin valisinin muavini, onun makamında tehdit etti. Birkaç gün sonra bir arkadaş evinde Hrant'la birlikte yemekteydik. Açıkça bu işten ürktüğünü söylemişti. O anda meseleyi tam olarak algılayamadım ama, şimdi olayın nereden başladığını biliyoruz. Bütün isimler belli. Ama olayın üstü örtüldü. Başlangıçta, bu Ergenekon'la, derin devletle sınırlı görüldü, ama AKP, en azından meseleyi örtmesiyle, buna yol vermiş oldu. Bu terfiler, milletvekili yapmalar, aklamak anlamına gelir. "Maaşına zam, işine son" gibi bir durum değil, aksine, hem maaşına zam hem rütbeye terfi, hem de işine devam. Bazı arkadaşlar AKP hükümetinden sadece bu meselede değil, genel olarak demokratikleşme açısından birtakım beklentilere sahipti. Aslında, bu konuda son zamanlarda bir değişim söz konusu, birçok arkadaş, tabir-i caizse, köklü bir görüş değişikliğine uğradı. Bu hükümetin bu meselenin gerektiği gibi üzerine gitmediğini artık herkes kabul ediyor. Türkiye'de bu tür meselelerde ciddi bir hassasiyet olmamasına rağmen, çok farklı kesimlerden insanlar Hrant'ın anısına gerçekten sahip çıktı; bu bizim için önemlidir. Bu insanlar bir baskı oluşturdu derken, karınca kararınca, mütevazı ölçekte... Cenazede bulunan yüzbinler her duruşmada mahkemeye gelecek değillerdi tabii, ama dönüp baktığımızda, bu kadar yıldır, yağmurdur, kardır, kıştır, kıyamettir, her şartta mahkemenin önüne gelen insan topluluğu olayın deşifre olması umuduyla orada bulundu. Bunun etkisini de içinde bulunduğumuz toplumsal koşullarla birlikte ele almak gerekir. Uludere'de 35 kişi öldürüldü, tabii sokağa çıkanlar oldu, ama genelde sessizlik hakim. Usulen bir bakan istifa eder, usulen bir idare amiri görevden alınır... O bile olmadı.

"Hadi gel 1908'e dönelim" desek, 1908 temmuzuna, ne dersin?

Önümüzdeki meselelere bakarak sorarsak, acaba biz neredeyiz? O sorunları çözdük mü? İnsanlığın önünde o gün varolan sorunlarda, haklar meselesinden halklar meselesine, bir hamle yapılmış değil. Sorunları çözmüş değiliz. İlginç başka bir şey var, 1908'de şu veya bu şekilde insanlar hep birlikte coşkuyla sokaklara döküldüler. Bunu bir kez daha yaşamadık.

1907'deyiz yani. Fenerbahçe'nin kurulduğu tarihte.

1907'de, yani Taşnakların Emek Kongresi'ni yaptığı yıldayız (gülüyor). Maalesef öyle bir şey de yok bugün.

Yoksa, Hamidiye döneminde miyiz?

Bu toplum artık Hamidiye'yi kaldıramayacağını gördü. Korucu sistemi çöktü. Ayrıca, bir-iki yer hariç korucu sistemi tam olarak Hamidiye Alayı olmadı. "Ne oldu" diye soracak olursanız, daha modern bir kapitalist toplum olduk, ama insani ihtiyaçlar açısından kat edilen mesafe alet edevat babında kat edilenin çok altında kaldı. Rosa Luxemburg'un sözünü ettiği ya sosyalizm ya da barbarlık alternatifinin (ki tam da Ermeni katliamının gerçekleştiği günlerde söylemiştir onu) hükmünü sürdürdüğü bir dünyada, beşerin özgürleşmesi yolunda umutların kırıldığı bir dönemde yaşıyoruz. Tarihin kaydettiği felaketler bu bakımdan ezilenler için, emekçiler için kendi tarihimizin ayrılmaz parçaları. Rosa'nın, bir köle ayaklanmasının sembolü olan birini, Spartaküs'ü, yeni dönemin mücadelelerine bayrak yapmasının böyle bir anlamı da var. Ermeni katliamı insanlığın 20. yüzyıldaki ilk büyük yenilgisinin neticesiydi; yeni yenilgilerden korunmak için bu tarihin canlandırılması şart.

“Ulusun tarihi, efsanelerin, yalanların tarihidir”^{*}

Türkiye Solu, Tarih, 1915 üzerine

Söyleşi: Rober Koptaş

Rober Koptaş: *Türkiye solunun 1915'te yaşananlara bakışına dair bir genel çerçeve çizmeye çalışmakla başlayalım.*

Masis Kürkçügil: Türkiye sosyalist hareketinin kurucu unsurları olarak takdim edilen, Şefik Hüsnü, yani İstanbul'daki Aydınlık kanadı ve de Bakü'de partiyi kuran Mustafa Suphi kanadı, büyük ölçüde milliyetçi bir etkilenmeyle sosyalizme gelmişlerdir. Sovyet ihtilaliyle kurdukları ilişki, onların enternasyonalist sosyalistler olduğu anlamına gelmez, çünkü o devirde, çeşitli ulusal uyanışları ve esas olarak İngiliz emperyalizmine karşı mücadeleyi “solculuk” olarak görenler vardı.

Bunu bir tarafıyla doğal karşılamak lazım, çünkü Mustafa Suphi Marksizme işçi hareketinin içinden gelmediği gibi, derin ideolojik bir hesaplaşmayla, yani aydınlar için geçerli olan bir güzergâhtan geçerek de gelmemiştir. Fransızcası mükemmeldir, Rusçası gelişmiştir, ama bir şairimizin dediği gibi, koltuğunun altında *Komünist Manifesto*'nun çevirisi de yoktur. Ürünlerine baktığımız zaman, söylenen sözlerin çoğu propagandif meselelerdir. TÜSTAV'ın bastığı eserleri,

^{*} Agos, 16.04.2010.

konuşmaları kıraat edildiğinde, Marksist, enternasyonalist bir yaklaşımdan ziyade, milliyetçi bir yaklaşıma sahip olduğu görülür.

Zaten, Ali Fuat Cebesoy'un da söylediği gibi, Ankara'daki yönetici kadroyu da müttefik olarak görmüştür. Mustafa Suphi ve arkadaşları öldürülmeseydi ne olurdu diye sorulduğunda, tarihçi Mete Tunçay, bunlardan üç tanesinin bakan olacağını belirtir. Bu, başlı başına yeterli bir hikâyedir.

Bunu, merkeze, hükümete, resmi görüşe entegre olacakları anlamında mı söylüyorsunuz?

Zaten resmi görüşle aralarında büyük bir farklılık söz konusu değildi. Bir başka tarih düşünen bir kesim değildi bu. Resmi tarihin güzergâhına girip, orada bir rol oynamak, ama bunu Sovyetler Birliği'yle (SB) dostluk içerisinde sürdürmekti amaçlanan şey. Kaldı ki, SB ile dostluk denilen şey her neyse, Türkiye Cumhuriyeti bunu uzun süre sürdürmüştür. Veya çeşitli reel politik kaygılarla SB, Ankara hükümetine karşı dostluğunu uzun süre sürdürmüştür.

Şefik Hüsnü uzun yıllar Paris'te kalmış, Jean Jaurès'i dinlemiş vs. deniyor. O gerçekten de İttihatçı bir damardan gelmemiştir, ama o kadar uzun süre Fransa'da kalmış olmasına rağmen, Sosyalist Parti'ye girip de çalışmamıştır. Gerçekten bu işle ilgileniyor olsanız, yıllar boyu kendinizi saklayıp gizleyemezsiniz. Onlarda var olan sosyalizm türü, enternasyonalist bir sosyalizm değildir.

Bunun tarihsel-siyasi yansımalarını nerelerde görürüz?

Ermeni meselesinde doğrudan doğruya görmek biraz zordur, ama Kürt meselesinde çok açıktır. Bugün geriye dönüp baktığımız zaman, Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) Şefik Hüsnü önderliğinde, Kürt isyanları konusunda takındığı tutum, nasıl bir tarih anlayışıyla donanmış olduğunu bize pekala gösterir.

Nedir o tutum?

Kraldan çok kralcı bir tavidir. Ankara hükümetini, genç Cumhuriyet devletini sonuna kadar destekleyen, gariban Kürtleri de, toplumsal formasyonları itibarıyla oldukça geri olan bu toplulukları da "gerici" olarak, "mürteci" olarak gören bir tavır.

Bugün o hareketin mirasını sahiplenen kesime baktığımızda, Kürt hareketinin emperyalizmin uzantısı olmakla itham edildiğini ve bu şekilde mahkûm edildiğini görüyoruz. Geçmişte, bu suçlama irtica üzerinden mi yapılıyordu?

Kısmen emperyalizm de vardır ama irtica meselesi o gün çok baskın bir sorun olarak gösterildi. Nihayetinde Lozan yapılmış, Musul sorunu çözülmüştü. İzmir İktisat Kongresi yapılmış, dolayısıyla, "anlayan" için, yeni Cumhuriyet'in iktisadi politikaları ortaya çıkmıştı. Ama buna rağmen, bir ilerici-gerici saflaşması kurarak, kendilerini taraf olarak gösteriyorlardı. Gündelik politikanın girdabında, haklardan, ezilenlerin konumundan hareket ederek değil, yukarıdan, bir tür toplum mühendisliği fikriyatıyla bakmışlardır Kürt meselesine.

"Kuruluş" döneminde, solun tarihle ilişkisi nasıldı?

Zaten sayısal olarak zayıf olan bu kurucu hareketlerin, tarihle ilişkileri de maalesef çok zayıftı. Her ne kadar işçi sınıfı denilse de, her ne kadar sosyalizm denilse de, bir başka tarih peşinde değillerdi, mevcut tarihi gidişatı, şöyle görüyorlardı: Türkiye bir burjuva devrimi yaşıyordu. Bunu yaşayabilmesi için ilerici bir rejime ihtiyaç vardı, Kemalist rejim bu ilerici rejim görevini görüyordu. Herhalde o bu görevi tamamlayınca da sosyalistlerin beklediği başka bir şey olacaktı. Böyle olunca, somut insanların, ezilenlerin tarihi konusunda kör davranmışlardır. Sorun sadece etnik sorunla sınırlı değildir, bu topraklarda var olmuş olan sol hareketlere veya işçi hareketlerine karşı da pek kadirşinas davranmamışlardır.

Nasıl görüyorlar bu hareketleri?

Örneğin TKP'nin önemli simalarından biri olan Doktor Hikmet Kıvılcımlı, 30'lu yıllarda yazdığı yazılarda, İstanbul'da kendilerinden önce var olan gayrimüslim işçi hareketini Bund'cu diye mahkûm eder. Bir yandan da, Ermeni katliamı üzerine çok paradoksal sözleri vardı. Hem facia der, hem de bu meseleden kurtulduk havasındadır.

Dolayısıyla, 60'lı yıllara gelinceye kadar, sosyalist harekette Ermeniler olmasına rağmen, 1915 bir mesele olarak görülmemiştir. Ama tarih de zaten bir mesele olarak görülmemiştir. Temel sorun da buradadır. Egemenlerin tarihinden kopmuş bir anlayışa sahip olmadıkları için, 1915 Ermeni meselesi veya mübadele ciddi bir şekilde ele alınmamış, hatta Dr. Kıvılcımlı gibi bazıları, mübadeleyi işçi sınıfının Türkleşmesi açısından hayırlı olarak değerlendirmişti.

Tarihle siyasi hareketlerin ilişkisi neden önemli?

Tarihle hesaplaşmamış herhangi bir siyasi hareket kendi meşruiyetini sağlayamaz. Sosyalist hareketin en büyük sorunlarından biri buydu ve 60'lı yıllarda işçi hareketi, gençlik hareketi gelişmesine rağmen, bu hesaplaşmanın yapılamamasının bedeli ağır olmuştur. Çünkü başkalarının tarih anlayışıyla hareket ederseniz, misal 27 Mayıs darbesi veya bugün çokça sözü edilen Anayasa meselesinde, o zaman başkaları gibi düşünürsünüz. Başkaları gibi düşünürseniz kendiniz değilsinizdir, bu da şizofrenik bir durumdur.

Özellikle 60'lı yıllarda Türkiye dönüp kendi geçmişine aktı, Türtiye solu da bunu yaptı. Bu tarih hangi sorunları taşıyordu?

Bu soru bizi hep yukarıdan tarihe doğru sürüklüyor. Resmi sol tezler 1938'de Mustafa Kemal'in ölmesiyle karşı devrim olduğunu anlatır bize. Bilemedin, 1950'de Demokrat Parti'nin

iktidara geçmesiyle. Siz böyle bir tarihi devraldığınız takdirde, sizin dışınızda, daha güçlü olmuş, iktidar olmuş, ama sömüren sınıflardan yana olan, yönetenlerden yana olan bir kesimin paralı askeri oluyorsunuz veya daha hafif söylemek gerekirse, işini görüyorsunuz.

Mesela diyelim ki, 1930'lu yıllarda İş Kanunu, Ceza Kanunu gibi faşist kanunlar alınıyor İtalya'dan. Siz kalkıp, böyle bir dönemi, "ilericiydi, antiemperyalistti" gibi yalanlarla aktarıyorsunuz. Bu zihniyetle hareket ettiğiniz zaman, sizin kendinize nasıl bir etiket koyduğunuz önemli değildir. Ezilenlerin, aşağıdakilerin deneyimlerinden hareketle bir tarih anlayışı üretmek durumundasınız, çünkü onların deneyimi birike birike tarihin neresinden bir gedik açacağını gösterir bize. Onlar tarihin öznesi olurlar ve o takdirde, taahhüt ettiğiniz aşağıdan bir sosyalizmse, gerçek demokrasiyse, bu mümkün olabilir. Ama tarihe, "ilericilik, gericilik" gibi, Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki aydınların kullandığı mefhumlarla baktığınızda, bir anlamda, siz de "Tarihi kitleler yapar" değil, "Tarihi aklıevvel birtakım zatı muhteremler yapar, kitleler de o aklıevvellerin birtakım projelerine destekler sunmakla mükelleftirler" diyerek kendinizi projelerle sınırlarsınız.

Bu projelere, darbecilik yapmak da dahil midir?

Tabii ki dahildir. Gericilikle mücadele ediyorsunuzdur, haklı bir zemininiz olduğunu düşünürsünüz ve o zaman da, ihtiyacınız olan darbeyse, darbe olur. Şimdi bize garip gelebilir, ama düşünebiliyor musun, 1970'e kadar Türkiye'de işçi sınıfının objektif varlığı tartışılmıştır. Ve buna Marksist de bir kılıf bulunmuştur. Objektif olarak işçi sınıfı olmadığına göre, onun hayrına, onun görevini ikame edecek bir zümre olarak "zabit-katip" zümresi, "asker sivil aydın" zümresi tarihte ilerici bir rol oynayacaktır. Böyle bir tarih anlayışına sahip olduğunuz takdirde, aklınıza gelebilecek herhangi bir tarihsel gerçek sorunu algılamanız mümkün değildir. Çünkü siz artık başka bir boyuttasınız.

Bugün tartışığımız bir sürü sorun bununla ilgili değil mi?

Tabii, mesela İttihatçılıkla ilgili veya Hürriyet ve İtilaf ile ilgili, Abdülhamid ile ilgili, Kemalizm ile ilgili... Ondan sonra başlarsınız, o öyleydi, bu böyleydi... Bütün bunlar yukarıdaki gidişata bakarak değerlendirilir ve böylece siz de ucuz bir iktidar oyununun içine girmiş olursunuz.

Türkiye’de sosyalist sol 1965 seçimlerinde yüzde üç oy aldı. Dünyada iktidar oyununa katılmak için bu rakam çok düşüktür. İyi kötü tarihte etkisi olmuş siyasi hareketlerin var olduğu ülkelere baktığımız takdirde, bununla tarih yapamazsınız. Çok daha büyük kitlelere ulaşmanız lazım. Türkiye sosyalist hareketinin en önemli zaaflarından biri, başından beri, çok sınırlı bir güçle iktidar oyununa ortak olduğunu zannetmesidir. 1960 darbesi olduğu zaman, daha sonra aralarında büyük bir farklılık olduğu söylenecek olan Mehmet Ali Aybar, Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı bir tür tebliğ sunmuş, darbecilere akıl vermiştir. “Onu öyle yapmayın, şöyle yapın” gibisinden. Normalde, herhangi bir sosyalist, iktidarlara akıl vermez, aşağıdakileri, özgürleşmeleri için nasıl mücadele edecekleri konusunda bilgilendirmeye, onlarla birlikte bu mücadele içinde, bunun yolunu yordamını bulmaya çalışır. Ama arkanızda herhangi bir sınıfsal güç olmadan bir broşür çıkarıp akıl vermeye kalkarsanız, sanıyorum, bu bütün tartışmalarımız için açıklayıcı bir örnek olur. Bu broşür, bildirge merakı bizde hâlâ vardır. Onlar meseleyi ortaya koydukları takdirde, kitlelerin de kendileriyle beraber yürüyeceklerini zannederler.

Bu merak nasıl bir deneyime dayanıyor?

Eldeki imkânları, çıkmış olan metinleri vesaire göz önüne aldığında, bir sosyalist kültürü besleyecek bir malzeme yoktu ortada. Derme çatma bir bilgi birikimi vardı, bir deneyim aktarımı söz konusu değildi. Zaten dünya sosyalist hareketinde egemen olan iki tür solculuk söz konusu olmuştur. Bunlardan biri, ikinci

Enternasyonel’le, daha önce Alman sosyalist hareketinde Lasalle’la başlayan bir eğilim: Kurumlar içinde siyaset yaparak, hareketi yukarıdan geliştirme eğilimi –bizde de etkin olmuştur. İkincisi de Stalinizmdir tabii. Bu ikisinin tarih görüşünde çok büyük benzerlikler vardır. Yukarıdan, devletlu bir zihniyet ortaya çıkarmıştır. Bunun da insanlık açısından bedeli ağır olmuştur. Bugün gelinen noktada sosyalist hareket insanları ikna etmekte zorluk çekiyorsa, bunun nedenlerinden biri de budur. Emperyalist saldırıyla, kapitalist sömürüyle açıklanacak bir husus değildir bu. Solun tarihle ilişkisi de kesikti.

Ama bilhassa 60’ların ikinci yarısından sonra, bir yandan da büyük bir arayış vardı tarih konusunda.

60’ların sonuna doğru çıkan Doğan Avcıoğlu’nun *Türkiye’nin Düzeni* kitabı, soldan, Osmanlı’ya Türkiye’ye ilişkin derli toplu ilk kitaptı. Ama normal bir okurun sabır sınırlarını zorluyordu. Siyasallaşma da yoğun olduğu için, bu kitabın da ciddi bir biçimde okunduğu kanısında değilim. 70’li yıllardan sonra, o devasa *Milli Kurtuluş Tarihi* kitabına baktığınız zaman örneğin, Ermeni meselesine dair de Kürt meselesine dair de bir şeyler bulmanız mümkündür. Yani “Böyle bir şey var” der. Ama çok da bu gözle okunmadı. Türkiye sosyalist hareketi, misal, 60’lı yılların sonunda, Kürt hareketindeki gelişmeleri algılamakta güçlük çekti. Kürt öğrenciler DDKO’yu (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) kurdukları zaman, “Biz kendimizi Türk sosyalist hareketi içinde ifade edemiyoruz, o kalıp bize dar geliyor” diyorlardı aslında. Sol, bunu algılamakta zorluk çekti.

12 Mart 1971 muhtırasından sonra bir değişim yaşanmadı mı?

12 Mart çok önemli bir deneyim olmasına rağmen ve 12 Mart sonrasında insanlar asker sivil aydın zümreye, Kemalizm’e özel bir rol biçmeseler de, tarihsel bir hesaplasmaya girmedikleri için, “Geçmiş geçmişte kalmıştır” diyerekten, bir dayanak noktasından mahrum kalmışlardır. Ve sonuçta, 70’li yıllardaki

kısmi tartışmaları bir yana koyarsak, Kürt hareketinin farklı bir mecraya girmesi ayrılıkçılık olarak görülmüş ve küçümsenmiştir.

Odönemde Kürt hareketi içinde kendini Osmanlı Türk tarihinden farklılaştırmaya çalışan bazı hareketler çıktı. Mesela Rizgarî gibi hareketler, o tarih treninden inme gerekliliğinin bilincine vardı. Ama, eldeki malzemenin, imkânların kısıtlılığından da hareketle, Ermeni meselesine de geri dönüp değerlendirseler de, bunlar kısmi kaldı. Çünkü Cumhuriyet tarihiyle de Osmanlı tarihiyle de hesaplaşmak gerekiyorsa, yani kendi tarihinizi kuracaksanız, ille de resmi görüşün tersini söylemek için değil ama kendi tarihi zemininizi oluşturacaksınız; egemenleri sorgulamanız gerekiyor. Egemenleri sorgulamayan bir sosyalist hareket olamaz. İktidardakini haklı görerekten dünyayı değiştirmeye yeltenmek, herhalde bizim ülkemizdeki sosyalistlere has bir garabettir.

Eleştirel bir tarih okuması o dönemde hiç mi yapılamadı?

Bu tür bir değerlendirmeyi, biraz zorlayarak, bir anlamda çatırdatarak yapanlardan biri İdris Küçükömer'di. İdris Hoca'nın, eksiğiyle gediğiyle de olsa yaptığı işler, resmi tarihi kökünden sarsmaya başladı.

Ne söylüyordu İdris Küçükömer?

Milli Mücadele'nin antiemperyalist olmadığını söyledi. Şevket Süreyya Milliyet gazetesinde "Bunlar tehlikeli sözlerdir" dedi bunun üzerine. Çünkü İdris Küçükömer "tarih yeniden yazılmalıdır" dedi. Bu önemlidir.

Bu tarz bir sorgulamayı ilk dile getiren İdris Küçükömer miydi?

Bu çapta, bu açıklıkta iltir. Emin Türk Eliçin'in 1964'te *Eylem Dergisi*nde yazdığı yazılarda dile getirdiği bazı sorgulamalar vardır, fakat bu kadar bütünlüklü değildir. İdris Küçükömer,

kendisi de Talat Aydemir darbe girişimlerinde rol almıştı, TİP üyesiydi, "heretik bir Marksist" denebilecek bir adamdı. O dönem için, okumaları resmi okumalar değildi. Aykırı okumalar yapıyordu. Hem Mao'yu hem Troçki'yi kendi düşüncesi içinde meczetmeye çalıştı.

Mumla arayarak da olsa, Nâzım'ın şiirinde, Kemal Tahir'in romanlarında görebiliyoruz 1915'i. O dönemde, iyi kötü, Türkiye'nin az gelişmişliğinin nedenleri de araştırılıyor. Bu literatürde, 1915'e dair ufak tefek bilgi kırıntıları vardı. Sol hareketin ortalama zihniyeti içerisinde Ermenilerin başına gelen şey ne ifade ediyordu? Bu bölüm pörçük bilgilerden nasıl bir sonuç çıkıyordu?

Bunlar gerçekten bölüm pörçük bilgilerdi. Politik olarak bir değerlendirme yoktu. İşte, Kemal Tahir'in romanında, "Bilmem neredeki bilmem ne mülküne el koyarak zenginleşti" gibi bir mesele hep vardı ama bunun genelleştirmek yoktu. Zengin öldürüldüyse yoksul ne olmuştur, ya da ne kadar olmuştur gibi bir sorgulama yoktu. Fakat bunu cazibesi de yoktu. Çünkü bu, tek başına bir konu değil, başka meselelerle birlikte ele alınması gereken bir konu. Nâzım'ın şiirinde bu var, ama bir taraftan Nâzım'ın içinde yer aldığı TKP içinde bu bir mesele olarak görülmemiştir. Böyle bir formasyonları yoktu. Bu bölüm pörçük meseleler, az önce dediğim gibi, Doğan Avcıoğlu'nda da var, bazı anılarda var, romanlarda var, ama bunları teorize etmek çok ciddi bir çaba gerektirir.

Güncel politikayla ilişkili bir mesele olarak görülmediği için mi konuşulmuyor üzerine?

Öncekilerin çoğu eski yazı biliyor, Kemal Tahir'in, Nâzım Hikmet'in tanıklığına da gerek yok. TKP'nin ilk kadroları olayları biliyor. İttihatçılar yargılanıyor, gazetelerde sütun sütun yayınlanıyor. Bilmiyordum demek, abes bir şeydir. Ama bilgi, veriyle sınırlı bir olay değil, insanlar dünya görüşlerinde

elzem olan, kendileri için ihtiyaç haline gelmiş olan bilgileri tartışmak, sistematize etmek, onları kuramsallaştırmak durumundadır. Böyle bir şey söz konusu değildi, çünkü arayışları farklıydı. Yanınızdakini göremezsiniz, selektif bir bakış vardır.

Kendi tarihine sahip olmak neden önemli?

Bugün de çeşitli meseleler tartışılırken bu yukarıdan/aşağıdan tarih ayrımı, önemli bir ayrım. Sosyalist hareket çok zayıf, elli yılın en kötü dönemini yaşıyor, ama zihniyet olarak baktığınızda hâlâ birileri bize bu reel siyaseti yutturmaya çalışıyor. Bir tür yukarıdan siyasette taraf olmayı hayırlı bir şey gibi gösteriyor, ama ezilenlerin konumu açısından bir tarih inşa meselesine gelince onu sürekli erteliyorlar. İşte, bu anayasa tartışmasını yaşıyoruz, "12 Eylül Anayasası'nı mı kabul edelim?" diyorlar. Pekala, biz kendi zihniyetimize uygun bir gelecek nasıl tasarlayacağız? Zihniyet dünyası da, deneyim dünyası da ağır aksak ilerler, ama kendi mecrasında ilerler, dolayısıyla başka mecralarda bunu inşa etmek mümkün değildir.

Bu bir anlamda, klasik olarak bütün aşağıdan hareketlerin gösterdiği bir husustur. Çok basit bir şey vardır: Tarihi kitleler yapar. Tarihi kitleler yapacaksa, onların zihniyet dünyasına bakmak gerekir ve onların çıkarlarına uygun bir gelecek inşası için de, tarihi, bir hesaplama ve mücadele alanı olarak görmek gerekir. Bugün eğer, aradan doksan beş sene geçmesine rağmen, Dışişleri Bakanı "adil bir hafıza" diye bir şey ortaya atıyorsa, önce kendisine sorması gerekir, Türkiye'de doksan beş yıl boyunca devlet bu konuda adil bir hafızaya sahipti de, şimdi mi bir adaletsizlik ortaya çıktı? Bu muktedirlerin tipik bir söylemi. 1915'in neden bu kadar önemli olduğu sorusunu, dışarıdan müdahaleler, emperyalizmin şusu busu diye açıklamak belki birilerini rahatlatır, ama milyonlarca insanın hayatını tarihten silmeye çalışmış olursunuz.

Kürt hareketinin 90'lı yıllardan sonra verdiği mücadeleye, kendine bu anlamda bir tarih araması, Ermenilerin yaşadıklarıyla ilgili daha çok şeyin açığa çıkması gibi bir sonuç doğurmadı mı?

Bunu söylemek biraz zor. Biraz paradoksal bir gelişme oldu, çünkü Kürtler de bir Kürt tarihi inşa etmeye kalktılar, hatta yer yer, Demokratik Cumhuriyet talebinde, Kürtlerin de kurucu unsur olduğunu Anayasa'ya koymak gerektiğini söylediler, böylece iki etnisiteli bir tarih yazmak istediler. Kürtlerin de, bir dönem Rizgarînin yaptığı gibi ya da İsmail Beşikçi'nin yaptığı gibi, ortak bir tarih yerine, ezilenlerin tarihini inşa etmeleri ve onun içinde yer alabilecek herkese yer vermeleri gerekirdi. Ezilenlerin tarihi değil, ulusal tarih olarak inşa etmeye kalktığın zaman, ister Ermeni, Türk, Kürt, Japon ol; efsaneler devreye girer, bunu kutsamaya başlarsın, ulus mefhumunun olmadığı binlerce yıl öncesine gidersin, o takdirde de milli bir tarih, yani gerçekdışı bir tarih haline gelebilir. Böyle bir tehlike Kürtler için bugün var. Kendi tarihine hesaplaşmak, yönetenlerle hesaplaşmak gerekiyor. Bütün bu tarihte, devletle birlikte hükmetmiş, sistemin süregitmesinden kazançlı çıkmış olan Kürt ağalarının, beylerinin defterlerini tarihten dürmeleri gerekir.

Bu da başlı başına zengin bir tarih.

Elbette. Biliyoruz ki, Meşrutiyet, Kürt egemenleri tarafından hoş karşılanmamıştır, çünkü eşitlik geldiği takdirde kendi avantajlarını zedeleyecek bir husustu. Kürtlerle Ermeniler arasında çeşitli siyasi görüşmeler yapılmış, bütün bunlarla da hesaba katmak gerekir. Cumhuriyeti beraber kurduk da, bunu nasıl sağladık, onu da düşünmek gerekir. Bu lokal olarak da yapılacak bir şey değil, biz bir dünya tarihinin içinde yaşıyoruz. Bunu da bir dünya sisteminin içine oturtmak gerekir. Birinci Dünya Savaşı'nı anlamak gerekir, emperyalist saldırıyı anlamak gerekir. Halacoğlu bile geçenlerde, "Osmanlı da sütten çıkmış ak kaşık değildi, savaşa girmeseydi de yıkılacaktı" diyor. Ak kaşık değil ne demek? Tarihsel olarak şunu biliyoruz, insanlar

eğer yaşadıkları toplumdan hoşnutsalar ne ayrılmak isterler, ne isyan ederler. Çünkü herkesin çocuk çoluğu vardır, yaşayacak bir hayatları vardır ve kimse bunu riske atmaz. İnsanlar radikal konumlara en son olarak sürüklenirler.

Osmanlı İmparatorluğu içinde Ermeni meselesi nedir o halde?

Evvela bir yurttaşlık meselesidir. Osmanlı İmparatorluğu Ermenilere karşı vaatlerini yerine getirmediği için hem Ermenilerin başına bu facia gelmiştir, hem Osmanlı halklarının... Açlıktan ölen, hastalıktan ölen, savaşlarda ölen... Ama bütün bunlar, birlikte yaşamının koşullarını yaratamayan bir idarenin sorunlarıdır. Yoksa allahın def ettiği dağdaki yoksul köylünün çözebileceği sorunlar değildir zaten, onlar bu emperyal politikaların kurbanı olmuştur. Halacoğlu'na sormak gerekir, "Savaşa girmeseydi de batacaktı!" Ağır bir laf... Onca insan niye öldü o halde? Bunun hesabını kime sormak gerekir? Dışişleri bakanı, "1915 bizim için sadece tehcir demek değildir, Çanakkale ve Sarıkamış demektir" diyor. Şimdi, bu pardoksal bir durum, çünkü Çanakkale savunma, Sarıkamış ise bir saldırı, tehcirin ise neyi kast ettiği ortada. Eğer Sarıkamış'ta saldırmasan Çanakkale olmayacak. Dolayısıyla, resmi tarih bu ve bunun vebalini de katledilenlere yüklüyorsun. Bu resmi görüş; ne kadar adil bir hafıza değil mi? Adil hafıza için, Enver'i sorgulayacaksın, çünkü İsmet Paşa da, Mustafa Kemal de, "Biz olsaydık savaşa girmezdik" diyor. Ama biz hem Kemalistiz, hem İttihatçıyız.

Hepsi sahipleniliyor.

Evet, hepsi sahipleniliyor, milli tarih böyle bir şey çünkü, çelişik bir tarih. Aynı kesimdeki iki farklı görüş. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeseydi, sonuç herhalde kendisi için de daha beter olmazdı.

1915'in bundan yirmi yıl önce çok konuşulmazken bugün bu kadar tartışılıyor olması neyin sonucu? Tamamen dışsal faktörlerin

etkisine mi bağlamak gerek, yoksa içerdeki bazı arayışlarla ilişkisi var mı?

Bu tarihsel bir sorun. ASALA birtakım cinayetler işlemeseydi ortaya çıkmazdı ya da ASALA bunları yaptı diye ortaya çıktı demek, tarihle dalga geçmek demektir. Tarihi parlamentolara bırakmamak lazım, devletlere de bırakmamak lazım, doğru... Ama parlamentolara bırakmamak lazım demek, ne olduğuna kendi devletin karar versin anlamına da gelmiyor. Bu alicenaplık gösterisi pek doğru bir şey değil. Yani "Biz acılarımızı tarihe gömdük de başkaları gömmedi" demek... Bu yalan tabii baştan aşağı. Çünkü olmadık acıların, nasıl pazarlandığını biliyoruz. Çünkü milli tarih, ortak efsanelerin yanı sıra, ortak acıların üzerine de oturuyor. Mutlaka bulman, mutlaka yaratman lazım.

Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında, birkaç faktör etkili olmuştur. Dünyanın dört bir tarafında insanlar tarih araştırıyor, 19. yüzyılın başında, yani Ermeni katliamından önce, Güney Afrika'nın batısında Almanların kolonizasyonu, kırk ilâ yetmiş bin insan öldürüldü...

Hererolar.

Evet... Bu insanların da hiç avukatı yok. Ama artık bu olay da tarih bilincinin bir yerine oturmuştur. Bu insanların lobi yapacak takatleri ve güçleri olmadığını hatırlatalım. Bir, biraz önce dediğimiz gibi, tarih bir mücadele alanı ve insanlar evrensel ölçekte üretmeye çalışıyorlar, Ermeni meselesi de küçümsenecek bir mesele değil. Bu yeni çıktı deniyor, bir örnek verelim. Osmanlı'nın son döneminde Anadolu'nun nüfusunun kaç olduğunu çıkaralım. 1.5 veya 2.5 milyon Ermeni vardı deniyor. Hangisini kabul edersek edelim ve bir kişinin bile katledilmediğini varsayalım, diyelim ki bir kişi bile trafik kazasına bile kurban gitmemiş olsun. Bu nüfusun genel nüfusa oranına bakarsak, bunu bugünkü Anadolu'ya oranlarsak, on ilâ on beş milyon civarında insan eder. Şu anda bu kadar

insanı Anadolu'dan alıp, oraya buraya gönderelim... Böyle bir fecaat tarihten silinebilir mi? Bu insanlar anılarını, köylerini, hasretlerini yazacaklar ve bütün bunlar, tehlikeli bir literatür teşkil edecek. Arşivler deniyor ya, işte bunlar arşivler... Neden Talat Paşa'nın yazdıklarının arşiv değeri oluyor da, Yozgat'ın bir köyünde sürülmüş bir insanın anıları arşiv olmuyor? Talat Paşa'yı yalan makinesinden mi geçirmişler?

Dünyanın birçok yerinde insanlar, aklımıza gelen her konuda araştırma yapıyorlar, geçmişini yeniden değerlendiriyorlar, dönüp dönüp yeniden okuyor, yeniden kurguluyorlar ve bunu geçmiş için değil, gelecek için yapıyorlar. Bunları komplo teorisiyle açıklamak mümkün değil. Deniliyor ki, "Amerika'da Ermeni lobisi var." E, Allahın def ettiği yerlerde de çıkıyor bu kararlar, orada lobi filan yok! Katalonya'da geçenlerde bu konuda bir karar alındı. Orada bir Ermeni lobisi olduğunu hiç sanmıyorum!

Türkiye'nin Amerika'daki lobi faaliyetleri için her yıl milyonlarca dolar harcadığı da biliniyor.

Amerika'daki Ermen nüfusu da, bunun nüfusa oranı da belli. Bu kadar küsurat bir seçmen kitlesi için devlet politikasının belirlenmeyeceği aşıkâr. Ama ortada bir şey var. Beğenelim ya da beğenmeyelim, İstanbul'daki Amerikan elçisi Morgenthau o gün bu konuda kitap yazmış, millet bunları orada okumuş, orada kendine göre bir kamuoyu oluşmuş. Yani, tarihsel bir konudan bahsediyorsak, bu tür komplolardan mümkün merteye uzak durmakta yarar var. Çünkü, tersi doğrudur. Türkiye 45 milyar dolarlık bir silah siparişini ortaya koymuştur. Bu, Yunanistan'ı kurtaracak kadar büyük bir para.

Biraz da dünya ölçeğinde sol hareketin 1915'e ilişkin tutumuna bakalım. Marksistler için önce Şark Sorunu vardı, daha sonra halkların kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde tartışmalar yaşandı. Troçki'nin, Rosa Luxemburg'un bu konuda yazdıkları biliniyor. Dünyada Marksistler 1915'i nasıl gördüler?

Ermeni meselesinde 19. yüzyılın sonundan itibaren, 1894-96'dan itibaren değişimler başladı. Abdülhamid katliamları Batı'da bir kamuoyu oluşturdu. Ayrıca, 1896'dan sonra Ermeni sosyalistleri II. Enternasyonal toplantılarına düzenli olarak katıldılar ve bu mesele hakkında broşürler neşrettiler. Bunun dışında, Ermeni sosyalistlerin Batı'da diğer sosyalistlerle ilişkilmesi bazı değişiklikler yarattı, ve bunların bir anlamda öncüsü sayılan, Balkan Marksizminin babası sayılan Christian Rakovski, bu meseleyle ilgilenmeye başladı. Bence Rosa Luxemburg'u bu konuda etkileyen Rakovski'dir. 1896'da Jean Jaurès Fransız meclisinde bu konuda konuşma yaptı. Her ne kadar Mustafa Suphi ve Şefik Hüsnü Jaurès'i dinlediklerini, onu saydıklarını söyleseler de, bu nasıl bir dinlemedir bilemem, çünkü Jaurès'in metni orada duruyor. Ayrıca Jaurès, *Pro Armenia* diye, Osmanlı Ermenistanı hakkında bilgi veren bir gazetenin de yazı kurulundadır. Daha önce Rusya'yı güçlendirecek bir mesele olarak görülen Ermenilerin özerkliği meselesi Batılı sosyalistler tarafından pek makbul addedilmemiştir de, daha sonra bu katliamlarla birlikte, sosyalist hareketin ortaya çıkmasıyla birlikte bu görüş değişmeye başladı.

1908 Osmanlı İnkılabı büyük umutlar doğurdu. Vatandaşlık temelinde bir yeniden yapılanma sosyalistler açısından çok önemli bir olay olarak görülmüştür. Ama 1908 kendini çok çabuk tüketti. Bütün bunlara baktığımız takdirde, I. Dünya Savaşı'na giden süreçte, Ermeni meselesi bir tür geç kalmış, muhatabını bulamamış, karşılıksız kalmış, ortada kalmış bir mesele olarak görüldü. Birinci Dünya Savaşı sırasında katliam olduğunda sosyalist hareket de paramparça haldeydi. Ermeni meselesini değil, herhangi bir meseleyi tartışma imkânı ortadan kalkmıştı, Enternasyonalizm göçmüş, itibar kaybına uğramıştı. Ermeni meselesi çok uzak bir mesele olarak kaldı.

Daha sonra, ciddi bir sorun Kızılordu'nun Kafkasya'yı Bolşevikleştirmesidir. SSCB'nin kuruluşu içinde, Stalin'in merkezleşme politikasının egemen olmasıyla, ulusal tarihler de

merkeze göre şekillendi, öyle olunca da Moskova tarafından bloke edildi bu tarih. Bir Ermenistan kurulduğu için Batı'dakiler bu meseleyi kapanmış saydılar; Ruslar, kendi dış politikaları için Azeriler ve Türkler ile ilişkileri açısından bu meseleyi örttüler. Dolayısıyla bu mesele sosyalistler açısından ciddi bir tartışma konusu haline gelmedi. Kafkasya'da önemli bir tarihi olan Ermeni sol hareketlerinin başından geçenler de unutuldu. Batı'da da Stalinizm egemen olunca, zaten tarih tartışılmadı, sosyalistler tarihi tartışmadı.

Türkiye'deki sorunun benzeri küresel ölçekte de vardı yani?

Tabii. İnsanlar İspanya İç Savaşı'nı ne kadar biliyorlardı mesela? Onlar da bu savaşı çok yakın bir tarihte öğrenmeye başladılar. Ken Loach, *Ülke ve Özgürlük* filmini çekerken, bu eksiklik çok açık bir şekilde görülmüş. Bütün dünya kendi tarihini bihakkın biliyor, buradakiler bilmiyor gibi bir ayırım yapmak doğru olmaz.

SSCB'nin çöküşünün, Doğu Bloku'nun ortadan kalkmasının bu meselelerin konuşulmasının önünü açtığı söylenebilir mi?

Kısmen öyle. Ama Sovyetler Birliği artık, 70'lerden itibaren bu tip bir merci olmaktan çıkmıştı. İki kutuplu dünya diyorduk ama böyle bir durum yoktu. 70'li yıllarda bu konularda, 68'le gelen bir canlanma zaten vardı. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıktı ve insanlar bu yeni ihtiyaçlar ışığında tarihe yeniden yöneldiler.

Sol hareket içinde bir Ermeni olarak neler yaşadın?

Bunu konuşmak biraz zor geliyor bana. Uzun süre bu soruyu sormadım kendime. Kimse de bana sormadı. Şimdi geriye dönüp, bu böyle oldu, şu şöyle oldu desem ne kadar gerçek olur? Ama birileri *Türkiye'nin Düzeni*'ni okuyorsa ve önüne gelen Ermeni'yi emperyalistlerin, İngilizlerin ajanı olarak görüyorsa, ve sen de eğer, katliamdan kurtulmuş bir komşu kadınla, büyükanne gibi bir ilişki kurmuşsan, iyi kötü sen de

bir şeyler okuyorsan, zaten iyi kötü bir tarih anlayışına sahipsen ve bir halkın toptan ajan olamayacağını biliyorsan, kendini pek iyi hissetmiyorsun. Yahut Sarkis Çerkezyan'ın söylediği gibi, *Türk Solu* gibi bir dergi çıkmışsa, onunla bir hismiyet kurman kolay olmuyor muhakkak ki. Ya da başına bir kaza gelip içeri filan düştüğünde, herhalde sana pek eşit davranmıyorlar, orası kesin. Ama hangi teraziyle tartılır bu hikâye, onu değerlendirmek benim için zor. Grev çadırında, "Ben de Ermeniyim" deyince, "Estağfurullah!" diyen insanlara rastladım hayatta. Ama, bu benim hayatımda normal bir hikâye. Bir sosyalist olarak toplumsal mücadeleye giriyorsan, emekçiler de, sosyalistler de, hâkim ideolojiden etkilenmiş oluyorlar. Eldeki malzeme o oluyor. Dolayısıyla, fazladan bazı engellerle yola devam ediyorsun demektir. Bütün bunların dökümünü çıkarmam elbette zor, ama çok ağır şeyler de olmuştur. Sorguya çekilen arkadaşlarıma "Siz vatanını seven çocuklarsınız, bu Ermeni'yle ne işiniz var?" denildiği de olmuştur. Daha komiği, 12 Eylül yargılanmasında, iddianemede, hem Troçkistliğimi, hem de Ermeniliğimi, ama en çok Ermeniliğimi öne koyarak, demediklerini bırakmamışlardır.

Ailede 1915'e dair hikâye var mıydı? Sen nasıl öğrendin geçmişte olan biteni?

Babam Beşiktaş doğumlu, aynı evde doğmuşuz. Dedem Abdülhamid katliamından birkaç sene önce Bulgaristan'a gitmiş. Anne tarafım da İstanbullu. İki taraf da tehcirden etkilenmemiş. Benim çocukluğumda aileden gelme bir hassasiyet buaçıdan olmayabilirdi. Feriköy'deyanımızdaki evde, Yozgatlı, katliamdan kurtulmuş bir kadın vardı. Dünya tatlısı bir insandı, bize de çok emeği geçmiştir. Lusig Yaya derdik. Olayın tarihi nedenleri vesaire değil ama katliamın kendisini, daha sonra çeşitli anılarda anlatıldığı üzere dinlemiştim. Bunları sakınmazdı, kimseye öfkesi, hıncı olan biri değildi. Ama bunu kapsamlı bir şekilde öğrenmek çok sonrasının işi oldu. İnsanlar bunlardan bahsederdi. Herkesin ailesine bir yerlerden değmiş vaziyetteydi. Kulağımıza küpeydi diyelim.

Aranızda konuşulurken hangi tabir kullanılıyordu?

Çart (Kırım, kesim, katliam) denirdi. Aksor (Sürgün) denmezdi pek. Ben öyle biliyor, öyle hatırlıyorum. Bilen de biliyordu... Mesela, bizim Abidin Nesimi Fatinoğlu'nun babası İttihatçılar tarafından, katliama karşı çıktığı için öldürülmüştür. Çok muhterem bir adamdı. Ben İdris Küçükömer sayesinde tanışmıştım. Bu konuşulurdu, bilinirdi mesela. Bu da ilginç tabii, benim babam hayattaydı, ama onun babası öldürülmüştü... Tekrarediyorum, iyi bir okumayıp tığn zaman, satır aralarından, bunları yakalaman mümkün... Milli Mücadele'yi tartıştığımız zaman, İdris Hoca'nın katkılarıyla tabii, büyük bir oranda Ermeni katliamını konuşurduk. Yani hem İttihatçı bir politika olarak, hem de Cumhuriyet'in üzerine inşa edildiği bir şey olarak... İnsanlar demek ki kendilerine göre bir tavır alıyorlar. Mesela, Türkiye İşçi Partisi lideri Mehmet Ali Aybar, Russel mahkemesi sırasında, Vietnam Savaşı çerçevesinde soykırımlar konusu açıldığında, bir sosyalist için utanç verici bir şekilde, Mithat Şükrü Bleda gibi İttihatçıların, devletlu adamların yazdıklarına referansla, Ermeni Soykırımı'nın gündeme girmemesi için çaba gösteriyor. Demek ki, o da biliyordu, rastlamıştı bu konulara, hazırlıklıydı. Yani bir şey olduğuna dair bilgisi vardı. Ama nasıl bakıyordu? Nasıl görüyordu? Asıl sorun buydu.

Soykırım ve Ermeni-Kürt İlişkileri Üzerine*

Söyleşi: Harun Ercan & Mehmet Polatel

Harun Ercan-Mehmet Polatel: *II. Abdülhamid dönemine gelmeden önce Ermeni toplumu içerisinde ne gibi toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşümler yaşanıyordu?*

Masis Kürkçügil: Eğer "Ermenilerin siyasallaşmasından" bahsedeceksek II. Abdülhamid döneminden çok önce Ermenilerin "modern" anlamıyla, o günlerde gelişen sınıflarının, burjuvalarının bulunduğu alanlar ne ise oralardan başlamak gerekir. Ermeni entelijansiyası, (tabii Batı Ermenistan'daki çünkü Doğu Ermenistan farklıdır; buluştukları kanal var ama önemli ölçüde ayırdılar) büyük oranda 1840'lı yıllarda Avrupa'da yetişmiştir. Bunlardan bazıları amiraların, bazıları amira olmayan zenginlerin, sarrafların, ticaretle uğraşanların çocuklarıdır. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi bunlar ister istemez o ülkelerdeki siyasal hareketliliklerle ilişkilenebilirler. Fransa'daki 1848 İhtilali, Şubat İhtilali bu açıdan önemlidir. Burada 1860'ta yazılan ve 1863'te padişah tarafından kabul edilen Ermeni nizamnamesinin, "anayasasının", yazarı olan ve aynı zamanda Mithat Paşa'nın yanında Osmanlı Anayasası'nı yazmış olan Krikor Odyan gibi adını sanını bildiğimiz insanlar var. Bu insanlar ünlü Fransız tarihçisi Jules Michelet'nin öğrencisi olmuşlardır. Bu insanlar sosyal sorunlarla nasıl ilişkileneceklerini Victor Hugo'nun *Sefiller*'inden öğrenmişlerdir. Oradan bu

* *Toplum ve Kuram*, 11.03.2014.

etkilenmeyle demokratik siyasal haklar açısından birtakım liberal aydınlar oluşmuştur. Ve bu liberal aydınların oluşmasına paralel diyebileceğimiz bir şekilde Ermenilerin kendi toplumsal iç mücadelesine bakarsak, proletarya ile burjuvazi arasında değil ama bir tür sınıf mücadelesi modern anlamıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler içerisinde cereyan etmiştir. Ermenilerde patrikhane önemli bir unsurdur, milleti temsil eder zaten. Burada nüfuz sahibi olan amiralar vardır. Yani padişah'tan torpilli, padişahla ilişkili zengin insanlar. Bunlar hem milletin hayrına bazı işler yaparlar (işte kilise, okul yapar veya yoksullara yardım eder) ama bir yandan da buradan milleti bloke ederler. Buna karşın zanaatkâr dediğimiz veyahut esnaf diyebileceğimiz ama zanaatkâr emekçi diyemeyeceğimiz insanlar da millet temsilinde pay sahibi olmak istemişlerdir. Ve bu ciddi bir mücadeledir. Ermeni Nizamnamesi dediğimiz hikâye, Ermeniler için geçerli olan bir nizamnamedir ve işte bu hukuku açıklar. "Cemaat yönetiminin" veya "millet yönetiminin" daha demokratik işlemesi için konmuş olan bir sistemdir. Bu bir tür karşılıklı olarak kurumlarla yani cemaatin kurumlarıyla bireyleri arasındaki hukuku belirler; bu açıdan anayasal bir değeri vardır. Tabii bu da önemli bir husustur. Amiralar daha ziyade Eğin, Divriği vs. kökenli olmasına rağmen, İstanbul'da yaşarlar ve taşradakilerle pek bir bağıları yoktur.

Doğu'da yani literatürde Batı Ermenistan denilen yerde (bu sonradan uydurma bir laf olmayıp Roma'dan beri Batı ve Doğu, veya Bizans ve İran Ermenistanı -19. yüzyıl ilk çeyreğinden sonra Rus Ermenistanı- bütün haritalarda ve hatıratlarda, gezi kitaplarında zikredilir) başka bir hayat vardır. Bu kabaca çift vergiyle somutlayabileceğimiz yani hem devlete, hem Kürt aşiret reislerine vergi vermek zorunda olan yoksul bir köylü kesimini işaret eder. Tabii ki zanaatkârı, tüccarı, tefecisi de var bunların içinde. Tabii ki Kürt aşiret reisine vergi veren Kürt yoksulu, köylüsü de var. Bütün Ermeniler, bütün Kürtler diye ayrıca belirtmeye gerek yok. Ama şöyle diyebiliriz: Ermeni meselesinin Doğu'daki oluşumu tamamıyla bir köylü meselesidir ("sorunudur"). Zaten 1890'da kurulan Ermeni Devrimci Federasyo-

nu, (*Taşnaksutyun*) programı itibarıyla popülist bir partidir. Yani köylü sosyalizmini benimser. Zaten programı Rus partisinininkinin tercümesidir. Orada ilişkiler can ve mal güvenliğinin olmadığı bir ortamı gösteriyor. Bu genellikle gözden ırak tutulur. Bazılarında orada halklar iç içe yaşıyordu; Osmanlı onları eziyordu ve bu ikisi arasındaki ilişki nötr bir ilişkiydi gibisine bir kanaat var. Sonradan ya Ermeni devrimci militanları ya da milliyetçileri, ayrılıkçıları çıktı veya emperyalizmin bir oyunu olduğu için sorunlar çıktı sanılıyor. Tabii ki ortada bir oyun olması için bir gerçeklik olması lazım. Ortada bir gerçeklik yoksa, sizin oynayacağınız bir alan yoksa istediğiniz kadar tepinin. Yoksa bütün büyük güçler tarih boyunca kendilerine göre, kendi çıkarları doğrultusunda bütün dünyayı şekillendirmeye çalıştılar. Zaten "sermayenin bir kanunu da budur" der şefimiz manifestodan beri. Dolayısıyla bunun bir kötülükle değil sermayenin kanunlarıyla ilgisi vardır.

Şimdi burada oluşan meseleye baktığınız zaman II. Abdülhamid'e gelmezden evvel 19. yüzyılın ortasında çok kesin bir şekilde bir güvenlik sorunu vardır. Burada yaşayan Ermenilerin önce Kürtlerden ve 1860'dan sonra, zamanla yaklaşık 20 yıl içinde sayıları iki milyonu bulan Kafkasya'dan göç ettirilen Çerkeslerden kaynaklanan güvenlik sorunu vardır. Tabii o da başka bir trajedi bir açıdan. Ama o trajediyle gelen insanların nerelere yerleştirildiklerinin bir haritasını çıkarmak mümkündür. Devlet tarafından tamamiyle bu mesele (Ermeni meselesi) gözetilecek şekilde konuşlandırılıyor. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra dikkat ederseniz zaten hem Ayastefanos Antlaşması'nda hem Berlin Antlaşması'nda bu husus yer alır. Detaylarına girmeyelim ama Osmanlı Rusya'ya karşı savaşı kaybettikten sonra Ayastefanos Antlaşması yapıldı. Bunun üzerine Bismarck ilk defa uluslararası siyasete girdi ve antlaşmanın muhteviyatını yumuşatarak kendisi müdahil oldu. Dolayısıyla Rus emperyalizmine karşı mücadelede yeni başlayan Alman emperyalizmi tarih sahnesine çıktı. Buradaki sorun neydi, taleplere baktığınız takdirde bu tamamiyle buradaki Kürt ve Çerkes yağmacılığına karşı ırz, can aklınıza gelebilecek her türlü melanete karşı güvenlik meselesini

görürsünüz. Bu tarihlerde dikkat ederseniz daha sonra sözü edilecek olan veyahut günah keçisi haline getirilecek olan herhangi bir "ayrılıkçı" veya "devrimci" vs. bir örgüt yoktur. Ve bu söylediklerimizin aksini söyleyecek kimse de yoktur. "Palu Harput 1878" diye üç papazın 93 Harbî'nden sonra bölgeye gidip gördüklerini bir rapor olarak yazmaları bizim için çok büyük bir zenginliktir. Bu rapor, hem bölgeyi açıklamak açısından hem bölgedeki insanların halet-i ruhiyesini anlamak için gelenek görenek vs. gündelik yaşam açısından inanılmaz bir zenginlik. Orada da bunu görüyorsunuz. Yani hem bu baskıları görüyorsunuz hem genel olarak bölgedeki yoksulluğu görüyorsunuz ama bu tarihlerde bile az önce dediğimiz gibi daha sonra iddia edilecek herhangi bir mevzu söz konusu değildir. Bu sorun siyasal olarak özellikle Doğu Ermenistan kökenli olarak başlamış olan ve Muş (*Daron*) başta olmak üzere birtakım bölgelere fedai gönderen Taşnakların sorunu oldu. Köylü popülist bir örgüt olması hasebiyle bölgeye gidiyorlar. Hınçaklar Cenevre'de kurulurken, Taşnaklar Tiflis'te. Tiflis de Ermeni merkezli bir yerdir, belediye başkanlığını bir Ermeni kazanmış. İnsanlar oraya göç ettikleri için. Yoksa Tiflis hiçbir zaman Ermenistan'a ait değildir ama Tiflis Doğu Ermenilerin merkezi yeri idi, matbaasıyla vs. siyasi, kültürel bir merkezdi. O bakımından Taşnaklar Tiflis'te yetiştiler.

Hınçaklar, bu coğrafyada Marksist olmak iddiasıyla kurulmuş ilk örgüttür. 1887'de Cenevre'de, Georgi Plekhanov'un dizinin dibinde kurulur. Hınçakları İkinci Enternasyona'de Plehanov temsil eder. Kurucusu Bakü asıllı bir Ermeni ama yabancı öğrenciler içinde tanınmış bir insan olduğu için, örneğin, 1 Mayıs'ta yabancı öğrenciler adına konuşacak çapta da çevresinde meşruiyeti olan birisidir. Burada daha sonra Ukrayna Halk Komiserliği Konseyliği başkanlığı yapan ve Sovyet devriminin önemli simalarından biri olacak olan ve dışişlerinde çalışacak olan Balkan Marksizminin kurucusu Christian Rakovski ile tanışır. Ve Rakovski, Ermeni meselesi üzerine çok önemli bilgilere sahip olan bir insan ve sanıyorum Rosa Luxemburg'u da bu konuda yönlendiren, muhtemelen bilgilendiren kişidir. Dolayısıyla

1900'lü yıllara geldiğimiz zaman Avrupa sosyalist hareketinde Ermeni meselesi bilinen bir meseledir. 1894-96 Abdülhamid katliamlarından sonra Jan Jaurès'in mecliste konuşması vardır. Bir anlamda siyasallaşma 1890'lara geldiğimizde şekillenmeye başlamıştır. İyi kötü Ramgavar gibi anayasacı demokrat dediğimiz örgütler de var.

1894-96 katliamlarından önce Ermeni örgütleri siyasi anlamda ne derece etkindi?

Başlı başına bir sorunla karşı karşıyayız, o da şu: Diyelim ki 1908 Meclis-i Mebusan'a Ermeni mebusları da girmiştir. Hınçaklar, o sıralarda 1908 sonrası Hürriyet ve İtilaf diyebileceğimiz kanatla, Taşnaklar ise İttihat Terakki ile işbirliği yapmışlardır. İttihat Terakki ve Taşnaklar zaten başkaları tarafından, yabancı-yerli gözlemciler tarafından kardeş parti olarak görülürlerdi. Bunların toplumsal ağırlığına baktığınız takdirde Ermeni toplumunun o zaman ne kadarını temsil eder diye elimizde bir veri yok çünkü seçim sistemi buna müsait değil zaten. Bir tür listeden giriyorsunuz. Sonra bu seçim sistemi bugünkünden çok farklı. Temsil kabiliyeti çok sınırlı, o nedenle pazarlıklara bağlıdır. Memleket yüz milyon, siz yirmi milyonsunuz beşte bir size ait diye bir kural yok. Bir nisbî temsil söz konusu değil. Ermeni örgütlerinin kıymet-i harbiyesine değin elimizde rakamsal bir veri yok. Lakin bir siyasi aktivite içinde olduğunuz takdirde çarpan etkisi uyandırıyor bu, ama bunun toplumsal karşılığına baktığınız zaman her zaman aynı sonuç çıkmaz.

Taşnaklar da, Hınçaklar da (bu bir kanaattir elimde rakam olmadığı için) toplumu böylesine yönlendirme veyahut büyük bir kısmını temsil etme kabiliyetine sahip değillerdi. Zaten o günkü örgütlenme faaliyetlerini düşündüğünüz takdirde dağınık bir şekilde olan gariban köylüyü örgütlemeniz için günümüzdeki teknik olanakların olması lazımdı. Böyle bir şey zaten söz konusu değil ve bunlar da içeride fedai hareketi vs. dışında yoklar ama mesela en önemli yerleşim yeri İstanbul. İstanbul herkes için büyük payı-

taht. Ermeniler için de kültürel, siyasi merkez. Abdülhamid san-süründen İstanbul'da nefes alamazsınız. Taşnaklara yakın olan ama Taşnakların örgütsel yapısı içinde olmayan insanlar vardı ta-bii ki. Taşnakların merkezi buraya yakındır: Sakız Ağacı... Şimdiki Atıf Yılmaz sokakta, 50 küsur numara. Sonuç olarak, mecliste olan, legal bir örgüttür, illegal değildir. 31 Mart olduğu zaman bi-zim kahraman İttihatçılar kaçarken Taşnaklara sığınırılar.

Değınmemiz gereken bir husus da Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi bekasını sağlamak için Tanzimat ile başladığı idari dü-zenlemelerdir. Bu düzenlemeler bildiğiniz gibi merkezileştirme yönündeydi. İltizam meselesini bir türlü çözemediler. Bir, iki yıl iltizama verilmedi ama sonra olmadı, çünkü vergi meselesi önemli. Devlet dediğin vergi toplayacak. Vergiyi toplayamıyor-lardı. Mültezim sistemi yerine, yerinden bu işi halledelim yani yerel idarecilerle bu işi yapalım dediler, ama yapamadılar. Bu-rada başka bir şey daha vardı. Bir anlamda Kürt emirliklerinin de merkeze bağlanmasını gerektirecekti, tabii ki bu da emir-lerin gücünü zayıflatacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük ortakları olan Kürt emirliklerinin, veyahut yerel iktidarların nis-bî özerkliğini ortadan kaldıracaktı. Bu merkezileştirme politi-kası, Kürt emirliklerini rahatsız etmiştir. Bir de Tanzimat'ın bir özelliği de şudur: "Gâvura bundan sonra gâvur denmeyecek". Bu Kürt emirlikleri için sorun olur. Yani Süryani'nin, Ermeni'nin eğer malına, mülküne, kızına, karısına el koyma hakkınız var-ken artık bunu yapmanız hukuksuz, kanunsuz addedilirse, bu sizin iktidarınızı zayıflatır. İktidar neye yarar ki? İktidar dediğiniz gasptır! Velhasıl kelam bu bir sorun yarattı. Bu sorun impara-torluk tarafından uzun süre bir türlü çözülemedi.

Abdülhamid'le birlikte ama özellikle 93 Harb'inden sonra, yani ama 93 Harb'inin de etkisi var, yani Abdülhamid bir gün sabah kalktı ve başına bir taş düştü, dedi ki; ben şu Kürt meselesine şöyle bakayım demedi. Osmanlı orduları içinde Kürtler zaten ayrı bir birlik olarak Ruslara karşı savaşmışlardır. Bir iki yıl sonra isyan edecek olan Şeyh Ubeydullah, Osmanlı ordusunda komutandır.

Dolayısıyla Osmanlı-Rus Harb'inden sonra II. Abdülhamid, kesinlikle önceki politikayı bırakmaya ve hem Ruslara karşı Kürtleri yanında tutmaya hem bölgedeki olası Ermeni kıpırdanmalarına karşı onları denetlemeye çalıştı. Bir taraftan da aslında bütün sistemi Kürtlerle birlikte kurmak, Kürtlerin olası bağımsızlaşmaları ve ulusal bağımsızlık fikrinin gelişmesini engellemeye yönelik bir politika oluşturdu. Böyle bir şeyi tartışmak abes bir şeydir ama Osmanlı, Kürtler olmadan Rus İmparatorluğu'na karşı mücadele edebilir miydi? Rus devletine baktığın takdirde (devlet yapılanması, gücü vesaire) Büyük Petro Petersburg kentini kurarken daha doğrusu devleti yeniden kurarken, inşa ettiği bakanlıklara, bürokrasiye baktığın takdirde bambaşka bir devlet mekanizması kurmuş. Bizim Bab-ı Ali gibi bir şey kurmamış.

Kürtlerde gerçekten yerel iktidarlarının ötesinde bir bağımsızlaşma emaresi var mıydı, böyle bir şey görünüyor muydu? Elimizde bu konuda herhangi bir veri yok. Bu minvalde her zaman fikirler vardır, bazı bireyler ortaya çıkabilir. Tarih bazen sıçramalarla ilerleyebilir. Ama sıçrama da ne kadar gerilediğinize de bağlı bir şey. Hiç gerilemeden sıçramazsınız, bir sınırı vardır. Ortada bir fikir olacaktır da oradan bir sıçrama olacaktır. Dolayısıyla bütün ihtimaller elbette düşünülmüştür. Bütün bu üç şık kabaca düşünülmüştür. Ama sonuç olarak Hamidiye Alayları kendi bölgesinde, kendi halkı üzerinde bir baskı aracı olarak, bir yağma aracı olarak kalmıştır. Ama esas Hamidiye Alayları, oradaki Ermeniler ve Süryaniler için bir felaket olmuştur.

Bu bağlamda Sasun ve Ermeni siyasi örgütleri hakkında ne söylenebilir?

Hampartsum Boyacıyan (Dr. Murad), Kilikya milletvekilidir. Çok uzun yıllar hapiste kalmıştır. Hapishaneden gelip milletvekili olmuştur. Bu bahsettiğimiz insanların bazıları Abdülhamid zindanlarından çıkıp gelirler. Onlar hürriyet mücahidi yani. Bu tür Sasun isyanları hep öz savunma isyanlarıdır. Akli başında birinin, zorda kalmadıkça kendi durumuna bakıp (neticede sı-

nırda olursanız sırtınızı bir yere verirsiniz...) Sasun gibi Allah'ın defettiği bir yerde devlete kafa tutması için artık nefes alamaz duruma gelmiş olması lazımdır.

Bu isyanlar meselesi teker ele alındığı zaman, resmi tarih açısından bir garabettir. Koskoca Osmanlı ordusu var ortada, Sasun gibi küçücük bir yerde isyan çıkıyor, herkes Guevara gibi olsa ne yazar ki. Dolayısıyla bu isyanları, bir öz savunmadan başka bir şey olarak telakki etmek mümkün değildir. Herkesin çoluk çocuğu var; çocuğu olan insanlar harekete en geç geçen insanlardır haklı olarak. Yaşlısı var vesaire. Fedailer öyle değildir. Taşnak Fedaileri, Sergey Neçayev'in *Devrimcinin Kateşizm*'inde olduğu gibi isimleri önemli değildir, sevdaları yoktur, ana-baba isimleri önemli değildir, her şeyiyle gider kendini vakfeder. Ama normal insanın gündelik hayatından, çoluk çocuğundan, sorumluluklarından vazgeçip de ölümü göze alıp karısının, anasının, babasının, çocuklarının yok olmasını da göze alarak eline silah alması için bir nedeninin olması gerektiğini her insan düşünebilir. Yerel halk direnmezse siz bir şey yapamazsınız. Dünyanın hiçbir yerinde hiç kimse dışarıdan gidip de grev çıkartmamıştır. Grevi oradaki insanlar çıkarır. Siz gider katılırsınız. İhtilaller de böyledir, Fransız İhtilali, Ekim Devrimi, Paris Komünü de böyledir, kimsenin karar vermesiyle olmamıştır. Kitleler sokağa dökülmüştür, ondan sonra siyasi örgütlenmeler bu işe nasıl dâhil olabileceklerine, bu işi nasıl yönlendirebileceklerine, zamanı nasıl kısaltabileceklerine bakmışlardır.

Bir yandan, 19. yüzyıl boyunca İstanbul'daki çevrelerde yapılan tartışmalar var. Onları nereye koyabiliriz?

Şöyle diyebiliriz. 1840'lı yıllarda başlayan 1848'den etkilenen "Ermeni aydınlanması" dediğimiz dil başta olmak üzere, halkın kullandığı gündelik dili, kültür dili haline getirme mücadelesi oldu. Okulların açılması, yurtdışına gitme, teknik eğitim Ermenilerin de kullandıkları tabirle bir kültürel Rönesans yarattı. Bu dönem zarfında Ermenilerin kendi geçmişlerine bakmasıyla 19. yüzyılın ortasında bir kültürel dönüşüm başladı. Bu kültürel dönüşüm bir

nizamnameyle taçlandı. Arkasından Osmanlı Anayasası yapıldı. Osmanlı Anayasası'na Ermeniler çok önem verdiler. Ondan sonra Doğu'daki baskılar, İstanbul'daki Ermeni çevrelerini, patrikhane-yi de sıkıştırmaya başladı. Çünkü şikâyetler geliyor, bizim başımıza bu belalar geliyor, bunlar için ne yapılması gerekir deniyor. Bu baskılar karşısında birtakım siyasi arayışlara girildi. Bu siyasi arayışlar, Ayastefanos ve Berlin Antlaşması'nda da ortaya çıkan sorunlardır ve bunların gerçekleşmesi için mücadele edildi. Bu sorun 1908'e kadar artarak devam etti.

1894-96, Abdülhamid katliamı resmi dilde "pogrom" veya hut "kısmî soykırım" diye geçer. Verilen rakamlar büyük rakamlar olduğu için telaffuz etmeyeyim. En küçüğü 100 bindir; 300 bine kadar uzanan rakamlar vardır. Bahsettiğimiz tarih ortada. Buradan da kaçınlar oldu; yani topraklarını bırakıp evlerini bırakıp gidenler oldu. Bu can-mal güvenliği meselesi dehşetli bir şekilde devam etti. Hatta İttihatçılarla Taşnaklar arasındaki ilişkinin bu kadar yakın olmasında çeşitli nedenler vardır. Bunlardan birincisi her ikisi de Abdülhamid düşmanıdır, ona karşı muhalefet etmişlerdir. O güne kadar Ermeniler için katliam dediğiniz zaman Abdülhamid katliamı akla gelirdi. Bunun tekrarı bir problem olarak gözüktü. Bu ihtimalin yeniden zuhur etmesi onlar için hayati bir sorun oldu. Taşnaklar da Hürriyet ve İtilaf'ı daha padişahçı ya da saltanatçı gördükleri için bu ilişki devam etti. Altı yıl boyunca süren tartışma Ermenilere vaat edilen can güvenliğinin sağlanması ve geri dönenlerin mallarına mülklerine kavuşmaları meselesidir; yani topraklarına kavuşmaları meselesi. Nihayetinde Kürtlerin gasp ettiği topraklara kavuşması meselesi. 1914'e gelindiği zaman, savaş başlayınca, İttihat-Terakki rejimi de bu işi gargara etmiştir. Kelimenin amiyane tabiriyle sallamıştır. Hallededeceğiz demişlerdir. Ermeni milletinin (Osmanlı tabiriyle) bir eyleme kalkışmayla tabiri caizse hır çıkardığı yönündeki görüşlerin bir temeli yoktur. Tabii ki her yerde militan bulursunuz. Bahsettiğiniz nüfusun ne olduğuna bakın. Yüzdeyle, bindeyle ölçerseniz o oldukça düşük bir rakamdır. 1915'te İstanbul'da tevkifat başladığında, tevkif

edilen Ermeni aydınlarına bakın, siz hayatınızda hiç böyle terörist gördünüz mü? Evinde oturuyor ve akşam Talat Paşa'yla kağıt oynuyor. Sonuna kadar bekliyor bu bir hata ve düzeltilecek diye. Kaçan kaçtı zaten. Durumu gören, fark eden insanlar, vahametini farkına varan çok az insan kaçtı tabii.

Resmi tarihin Ermeni örgütlerinin şiddet eylemlerine odaklanan bir tarih okuması var. Bunun örneklerinden biri de Abdülhamid'e yönelik suikast girişimi. Bu konudaki görüşleriniz nelerdir?

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına Saraybosna'da Arşidük Ferdinand'a yapılan suikast neden oldu dersiniz zaten bu tür olaylar çok keyfi olur. Veleve ki Taşnak Merkez Komitesi bu suikastı hazırladı. İki kişi arada gitti. Bunun milletle ne ilgisi var? Her yerde iki kişi bulabilirsiniz. Aynı şeyi diğer kurumlara da uygularsanız bunun anlamı vardır. Politik şiddet dersiniz. 1894-96 pogromu bir kenara atılacak. Birkaç kişi Abdülhamid'e suikast hazırlayınca bu politik şiddet olacak. Öteki saray teşrifatı öyle mi! Abdülhamid, Batı'nın gözünde de, Ermenilerin gözünde de katliam yapmış bir sultandır. Politik şiddetten bahsediyor, çaresiz denebilecek yaşlı bir insandan bahsetmiyorsunuz. Diyeceksin ki senin için bir çözüm müdür, tabii ki değildir. Tarihi kitleler yapar. Ama bu politik şiddet, "bana aittir, başkası kullanırsa problem çıkarır" diye tahlil yaparsak buna tarihte "zevzeklik" denir.

Buna benzer Ermeni hareketlerine ve Ermenilerin o dönemki varlığına dair ters taraftan ve yanlış tarih yazmaya çalışanların başvurduğu ikinci bir şey de emperyalizm söylemidir. Ermenilerin sermayeyle veya emperyal güçlerle bir şekilde birlikte hareket ettiğine dair tarih okuması kastı var. Buna nasıl sahil bir cevap vermek lazım?

Christian Rakovski'ye döneceğiz, Balkan Marksizminin babası dedik. Türkçe dâhil bütün Balkan dillerini konuşur. Osmanlı İnkılabı olduğu zaman Sosyalizm dergisine bu konuda bir yazı

yazar. Osmanlı İnkılabı'nın önündeki sorunları dile getirir. Bunlardan biri "milli mesele"dir. O kadın meselesini de dahil eder ve sosyal mesele diye devam eder.

Troçki, Balkan Harbi sırasında yazdığı bir makalede iki unsurun altını çizer: Birincisi, devlet Ermenileri kesecek, ikincisi, Batı Osmanlı'yı parçalamak istiyor. Tabii ki böyle bir sorun var, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli nüfuz alanlarına bölünmesi, parçalanması için daha sonra 1916'da Fransa ve İngiltere arasında kesin olarak anlaşma olduğu gibi öncesinde de görüşme var. Herkesin kendine göre çeşitli planları vardır. Osmanlıların da Orta Asya'ya gitme planları var. Herkes plan yapıyor. İttihatçılar da mazlum değil burada Sarıkamış'a giderken. Dolayısıyla bu tür sorunlar var. Bir toplumun içinde iç sorunlar varsa diğer güçler de bu iç sorunları kullanarak kendi nüfuz alanlarını genişletmeyi düşünürler. Rusya bu açıdan çok önemli, çünkü Rusya 19. yüzyılın başında Kafkasya'ya inerek, İran Ermenistanı'nın önemli bir kısmını ele geçirir. Ve ondan sonra o coğrafyada bir nüfuz alanı oluşturmaya çalışır. Halklar hapishanesidir, burada yeriniz yok. Taşnaklar, Çar'ın naibine suikast hazırlamıştır. Hapishaneler Taşnak doluydu, çünkü Taşnakların esas menşei, kalabalık olduğu yer İran ile birlikte orasıdır. İran Anayasal Devrimi'nin önemli savaşçılarından biri Ermeni'dir. Ermeniler için bu bahsettiğimiz süre zarfında bu gelgitler, geçişler devam etti. Öbür tarafta can, mal güvenliğiniz var. İrzınıza, namusunuza saldırı yok. Ama bir halk olarak taleplerinize karşılık yok. Çerkesler için aynı şey değil, 1860'tan başlayarak Rusların Kafkasya'ya girmesi onlar için bir kıyamdır.

93 harbinden sonra Kars vs. Rusların eline geçiyor, sonrasında aşiretlerin bir kısmı burada, bir kısmı orada diye benzer bir durum oluyor. Bu mesela bir cazibe merkezi haline geliyor, ama bunun karşılığı ne? Eğer bunun karşılığı toplu bir şekilde 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Ermeni askerler toptan Rusya tarafına geçse dedikleri doğru olurdu. Öte yandan, bakalım rakamlara...

Nasıl bir durum var?

Anadolu asker kaçağı dolu. Zaten Birinci Dünya Savaşı sonucunda şöyle bir şey var: "Ermeniler kaçtı". Türkler ne yaptı? O zaman onlar da hepten kaçtı. Dolayısıyla böyle bir mantık oluştu. Böyle bir hikâye yok. Zaten Ermenilerin kaçanı kaçmıştı. Kaçmayan amele taburlarına alındı. Amele taburlarında katledildiler. Geri kalan, katliamda öldürülenlerin ağırlıklı kısmı kadın ve çocuktur. Göç yollarındaki fotoğraflara bakın 20 yaşında birini bulamazsınız. O amele taburlarında ölmüştür zaten. Kürtler çapulculuk yaptılar, öldürdüler, saldırdılar kestiler ya. Çoluk çocuğu, kadın ihtiyarı kestiler. Emperyalistlerden bahsederken birisi birisiyle görüşmüştür falan. Zaten Osmanlı da savaşa böyle girdi. Enver Paşa buradaki Alman elçisini ziyaret ediyor. Rusya'dan bir şey olmaz, bizimle savaşa girin diyor. Adam ikna oluyor. Savaş kısa sürer biz de masaya oturur malı götürürüz. Dolayısıyla doğru ama mesela diyelim ki bir Hınçak'ı İngiliz istihbarat servisiyle oturmuşlar vs. böyle şey yok. Bunu yapan Enver Paşa Almanlarla yapıyor. Kendi milletini kındırıyor. Esas hikâye şu: Bu Taşnaklar günah keçisi oldu. Daha sonraki siyasi çizgileri bakımından daha sağcılaşmış milliyetçileşmişlerdir, bu doğru.

Bu dediğiniz olayın olduğu süreç tam olarak ne zamana tekabül ediyor ?

Bu dediğimiz hikâyeden sonra. Taşnaklar Sosyalist Enternasyonal üyesi bir kere, seksiyon daha sonra olmayan Osmanlı seksiyonunun alt seksiyonu. Yani Troçki ile Luxemburg ile Lenin ile Kautski'yle aynı masada oturan insanlar bunlar. Hiç kimse o zamana kadar, 1914 yılına kadar bu insanlara "emperyalizmin ajanı" dememiştir. İttihatçılar da demedi zaten. Taşnaklar son kongrelerini 1914'te savaşın arifesinde Erzurum'da yaparlar. İttihatçılar da gider derler ki "siz bizden yana Rusya'da isyan çıkartın, size özerklik verelim". Vereceksen neden o güne kadar durdun, hakkı mı değil mi? Yalan, sahtekârlık yani. O zaman Taşnaklar bu teklifi kabul etselerdi şimdiki Erzurum, Kars vs.

Ermeni özerk bölgesi mi olacaktı? Enver Paşa ya da İttihatçıların teklif ettiğini biz söylesek, bize "vatan haini" derler. Herkes vatan haini oldu ya neyse. Hiçbir şekilde Taşnaklar, 1914'e kadar ayrılmak istememişlerdir. Osmanlı içinde haklarını savunmak durumunda kalmışlardır.

Bu aslında isteseler de yapamayacaklarıyla alakalı.

Bu da tartışmalı bir konu ama şunu söyleyeyim, şimdi Ermenistan dediğiniz coğrafya belirsizliğinin ötesinde tüm Ermenileri kapsamıyor. Tabii coğrafya değişen bir şeydir. Şimdi kalkıp kimlerden beri babamın nesiydi demek saçma sapan şeylerdir. Şimdi İstanbul genel bir merkez, kültürel merkez burası. Trabzon'da, İzmir'de ciddi nüfuslardan bahsediyoruz; matbaaları vs. var. Dolayısıyla böyle bir talepte bulunduğunuz takdirde belli bir coğrafyanın özerkliğini isteyebilirsiniz. Ama eğer geniş bir alandaysanız, toprağa ilişkin bir talebiniz olmaz. Toprak dışı talebiniz, özerklik talebiniz vs. olur. Bu bir güvenlik ve toprak meselesidir, bunun çözülmesi lazım. Olur muydu, olmaz mıydı? Ben tekrar ediyorum Taşnaklar son ana kadar böyle bir ayrılık peşinde olmadılar. Krikor Zohrab'ın adadaki evinde eski Ermeni mebusları "katliam olur mu, olmaz mı?" diye anket yapıyorlar. Olur diyorlar ama bekledikleri Abdülhamid katliamları gibi, önceki pogrom gibi bir hikâye.

Ne zaman oluyor bu?

1914 yazı işte, ondan sonra kış geliyor.

1915'e gelindiğinde Ermeniler nasıl bu kadar hazırlıksızlar? Neden direniş yok? Nasıl yok?

1908-14 döneminde Patrikhane'de bir dönem Taşnakların, ondan sonra Bab-ı Ali baskınından önce Hınçakların etkisi artar. Siyaset geri çekilince ruhbanın etkisi öne çıkar. Bu entelijansiyanın hayat tarzı, kırsal kesimdeki insanlardan uzak, orada bera-

ber yiyip içiyorlar. Tabii ki başka sorunlarla da ilgileniyorlar. 1908 meclis zabıtları Türkçe basılmıştır. Onlara baktığınızda mesela Zohrab'ın sadece Ermeni meselesinden bahsetmediğini görürsünüz. Onunla beraber bir işçi bloku var, sol blok var mecliste. 65'te TİP grubu kurulmadan önce tek işçi bloğu odur. "Bunlar milliyetçi!" diyorlar, külahıma yuttur, TİP daha milliyetçiydi. TİP'in, İttihatçılardan bir farkı yoktur zaten Ermeni meselesini açıklamakta.

Taşnaklar bu meselenin çözülebileceğine inanmışlardı, benzer insanlardı, yakın ilişkileri vardı. Hınçaklar mesafeli davranmışlardı. Selanik Sosyalist Federasyonu gibi Hınçaklar da 1912 seçimlerine Hürriyet ve İtilaf ile girerler. Bu konuda ikilem vardır. Bu meseleyi İttihat Terakki'nin çözmesi konusunda beklentileri olanlar varken diğer taraftan bunlar sorunu çözmez aksine daha beter yaparlar diyenler vardır. Bir iddiaya göre 1910 son Selanik Kongresi'nden sonra İttihatçılar milliyetçi bir proje peşindedir.

Ermeni siyasi örgütleri için halkı örgütlemek tarihsel olarak çok da kolay bir hikâye değildir. Büyük miktarda kırsal bir kesim ve bir toplumun yaklaşık %15 civarı kadarsınız. Katliam önlenemeyecekti ama hiç olmazsa bir özsavunma geliştirilmeye çalışılabilirdi. Bunu örgütleme kapasitesine sahip değillerdi, öyle bir ufukları da yoktu. Benzer bir sorun Yahudi Soykırımı için de vardır. Birinci Dünya Savaşı olmasaydı bu mesele bu şekilde olmayabilirdi. Birinci Dünya Savaşı, Rosa Luxemburg'un "ya sosyalizm ya barbarlık" dediği bir ikilemle karşı karşıya bıraktı insanlığı. Sosyalizm belki Ekim Devrimi'yle başkalarının ihtimal alanına girdi ama barbarlık da büyük miktarda Ermenilerin başına geldi. Dolayısıyla o güne kadar o kadar kapsamlı bir felaketle insanlık yüz yüze gelmemiştir. Ne kadar tasarlarsanız tasarlayın bu kadar feci bir şeyi tahayyül etmeniz mümkün değil.

Çünkü daha öncesinde insanlık tarihinde böyle korkunç bir şey yaşanmamış, böyle bir gerçeklik de var.

Biraz önce dediğim gibi onların da düşündükleri bir tür pogrom yani 1894-96 gibi bir şey. Yani İstanbul sokaklarında sopalarla Ermenilerin kafalarının ezilmesi gibi bir şey. Tamam olabilir, 100 bin ya da 200 bin insan öldürülebilir ama soykırma varacak bir şeyi beklemiyorlardı. Soykırım, birileri dese de demese de çıplak gerçek şu: Bir halk yaşadığı topraklardan resmen kazınıyor. Yani yarattığı tüm birikimle, kanlı canlı bir halk kazınıyor. Böyle bir şey kimsenin aklından bile geçmez, çünkü o zamana kadar vaki olan bir şey değil. Sonuna kadar da tabii insan fecaati yakıştırmıyor, yoksa 1914'de Ağustos ayında Erzurum'da konferans yapılırken (Taşnak) alınan karar şudur: Herkes bulunduğu ülkenin ordusuna katılacak yani Rus olan Rus ordusuna, Osmanlı olan Osmanlı ordusuna katılacak.

Bu, zaten aslında belirleyen temel şeylerden biri değil midir?

Zaten bunu dediği anda, İttihatçılar "bunu böyle yapın" derken "yapmazsanız" ne olacağı ile ilgili bir mesele; "bizden taraf savaşa girin, öbür tarafta Ruslara karşı isyan çıkartın" dediğiniz takdirde yapmazsanız, "biz bir şey yapacağız" demektir.

Bir de Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan siyasi karmaşa ortamı ve Adana Katliamı mevzusu var. İttihat ve Terakki'nin bu konudaki tutumu hakkında neler söylenebilir?

Henüz daha yeni 31 Mart olmuş, İttihat Terakki 1908'den sonra her şeyi kontrol etmiş durumda değil. Daha sonra kontrol edecek. Bahanesi var. Ermeni katliamının Talat Paşa'nın telgrafında planlanan bir hikâye olmadığını biliyoruz. Toplum buna meyyal, toplumun geçmişinde var bu hikâye. Dolayısıyla geçmişe dönüp baktığımız takdirde "eskiden biz halklar kardeş gibi yaşıyorduk" durumu yok. Her halk zaten kendi içinde, kardeş gibi yaşamıyordur ki. Halklar neden kardeş gibi yaşasınlar? O ilerde belli bir tasavvur etrafında verilecek mücadelenin ürünü olabilecek bir hikâye. Sanki Türkler kendi

içinde eşit, adil bir şekilde yaşıyorlardı. Kendi içinde eşit, adil, özgür bir şekilde kardeş gibi yaşamadan başka bir halkla nasıl kardeşçe yaşasın.

Tam bu değinmenizde aslında 1915 ekseninde durduğumuzda Kürtlerin soykırım sürecindeki rolünü nasıl tanımlayabiliriz?

Tabii dediğimiz süreçte şunu görüyoruz merkezden bağımsız olarak, Kürt emirliklerinden başlayarak yerel iktidarda zorba aşiretler var. Tabii ki her ilkel toplum çok barbardır anlamında bir şey söylemiyorum. Ama bu aşiret sistemi kendi içinde çok hiyerarşik bir yapılanma barındırıyor. Dolayısıyla Osmanlı merkezinden bağımsız olan Kürt aşiret reislerinin (dini itikatları da sağlamdır bunların, sonuçta Hristiyan bir kavimle karşı karşıya kalıyorsun ve bu açıdan ideolojik tahkimatı da sağlamdır) bir oyuna geldiklerini söylemek abes bir şeydir. Ne 19. yüzyıl boyunca ne II. Abdülhamid döneminde ne de İttihat Terakki döneminde aldatıldık ve terk edildik.

O zaman Kürtlerin yaptığı işbirlikçilik midir?

İşbirlikçilik değil daha da kötü bir şey diyorum. Merkezden bağımsız bir şekilde faaliyet gösterdiler (Ermeni meselesinden ziyade), çünkü Süryani katliamında bu çok açıktır. Süryaniler için, Ermeni örgütleri için dediğim şeylerin hiçbiri vaki değildir; ne ayrılıkçı örgüt vardır ne emperyalizme dair bir şey vardır. Sonradan Ermeniler için uygun görülen argümanlar Süryaniler için geçerli değil. Süryanilere ne oldu? Süryanileri "fisebilillah, pir aşkına" Kürtler temizlemiştir. Bunun aksini söyleyecek hiç kimse olmamalıdır. Dolayısıyla işbirlikçilikten daha ziyade bir şeydir. Çünkü bu kısmi egemenlik alanına sahip bir ortakdan söz ediyoruz. Kendisini öyle görüyor.

Tehlikeli olan bu zihniyetin bugüne kadar devamı da olabilir, çünkü biz Türk, Kürt, Ermeni derken sonunda tarihi somut insanların ta-

rihi olmaktan çıkarıp kimliklerle ifade etmeye başlıyoruz. Bizler tarihi anlatmaya Malazgirt'ten başlıyoruz. Malazgirt'te Ermeniler de var, herkes var. Birincisi, Malazgirt Ermeni ismi. İkincisi bu binli yıllarda Anadolu'da Araplar var ondan sonra Haçlılar gelmiş, ondan sonra kimin kimle nasıl ittifaklar kurduğunu anlatmak eğlenceli olabilir. Tarih üstü bir ittifak yok, ben size Selçukluların Haçlılar ile ittifakını anlatırım, sonra ne yaparsınız? Herkes birbiriyle ittifak kuruyor, yoksa böyle Kuran ayetiymiş gibisine şu kavimle şu kavim neden ittifak yapsın. Bir kavim kendi içinde ittifak yapmıyor zaten. Kendi içinde çatışmalar var. Köylü isyanları var, Bizans'ta da var. Vergi isyanları oluyor. Neden bir Kürt ile Türk, Türklerin kendi içindeki savaşlarında taraf tutsun? Şah İsmail Türk müydü değil miydi? Yavuz Selim, Türk müydü değil miydi? O öyleydi, bu böyleydi. Biz bunu tarihsel olarak açıklayacaksak bir egemenlik ilişkisi olarak açıklayacaksak, iki iktidar arasındaki savaşı açıklayacaksak ne âlâ, ama "biz Türklerle beraberdik" hikâyesiyle masal bile anlatılamaz. Türk, Türk ile beraber değildi. Böyle bir şey başka nerede var? Yakın tarihe geldiğimizde, "Çanakkale'de Kürtler de vardı" diyorlar. Çanakkale'de Ermeniler de vardı. Kürtler ve Ermeniler Çanakkale'ye Kürt ve Ermeni olarak mı gittiler? Osmanlı olarak gittiler. Bilmiyorum böyle bir Kürt var mı; "Ben Çanakkale'de savaşırsam Kürt halkının geleceğini kurtarırım" diyen.

Bu günden baktığımızda Kürtler, Kürt hareketi soykırımla nasıl yüzleşmeli? Soykırımı tanımak soykırımla yüzleşmek için yeterli midir ?

Soru güzel, ben de bunu bu meseleyi son zamanlarda yeniden düşünüyorum. Provokatif bir soru sorabilir miyim ?

Tabii ki.

Şu anda Kürt hareketi, Ermeni Soykırımı'nı reddederekten "bana soykırım yapıldı" diyebilir mi? Kaldı ki, Kürtlere soykırım yapılmamıştır. Olmayan bir soykırımı, soykırım olarak gösterip de Ermeni Soykırımı'nı kabul etmediğiniz zaman dünyada dolaşamazsınız.

Abdullah Öcalan şöyle bir şey kuruyor; Ermenilere gerçekten bir soykırım yapıldı; Kürtlere de kültürel, siyasi ve toplumsal bir soykırım yapıldı.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda, dünyada "en cefakar halk"ın Kürtler olduğunu söyler. Halbuki öyle değildir, cefakârlık bahsinde; Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler, İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudiler ve Çingenelerdir. Şimdi, birincisi, bu mağduriyet skalasını kurup da başına kendi milletini koyduğün taktirde bu işin içinden çıkamazsın. İkincisi, soykırım meselesini tanımak demek resmi görmek değildir. Filmi göreceksiniz. Şunu söylüyorsanız soykırımı tanımanızın hiçbir anlamı yoktur: "Ermeni katliamının baş müsebbibi, esas nedeni Ermeni milliyetçi harekettir". Bunu dediğiniz zaman sizin bir ezilen ulus olarak bütün hak taleplerinizi hâk ile yeksan edersiniz. Bu hakikaten "müstahaktılar" demektir. Ki söylediğim tarihte Ermeni milliyetçi hareketi diye adı anılan iki örgüt, şu andaki var olan Kürt ulusal hareketinden daha solcudur. Lafzı olarak değil yani. Olmazsa bana değil Lenin'e sorsunlar. Çok meraklılarsa orada duruyor, Lenin'in eserlerinde "Ermeni Devrimci Hareketi" diye geçen Taşnak örgütüdür.

Şimdi soykırımı tanımak demek ağlamak demek değildir. Onu liberaller de yapıyor. Onu Ermeni milliyetçileri de yapıyor. Şimdi tarihe herkes kendi tasavvur ettiği gelecek ile bağlantılı olarak bakar. Eğer gerçekten biz insanlığın bu tür felaketlerden uzak, adil, eşit ve özgür bir şekilde yaşamasını tasavvur ediyorsak; bu sebepler vâkâ kadar önemlidir. "Ermeni milliyetçileri" diyorsanız, soykırım demesenez de olur çünkü senin gerekçen İttihatçıların gerekçesidir. Bir tutarlılık var. Abdullah Öcalan, Avrupa İnsan Mahkemesi'ne verdiği savunmasının kitaplaştıırılan beşinci cildinde 1919-1922 dönemi için bir tür cennet tarifi yapar. İşte Kürtlerin varlığı kabul ediliyordu, demokratikti, bize özerklik verilecekti, antiemperyalistti vs. ibarelere baktığınız takdirde, ben bunlardan hiçbirinin doğru olduğu kanısında değilim. Öncelikle o dönemki mücadele, antiemperyalist değildi,

demokrat değildi. Bütün bunlar ciddi şeylerdir. O toplumsal ve tarihsel zemin oradaki halkların katliamı üzerine oturmuştur. Her bakımından yanlış bir hikâye. Ama eğer bugün kalkıp Türkiye'yi büyüteceğiz (eğer özne Türkiye ise) bizim bahsettiğimiz tahayyül ile bir ilişkisi olmaz zaten. Bu hikâyeyi başka bağlamlarda tartışıyoruz demektir bu. Şimdi soykırım, herhangi bir soykırım, ve hatta insanlığın soykırım ile sınırlı olmayan, başına gelen belli başlı felaketler, içlerinde irili ufaklı başka felaketleri de barındırdığı için önemlidir. Bunları anlar ve bunlara karşı nasıl mücadele edeceğimizi bilirsek, o zaman dediğimiz türden bir gelecek inşa etme şansımız olabilir. Onun için çok önemlidir. Enzo Traverso'nun *Marksistler ve Yahudi Meselesi* kitabının altbaşlığı aslında bir anlaşmazlık tarihidir, yanlış anlama tarihidir. Marksistler de Yahudi meselesini uzun süre anlamamışlardır, çünkü Marksizm de sosyalizm de mücadele için kendisini geliştiren bir düşüncedir. O ilk evrede, 19'un ikinci yarısında, o sorunu kavrayamamışlardır. Kabaca bizim anlayışımızda sosyalizm bu işi çözer, önce birlikte olalım vs... Bizdekinden farklı olarak unutmayalım, Yiddiş dili Rusça'dan önce Marx'ın yazılarının çevrildiği dildir. Yahudi işçi örgütü Bund'un kuruluş tarihi, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nden öncedir. Proleter bir halktan bahsediyoruz. Benzer bir durum Ermeniler için de geçerlidir. Kafkaslardaki Ermeni Spesifistler, proleter millet diye görürler Ermenileri. Bir avucu hariç geri kalanı yoksuldur. Tarumar olmuş bir halk. Şimdi, bu tartışma Kürtler açısından tarihsiz bir tartışmadır. Ama şart da değildir. Ne istediklerine bağlı. Gerçekten Türkiye ile birlikte Kürtler ve Türkler olarak daha büyük olmak istiyorlarsa böyle bir tartışmaya ihtiyaçları yok zaten. Müzakere süreci için elzem bir tartışma da değil bu. Başka bir şey için elzem. Onun da öznesi yok zaten.

Biraz açar mısınız bunu?

Benim öznesi yok dediğim, başka bir türlü dünyayı inşa edecek güçler Türkiye'de yeterli değil. Beğendiğimiz, beğenmediğimiz bütün sosyalistleri toptasan yüzde bir civarında. Demek ki

bunun öznesi yok. Eğer kültürel özerklik, muhtariyet, eski köy isimlerinin verilmesi ya da polis teşkilatının belediyelere bağlanması vs. hatta vergilerin yerelde toplanması gibi kısmen Almanya eyalet sisteminde, kısmen de Amerika'daki eyalet sisteminde var olan maddelerse mesele... *Toplum ve Kuram* dergisinde Gültan Kışanak'la yapılan bir görüşmede, Demokratik Özerklik'in karşılığı olarak gösterilen Almanya'daki eyalet sistemi gibi bir şeydi. Bunlar için, hatta asgari ücreti arttırmak için veyahut Kürdistan'ın gelirini arttırmak için de soykırım meselesini tanımaya gerek yok. Fransa da hâlâ Cezayir'de yediği haltları kabul etmiyor. Ama sosyalistler hâlâ Cezayir'deki sorunlarla cebelleşiyorlar. Günah çıkarmak için değil. Çünkü her an benzer bir şey olabilir; tarih geçmişte kalan bir şey değildir. Mesela Fransa Orta Afrika'ya girdi. Dolayısıyla hâlâ sıcak bir mesele. Bunlar canlı tartışmalar. Bu sınırda bir talebiniz varsa bu pazarlık için, "birlikte olursak", "biz zaten eskiden Malazgirt'te beraberdik" demek için soykırım meselesini tartışmak lükstür. Lobiler meselesi de buna bağlı bir şeydir. Bu lobi meselesiyle en acı şekilde mücadele eden Hrant Dink'tir. Hrant Dink gibi burada Ermeni olmaktan dolayı katledilen birinin bu topraklardan giden Ermenilere yaptıklarının yanlış olduğunu söylemesi herhalde kolay bir şey değildi. Ama başka bir şey vardı. Hrant Dink, hiçbir zaman bu lobilerinin dertlerini eleştirmedi. Yöntemlerini eleştirdi.

Mesela bir anket yaparsan, yüzdeye vursan Türk sanat müziğini Ermeniler, Türklerden daha iyi bilir. David Barsamian diye biri var mesela, Tarık Ali'li Chomsky'li kitapları olan, Türkçe'ye çevrilen bir arkadaşımız var. Türkiye'ye de gelmişliği de vardır. Onun bir makalesinde ilginç bir şey var. Bu lobiciler ne yapıyorlar? Amerika Birleşik Devletleri'nde başkan adaylarının veya devlet başkanının yemeğine katılıyorlar, bilmem kaç bin dolar para veriyorlar. O (devlet) acaba 24 Nisan'da bu kelimeyi kullanacak mı diye. Barsamian, o yazısında, "Burada bu kadar Afrikalı var, Afro-Amerikan, Latin, yerli, göçmen var; gidin derdinizi onlara anlatın" diyor. Yani aslında o da bir lobi faaliyetidir. Kürt-

ler lobi faaliyeti yapıyor mu yapmıyor mu? Tabii Kürt ulusal hareketi de lobi faaliyeti yürütüyor. Yapmalı mı? Bize uygun düşer mi? Biz Barsamian'ın dediğinden yanayız tabii ki. Bir sorunun varsa, benzer ezilmişliklere veya benzer formda olan insanlara, onu hakikaten anlayabilecek olan, kendi tarihinde kendi geçmişinde de bu tür acılar yaşayanlara ve onu anlamlandırabilecek olanlara anlat. Amerikan devlet başkanına ne diye anlatıyorsun? Anlatsan ne olur, anlatmasan ne olur. Zaten anlamaz. Her seferinde pazarlık konusu haline getirirler, çünkü onun çıkarı da neyi gerektiriyorsa onu yapacak sonunda. Ötekinin hayatıyla örtüşecek bir tarzın olmalı. Yani bir yerli ile otursan bunu konuşsan, derdini giderebilirsin, sözünü çoğaltabilirsin. Dolayısıyla bu lobi meselesi de ucuz, komplo teorilerini besleyen bir şey aslında. Uluslararası güç ilişkileri, kamplar vs. üzerinden düşünüyoruz. Aşağıdan tarih daha farklı bir şeydir. Bütün bu yukarıdaki olup bitenlere uluslararası pazarlıklara, güç ilişkilerine, çatışmalara da verdiği pay, aşağıdakinin hayatından çok çok daha azdır, çünkü tarihi insanlar yapıyor. Kitleler yapıyor.

Buradaki literatür tartışmasına baktığın taktirde, Kürt hareketi bu konuya çok sonra girmiştir. Elimde bir döküm yok, kronolojik bir şey yapacak halim yok ama izleyebildiğim kadarıyla büyük miktarda anlatılara dayanan bir tarih vardı. Folklorik hikâye vardı. Kürt ulusal hareketi siyasal olarak bir yere varmış durumda yani reel bir gücü var. Ama bununla kıyaslayıp baktığında bu tarih anlayışı çok çelişkili. Ondan önce Türkçe'de yazılmış olan bu meseleye dair bir dizi husus var. Yoksa tabii ki bazı belediyelerde de olsa vs. Ermenice dersler verilmesi, bazı kiliselerin restorasyonunun yapılması önemli. Daha fazla şeye ihtiyaç var ama başka bir şey daha var burada. Neden daha tepkisel olmak durumunda kalıyoruz? Sen ezilen konumundaysan ve hak talep ediyorsan tarihte kaybolmuş olsa da (gördüğünüz gibi hiçbir şey kaybolmuyor aslında çünkü tarih devam ediyor) başka bir hak talebinde bulunmuş olana başka bir hassasiyetle yaklaşman lazım. O hassasiyeti göstermiyorsan senin inandırıcı-

cılığın olmaz. "Ben ötekinden daha fazla şey yapıyorum". Öyle bir hakkın yok bir defa. Daha radikal olmak durumundasın. Yoksa tabii ki birçok insan, sadece Kürt ulusal hareketinden değil, bir kısım Türk sosyalisti de artık bu sorunu yazıyor, çiziyor. Biz de Türkler derken herhalde onları kastetmiyoruz zaten. Burada her zamanki gibi parantez açmak gerekir. Muhakkak ki resmi ideolojiyi savunanları kastediyoruz.

Mesele Hrant'ın meselelerini dert edinmek*

Söyleşi: Mutlu Arslan

Mutlu Arslan: *Ermeni Soykırımı konusunda Türkiye'deki resmi görüş "tarihi, tarihçilere bırakmak gerekir" şeklinde ifade ediliyor. Ermeni Soykırımı'nın siyasetten dışlanmak istenmesinin ardında yatan sebep nedir?*

Masis Kürkçügil: Marx, tarihin kendi amaçları peşinde koşan insanın bir faaliyeti olduğunu söyler. Tarih geçmişle ilgili olmayıp insanın geleceğiyle ilgili olduğu için önemli. Ne tarihçiye ne de siyasetçiye terk edilebilir sokaktaki insanın faaliyetinden söz ediyoruz. Egemenler insanları tarihten olduğu gibi siyasetten de uzak tutmaya çalışıyorlarsa bu yalnızca baskı aygıtlarıyla olmuyor. Bir tür insanilikten uzaklaştırma, "insanisizleştir-medir" tarihi ona buna emanet etmek. Emanete hıyanet edilen en önemli alan tarihtir. Orwell'yan bir tekrar olacak ama egemenler her şeyi denetimleri altına almak, yönetmek istediklerine göre geçmiş öncelikle zapturapt altına alma ihtiyacındadırlar. Ermeni meselesi bu toplumla sınırlı olmayan insanlığın yaşadığı "barbarlık" örneklerinden biri olarak bir kara kutudur. Açılması egemenler açısından düzenin istinat duvarlarını bir domino etkisiyle sarsabilecek güçte olduğundan patlayıcı bir tehlikeli madde hüviyetindedir.

* *Birgün Kitap*, Sayı 118.

Dünya üzerinde çok az sayıda ülke gerçekleştirdiği soykırım ve katliamlarla yüzleşebilme cesaretini gösterebiliyor. Bu cesareti gösterenler de (Almanya'yı dışarıda tutacak olursak) aradan oldukça uzun zaman geçmesini bekliyor. Ülkelerin kendi günahlarını kabullenmesi neden bu kadar zor?

Aslında Almanya da böyle bir cesaret göstermedi. Yani toplum köklü bir bilinç dönüşümüne uğrayarak kendi tarihini yeniden kurmaya yönelmedi. Savaşta yenilince kendisine kabul ettirilen çerçevede Yahudi ve Çingene Soykırımı'nı kabullenmek zorunda kaldı. Devlet özü itibarıyla egemenlik ilişkilerinin foseptik kuyusu olarak, her daim aşağıdakilere, ezilenlere kendilerine reva görülenlere müstahak olduklarını sürekli olarak telkin eder. Fransa, Cezayir Bağımsızlık Savaş'ında yapılanlardan ötürü özür dilemedi, ama Cezayir Devleti de bağımsızlık savaşı sırasında Kurtuluş Cephesi'nin diğer milliyetçi kanada uyguladığı ("işbirlikçileri" kast etmiyorum) terörle yüzleşmedi.

Bir başka insanlık tasarımı söz konusu olmadığı sürece gerçek bir yüzleşme olamaz. Zaten tarihin kendisi de sanıldığıının aksine olmuş bitmiş bir şey olmayıp en büyük savaş alanlarından biridir. Aşağıdakilerin tarihi inşa edilirken yukarıdakilerin tarihinden uzlaşmaz bir biçimde ayrışmalıdır. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun hüküm sürdüğü bir dönemi ilerici olarak görececek birinin sosyalist olmasını tasavvur etmek mümkün değildir. Ermeni katliamını da bir şekilde mazur gösteren birinin, sosyalistlik bir yana insanlığından bile şüphe etmek gerekir. Hele bu topraklarda solu yeşertmeye çalışmış siyasal hareketleri ajan diye görmek, buna karşılık bir katiller sürüsünü de devrimci diye selamlamanın bedeli ağır olmuştur ve olmaya devam edecektir.

Başta soykırım olmak üzere, ülkemizde Ermeni Sorunu yıllar boyunca görmezden gelindi. Son 10-15 yılda ise özellikle Hrant Dink'in kişisel çabalarıyla konu biraz daha görünür hale geldi. Konunun salt tarihsel ve akademik bir sorun olmaktan kurtarılarak halklaşması, çözüm için ne gibi olanaklar sağlıyor?

“Çözüm” ibaresinin içini “her sınıf ve tabaka” kendine göre doldurur. Bu meselede ve diğer aslında “etnik”, “mezhepsel” ve “dinsel” olmaktan öte gayet sınıfsal, dolayısıyla insani, yani insanlığın geleceği ile ilgili meselelerde çözüm, öncelikle emekçilerin, ezilenlerin, sömürü ve baskıdan maddi-manevi çıkarı olmayan geniş insan kitlelerinin bu meselenin bilincine varmasıdır. Hrant “ıdrak” diyordu. Bu ve benzeri olayların “ıdrak” edilmesi, kendiliğinden demesek de, insanlığın bir daha bu tür olaylarla karşı karşıya gelmeyeceği bir dünyanın bilincine ışık tutacaktır.

Mesele üç beş kilisenin veya çeşmenin restorasyonu olmadığı gibi el konulan, gasp edilen malların iadesi de değildir. Türkiye Cumhuriyeti çok rahatlıkla bu tazminat meselesini halledecek güçtedir. Nihayetinde ahalinin ödediği vergilerdir bunlar. Tehlikeli olan, her kapitalist sistem gibi bizim yaşadığımız toplumun da üzerine oturduğu sistemin nasıl bir insanlık faciasının üzerine oturduğunun anlaşılmasına katkıda bulunmasıdır. Bu açıdan, Raymond Kevorkian’ın 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler kitabı bize yitirilenlerin insani boyutunu gösterdiği için bir dizi makale veya kitaptan daha farklı bir önem arz etmekte. Hrant’ın, yazılı metinlerden öte bir önemi olduysa söylemindeki bu insani boyutundan ötürüdür. İnsanlar kendilerini yargılamadan yitirilen insanlıklarını “ıdrak” etmeye başlamışlardı.

Tek partili dönemde uygulanan Türkleştirme politikaları ve “Varlık Vergisi” gibi uygulamalar başta Ermeniler olmak üzere Türkiye’deki azınlıkların merkez sağ siyasete daha yakın olmasına neden oldu. Merkez sağın milliyetçi-muhafazakâr pratiğini ve söylemini göz önünde bulundurduğumuzda apaçık bir çelişki taşıyan bu duygu durumunu ve siyasal tavrı aşmanın yolu yok mu?

Taşnaklar İttihatçıların müttefikiydi. Hınçaklarsa Hürriyet ve İtilaf’la işbirliği içindeydiler. Bu tarihi iyi bilmek gerekir; hem her ikisinin kendilerini sosyalist görmesi (Taşnaklar daha önce toplantılarına gözlemci olarak katıldıkları İkinci Enternasyona’le 1907’de üye olurlar, yani Jaurès, Rosa, Kautsky, Lenin, Troçki

vb. gibi ile aynı çatı altında bulunurlar) hem de Jön Türklerin iki kanadı hakkında farklı bir kaynaktan bilgi edinmeye yaraması bakımından önemlidir. Kimin kime ihanet ettiğini ise bir milliyetçi olarak değil sosyalist olarak tartışmak gerekir.

Türkleştirme tek partiden önce başladı. Azınlıkların merkez sağ siyasete yakın olduğu söylenirken dikkat edilmesi gereken bir husus var, ekseriyet (Türkler ve Kürtler) de öyleydi. Yani ters bir anlam çıkmasın, Türkler alabildiğine eşitlikçi, özgürlükçü ve de sosyalist iken azınlıklar da "eh biz de merkez sağ olalım" demedi.

Sosyalist hareket ile azınlıklar ilişkisi üzerine ciddiye alınabilir bir çalışma yok. Ama şöyle de sorabiliriz: Sosyalistler azınlıklara nasıl yaklaştı? Talat Paşa'nın Ermeni meselesi hakkında ne dediği biliniyor ve bir İttihatçının hezeyanları Mehmet Ali Aybar tarafından kaynak olarak gösterilebiliyor ama Rosa Luxemburg'un ne dediği bilinmiyordu. Sosyalist inşa çok yönlü ve tarih bilinci bu insanın vazgeçilmez unsurlarından biri; egemen ideolojiden kurtulmak ha deyince olabilecek bir şey değil. Maalesef genel olarak tarih konusunda, özel olarak da bu ezilen kesimlere ilişkin çok devletli bir tutumu olmuştur sosyalist hareketin. Somutta azınlıklar, İttihatçılık ve onun mütebakisi Halk Fırkasına karşı Serbest Fırka ve Demokrat Parti'yi desteklemek zorunda kaldılar -bu arada işçi sınıfı da. 6-7 Eylül'e rağmen bu devam etti. İlginçtir, Kürt aydınlarının da demokrasi arayışında benzer bir yörüngeyi Tarık Ziya'nın anılarından izlemek mümkün. TİPe bir teveccüh olmuştur, ünlü edebiyatçı Zaven Biberyan malum TİP listesinden seçilerek İstanbul Belediye Meclis Üyeliği yaptı. 1973'de ise oylar Ecevit'e yöneldi.

Sosyalist tarihimiz açısından 1999 seçimlerinin anlamlı olduğu kanısındayım. O seçimlerde Hrant'a da kontenjan adaylığı önermiştik. Kendisi açıkça "ÖDP üyesi olmadığını, gazeteci olarak bağımsız (partisiz diyelim yoksa Agos'un seçim haftasın-

daki sayısında arka sayfa, başyazı, birkaç köşe yazısı ÖDP'den söz ediyordu) kalması gerektiğini, ama eğer bir gün böyle bir şey düşünürse kontenjandan değil partiye üye olup önseçimle aday olmayı tercih edeceğini" yazmıştır. Hrant'ın sandıklara bakarak yaptığı tahmine göre o seçimlerde Ermeniler arasında ÖDP yüzde on barajını aştı. Ama genelde yüzde biri bile bulamadık. Dolayısıyla soruyu belki de tersinden sormak daha anlamlı olacak!

Başlangıçta Patrikhane de içinde olmak üzere Ermeni Cemaati'nin ortak bir sahiplenmesiyle çıkan Agos Gazetesi zamanla büyük kırılmalar yaşayarak nihayetinde Hrant Dink'in tek başına üstlenmek zorunda kaldığı bir çabaya dönüştü. Hrant Dink'i bu süreçte yalnızlaştıran ne oldu?

Cemaat meselelerinden neredeyse bihaber olduğum söylenebilir. Ama Agos kurulurken Hrant'ın anlattıklarından az çok süreç hakkında bilgim var. Patrikhane ile özellikle son zamanlarda ciddi bir gerilim vardı. Agos'un cemaatin sivil temsilcisi karakterine bürünmesi ve beklenmedik bir rol üstlenmesi elbette ruhani ve cemaatin geleneksel çevrelerini tedirgin etti. Her türlü azınlık cemaatleri (göçmen Türkiyeliler de) yönetimle sürtüşmek istemez. Hrant cemaatin sorunlarını ahaliye açarken, ahalinin sorunlarına da dikkat çektiği için pek alışılmadık bir durum ortaya çıktı. Bütün sorunlarıyla birlikte Agos çok başarılı bir iş gördü. İtiraf edeyim ki kuruluştaki bana anlattığı zaman böyle bir şeyin olabileceğine inanmamıştım ve bu konuda yalnız değildim.

"Türkiye'de Ermeni olmak" ile "Türkiye'de sosyalist bir Ermeni olmak" arasında bir ayrım var mı?

Azınlıksanız egemenler için komplo teorilerine hayli yatkın bir malzeme oluşturunuz. Tutuklamalarda, sorgulamalarda ve içerde olduğu gibi günlük hayatta da birtakım ilave sorunlarla karşı karşıya kalırsınız. 12 Eylül'de etliye sütlüye karışma-

yan Ermenilerin de sırf okul veya başka türden cemaat kurumlarında yer aldıkları için tezgâhtan geçirildiği hatırlanırsa (ASALA arıyorlardı!) her iki kategoridekilere de allah kolaylık versin.

1969'da bir grev çadırında ben de "Ermeniyim" dediğimde "Esağfurullah" çeken işçi arkadaşımı bu hesaba dâhil etmeyeyim ama malum biz sosyalistler bir türlü kapitalizme karşı mücadele vermenin meşruiyetini bulamadığımızdan mı ne, hep "gavura" karşı çıkmışızdır. Bakınız TİP'in örneğin 1965 seçim konuşmaları. Ben babama anlatır dururdum "Emperyalizm demek istiyorlar" diye. O da "Sen biliyorsun da bunun emperyalizm olduğunu, onlar bilmiyor mu" derdi. Antiemperyalizmle ulusalcılığın harmanlandığı bir ortamda bu işlerin biraz yokuşa sürülmesi kaçınılmazdı.

Türkiye'de sosyalistlerin Ermeni meselesiyle daha yakın duygusal bağ kurabilmesini sağlayan eşik ne yazık ki Hrant Dink'in öldürülmesi oldu. Aradan geçen 6 yılın ardından Dink'in cenazesinde ortaya çıkan kitleselliği ve bunun sola etkisini nasıl değerlendirirsiniz?

Cenazedeki kitleselliğin yanı sıra yürüyüşün vakurluğunu siyaseten yorumlamak için elde maalesef fazla bir veri yok. Çok değişik hassasiyetlerin kesiştiği, buluştuğu bir kortejdi. İnsanlar Hrant'ın ardından kendi ezilmişliklerine, öfkelerine meydan okuyorlardı. Hassasiyet sözcüğünü özellikle kullandım, belki muğlâk bir tabir ama bir bilinçten söz etmek imkânsızdı. İnsanlar kendi kendilerine bile tarif edemedikleri karmakarışık duygu ve düşüncelerle Agos'un önüne yığıldılar. Cinayet günü on bin kişi toplandı ki önceden düzenlenmiş mitinglerde bile bu sayıya ulaşmak zor. Cenaze hafta arası kalkacağı için iyimser tahminler ilk rakamın birkaç katı olacağı merkezindeydi. Sonuçta insanı bir nebze de olsa teselli eden muhteşem bir kalabalık, beklenmedik bir biçimde tarihe bir kayıt düştü.

Bu kitleselliğin sola bir etkisi olmadı diyebiliriz. Bunu "değerlendirmesi" demeyelim de, hem Hrant'la olan ilişkisi hem de kendi programatik duruşuyla en iyi "anması" gereken ÖDP, birkaç hafta sonra Hrant'ın dev bir portresinin sallandığı kongre salonunda bir yarılmaya uğradı. Hrant'ın siyasal bir manifestosu yoktu ve olması da gerekmiyordu ama bu olayın yarattığı hassasiyetleri diri kılacak birtakım faaliyetler gösterilebilirdi. Ne yazık ki kimi girişimler hayli faydacı bir zihniyetle yürütüldü. Mesele Hrant'ı bayrak yaparak veya onu öne çıkararak prim toplamak değil onun dile getirdiği meselelerden bazılarının (ille de hepsini de değil) gerçekten kendine dert edinmekti, yani kendi yürüyüşüne dâhil etmekti. 2006'da ÖDP'de Hrant'la birlikte bu konuya ilişkin bir toplantıda sunuş yapmıştık ve ilk kez bir sosyalist parti genel başkanı (Hayri Kozanoğlu) 24 Nisan'da açıkça Ermenilerin acılarını paylaştıklarını belirten bir bildiri okumuştuk.

AKP Hükümeti'nin Hrant Dink Cinayetinin aydınlatılması ve sorumluların cezalandırılması konusunda istekli olmadığı artık herkesin malumu. Buna rağmen Hrant Dink sonrasındaki Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmenleri (Etyen Mahçupyan, Rober Koptaş) AKP'ye "hayırhah" bir tutum izledi. Bu tutum Hrant'ın mücadelesine ve mirasına karşı haksızlık yapıldığı duygusu uyandırıyor mu?

Etyen ile Rober arasında önemli bir fark var ve hatta Agos sayfalarında aralarında sola ilişkin ciddi bir polemik olmuştu. Rober'in Agos'un başına geçmesi en makul çözümdü. Hrant'ın mirası ve mücadelesine kendi üslubunca sadık kalacaktır. Günlük politikanın içinden bakmamak gerekir Agos'a. Nihayetinde siyasal bir parti değil bir gazete ve özel bir konumu var. Bazı konularda onun hassasiyetlerini anlamak gerekir. Ergenekon Davası sanıklarından bazılarının Hrant konusundaki tavrı düşünülürse hak vermek gerekir. Onlar da bazı arkadaşların her ne sebeple olursa olsun Ergenekoncularla veya genel olarak ulusalcılarla aynı karede bulunmasını hazmedemiyorlar.

Agos'ta yazan ve gerçekten AKP'ye "hayırhah" bir tutum izleyenler oldu ama bunun tersini yapanlar da oldu. Hrant'ın mirası diye formüle edebilir miyiz bilmiyorum ama unutmamak gerekir ki o farklı bir dönemde yetişmiş, meselelere daha bütünsel bakabilen bir insandı. Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır diyelim ve Agos'un genel demokratik talepler çerçevesinde yürüyüşünü sürdüreceğine dair umudumuzu koruyalım. İçinde herkesin kendine göre beğenmediği yazarlar olacaktır, yeter ki temel değerler zedelenmesin.

Dink'in hem Ermeni hem de Kürt Sorunu konusundaki temel tavrı "bir arada yaşamı savunma" olarak özetlenebilir. Sizce biz bu ülkenin insanları olarak bir arada yaşamayı başarabilecek miyiz?

ÖDP'nin "bir arada yaşam" kampanyası için Hakan'la (Tahmaz) kendisini ziyarete gidip usulen derdimizi anlattığımızda gülümseyerek "Biz burada yıllardır ne yapıyoruz ki" dedi. Sosyalistseniz nihayetinde yalnızca yönetenin yönetilenin, sömürenin sömürülenin değil aynı zamanda sınırların da olmadığı bir dünyayı amaçlıyorsunuz demektir. "Bir arada yaşam" sınırlarla sınırlı bir mesele değil. Mevcut sınırlar dâhilinde yaşayanlar hallerinden memnunsalar sorun çıkmaz. Ama "bir arada yaşam" için gerekli koşullar yoksa ihtimaller açık uçludur. Bir arada yaşamayı becermek tarihteki haksızlıklar da dâhil olmak üzere ezilenlerin taleplerinin karşılanmasına bağlı olacaktır. Hrant kendi açısından hayatına mal olan bir tavır benimsedi. Biraz da bunun için on binler onun ardından yürüdü. Ama milliyetçi muhafazakâr milyonların da, eşitlik ve özgürlük taleplerini ihanet addederek veya insani değerleri pek de önemsemeyerek cinayetin etrafında dolananların ödüllendirmesini olağan karşıladığı anlaşılıyor. Neredeyse bu işte adı geçen herkes ödüllendirildi.

Öncelikle ezilenlerin, emekçilerin şu veya bu egemen kesimin değil kendi tarih bilincine sahip olmaları veya bir başka dünyanın bilincini oluşturmaları gerekiyor. Tarihin verdiği lütufla

kendini merkez, başkasını hain görerek, bir arada yaşam yani eşit yurttaşlık hakları değil, bildiğin tabiyet dayatılmakta. Enternasyonalizm bütün bu bağımlılık ilişkilerinden arınmanın, "onların" tarihinin verdiği parçalanmışlıkları aşmanın yoludur. Hrant'ın yürüyüşünü ölümsüz kılan, onun biraz da bu parçalanmışlıkları aşma konusundaki hassasiyetiydi. Unutulmamasının bir nedeni de bu.

BİR BAŞKA TARİH MÜMKÜN MÜYDÜ? **Masis Kürkçügil**

“Tehcir miydi, soykırım mıydı?” Yoksa 1915, yine yaygın resmi görüşün ileri sürdüğü gibi, bir “mukatele”den mi ibaretti? Yanlış bir hayatı doğru yaşamanın güçlüğünü akla getiriyor bu sorular: Gecikmiş bir soruya, kaybedilmiş bir imkâna sadece tarihe değil bugüne de ışık verecek bir bağlam kazandırmak da aynı ölçüde zor.

“Ermeni meselesi”yle ilgili yazılarını, söyleşilerini ve değinilerini bir araya getirdiğimiz Masis Kürkçügil bu zor işe girişiyor. Sadece 1915’e değil, 1908’de Ermeniler açısından kaybedilmiş inkılabın şifrelerine ve “unutulmak istenmiş” bir tarihe odaklanıyor. Geçmişe bugün yaşayanları da özgürleştirecek soruyu yöneltiyor: “Bir başka tarih mümkün müydü?”

Tarihe Marksist bir bakış açısıyla yaklaşan, yıllardır sosyalist- devrimci siyasetin içinden birinin, geçmişin bu büyük olaylar dizgesine ışık tutan yazılarını okuyacaksınız, bu kitapta. Kürkçügil Ermeni siyasi partileri Hınçaklar ve Taşnakların tarihsel serüvenlerini, Taşnakların İttihat ve Terakki ile ilişkilerini, 1908’de İttihatçılarla Ermeni örgütleri arasında kurulan ittifakın birkaç yıl içinde nasıl berhava olduğunu analiz ediyor. Ermeni meselesini Paramaz’dan Manuşyan’a, Rakovski’dan Rosa Luxemburg’a, Armen Garo’dan Hagop Babigyan’a, Talat Paşa’dan Cemal Paşa’ya ve nihayet Hrant Dink’e uzanan geniş bir tarihsellikte ve perspektifte irdeliyor.

Siyasi Şeyler, toplumsal yüzleşmenin kaçınılmazlığını gören bir yerden, “Büyük Felaket”i irdeleyen bir kitapla yayın çizgisini sürdürüyor.